

*ვეუბღენი ძვირფასი მასწავლებლის –
პროფესორ ნათელა ქუთელიას ხსოვნას*

To my teacher – Prof. Natela S. Kutelia

*Посвящаю памяти моего дорогого преподавателя –
проф. Нателы Кутелия*

ლევან კოჭლამაზაშვილი

ხათური ენის სტრუქტურის საკითხები

თბილისი

2016

Levan Kochlamazashvili

The Issues of the Hattian Language Structure

Tbilisi

2016

Леван Кочламазашвили

**Вопросы структуры
хаттского языка**

ТБИЛИСИ

2016

სსიპ - ჩერქეზული (ადიღური) კულტურის ცენტრი
ЮЛПП - Черкесский (Адыгский) культурный центр
LEPL - Circassian (Adyghean) Cultural Center

ნაშრომში განხილულია ძველი მსოფლიოს ცივილიზაციის ერთ-ერთი გამორჩეული ენის – ხათურის სტრუქტურის ცალკეული საკვანძო საკითხები: ფონემატური სისტემა, სახელისა და ზმნის მორფოლოგიის საკვანძო საკითხები; წინადადება და წინადადების წევრები, წინადადების აგებულების მექანიზმი; ნარკვევს ერთვის ხათური ენობრივი ძეგლები და ხათურ-ქართული ლექსიკონი; ყურადღება ეთმობა ხათური ლურსმული დამწერლობის საკითხებს. მართალია, ავტორი თავს იკავებს (ფორმატიდან გამომდინარე) ხათური ენის გარეუბნობრივი ნათესაობის პრობლემისაგან, მაგრამ დღეს არსებული მასალებით იკვეთება, რომ ხათური ენა ერთ-ერთი პალეოკავკასიური ენაა, რომლის ახლომონათესავე ენებად სპეციალისტთა ერთი ჯგუფი ჩერქეზულ ენებს მიიჩნევს, ხოლო სხვები ქართველურ ენებს ასახელებენ. პრობლემის გადაჭრა ივარაუდება სსიპ ჩერქეზული კულტურის ცენტრის მორიგ გამოცემებში. ამ ეტაპზე მთავარი ამოცანა იყო ხათური პრობლემატიკის გააქტიურება ჩვენში, ვინაიდან მიწვევებული ინტერესების პირობებში საქართველოს სამეცნიერო ცენტრები კარგავენ იმ პოზიციებს, რაც წინა თაობების კლასიკოსი ლინგვისტების მიერ ტიტანური შრომითაა მოპოვებული. არადა, ქართველოლოგიის უმნიშვნელოვანესი (კარდინალური) ამოცანა ძველი ცივილიზაციის (შუმერული, ეტრუსკული, ელამური, ხურიტულ-ურარტული, კასიტული) ენებთან პროტოქართველური ენის მიმართება კომპლექსური შესწავლის გარეშე არასოდეს გადაიჭრება...

წიგნი განკუთვნილია უძველესი ცივილიზაციის ენებითა და, ზოგადად, სიძველეთმცოდნეობით დაინტერესებულ პირთათვის, გამოდგება დამხმარე სახელმძღვანელოდ უმაღლესი სასწავლებლების ბეჭდულმოსავლური ფილოლოგიისა და კავკასიოლოგიის მიმართულებათა სტუდენტებისათვის.

რედაქტორები:

პროფ. მერაბ ჩუხუა

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი

პროფ. ირინე ტატიშვილი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი

რეცენზენტები:

შალვა გაბესკირია

ნინო გელაშვილი

გამომცემლობა „საარი“, 2016 წელი
ISBN 978-9941-461-33-0

შესავალი

ხატური ძე. წ. III-II ათასწლეულთა მიჯნის ანატოლიაში გავრცელებულ ენათაგანია. მისი მატარებელი ხალხი – ხათები მცირე აზიის ერთ-ერთი უძველესი მოსახლე ეთნოსია, რომელიც ინდო-ევროპელთა მიგრაციას ემსხვერპლა და შეერია რეგიონში მოგვიანებით მოსულ ხეთებს.

ხათებს უდიდესი კულტურული ღვაწლი მიუძღვით ხეთური ცივილიზაციის შექმნაში: ფაქტობრივად, მათი შექმნილი რელიგიური და პოლიტიკური სისტემები ხეთების სამეფოს საყრდენი გახდა: რელიგიური პანთეონი და მსახურებითი რიტუალები, დედაქალაქი ხათუსა, სამეფო დინასტია – ეს ყოველივე ხატური წარმოშობისაა.

ხათების თვითსახელწოდებაა „ხათილი“: *hattili alep* „ხატური ენა“. ამავე ეთნონიმით იხსენიებდნენ ინდო-ევროპელი ხეთებიც, მათი თვითსახელწოდება კი „ნესელი“ იყო. ხათების განსახლების არეალი შუა ანატოლიის მიდამოა, მდინარე მარასანთის¹ აუზი, ხათებით დასახლებული იყო დედაქალაქი ხათუსა, ქალაქები: არინა და ლახვი². მეტ-ნაკლებადაა ცნობილი სადღესოდ ხატური ტოპონიმიკა, თუმცა წერილობით ძეგლებში წარმოდგენილია ყველა ის ძირითადი ტოპონიმიკური ერთეული, რომელიც იძლევა განსახლების არეალის განსაზღვრის საშუალებას. სავარაუდოდ, საცხოვრისი მიწა-წყალი შემოიფარგლებოდა ორი მთავარი ქედით – ლახვითა და საქთუნუვით, დასაშვებია ვარაუდი, რომ მათი ჩრდილოეთის საზღვარი ზღვამდე აღწევდა.

ხატური საზოგადოება რომ მაღალცივილური კლასისა იყო, ამაზე მეტყველებს სოციალური ტერმინოლოგია და ძალაუფლებითი ინსიგნიები. ჩვენ მოგვეპოვება ცალკეული მოხელეებისა თუ სამეფო ოჯახის წოდებითი სიტყვები: *tabarna* „მეფე“, *tawanana* „დედოფალი“, *katte* „მეფე, ღვთისმსახური“, *kattah* „ღვთისმსახური, დედოფალი“, *tiahzilal* „სამეფო ტახტი“, *wel* „სასახლე“, *tanišawa* „კვერთხოსანი“, ¹⁰*dudušhial* „მოსამართლე“ და სხვ.

დაწინაურებული იყო მეურნეობა-ხელოსნობის სხვადასხვა დარგი: მელითონეობა, მემცენარეობა, მესაქონლეობა. მოგვეპოვება სათანადო დარგობრივი ლექსიკაც: მელითონეობიდან: *škinawar* „სპილენძმელი“, *ḫabalkian* „რკინეული“... მემცენარეობიდან: *šawa*: „ვაშლი“, *šahū* „ღვია“... მესაქონლეობიდან: *mil* „საქონელი“, *zar* „ცხვარი“...

ცენტრალური ანატოლიის არქეოლოგიაში ვარაუდობდნენ, რომ ხათებს უნდა შესძლებოდათ როგორც მეტეორიტული, ისე მადნეული რკინის მოპოვება-დამუშავება. ჩოროუმის მუზეუმის კოლექციაში ვხვდებით რკინისაგან დამზადებულ მრავალ საკინძეს, რომელსაც ხატურად ერქვა *ḫapalkian kurkupal* „რკინის სარკი“.

ხატური პანთეონი მრავალ ღვთაებას აერთიანებდა. ღვთაების ზოგადღმნიშვნელოვანებაა *wašḫap*; შხის ღვთაების სახელია *šlan*, მთვარის ღმერთისა – *kašku*, ღვთაება *rešpinu* განაგებდა სამყაროს ცხოვრებას, ზუნების მაცოცხლებელ ძალად მოიაზრებოდა. ბოლო ღვთაება *lelwan* ქვესკვნლის მმართველია. ეს ღვთაებათა არასრული ჩამონათვალია; ხატური

¹ ანტიკური ხანის ჰალისი, თანამედროვე ყიზილ-ირმაკი (თურქეთის რესპუბლიკა)

² ხეთური ტექსტების – ლიხინა

რელიგია, როგორც სისტემა, მრავალეფექტოვანი სტრუქტურაა. მათ მიმართ მიძღვნილი დღესასწაულებით დატვირთული უნდა ყოფილიყო ხათური „კალენდარი“.

ხათური რიტუალი პოლიპერსონალური პროცესია. ყოველ მონაწილე ქურუმს საკუთარი საქმე აქვს. მსხვერპლშენიშვამდე იკითხება ლოცვა, შემდეგ გამოცხადდება რიტუალის ჩატარების მიზეზი, რომლის მსმენელი ქურუმებიც იერარქიის მიხედვით ერთგებიან პროცესში. დღეისათვის ცნობილია ორი ხათური რიტუალი: „სასახლის აშენებისა“ (ტექსტი KBo 37.1) და „ურდულის დაყენებისა“ (ტექსტი KUB 2.2). ორივე მათგანი შინაარსით განსხვავებულია, თუმცა მათი განხორციელება მრავალი პირის მოქმედებაზე დამყარებული. ეს შესაძლოა იმიტომ იყოს გამოწვეული, რომ სამშენებლო ხასიათის რიტუალებია. იერარქიის პრინციპებს რაც შეეხება, განხორციელებულ საქმეს იხარებს ჯერ მეფე, მერე დედოფალი, მერე კი – უფლისწულები. ლოცვის ტექსტები გადანაწილებულია მთელ სარიტუალო წარმოდგენაზე. იგი დასახული მიზნის მიღწევას უსვამს ხაზს და საზეიმოდ განაწყობს ყველა მონაწილეს. მაგალითად, ასეთი ფრაზაა *welxu tuloma* „სასახლემ დაძლია“. იგულისხმება, რომ მსხვერპლი დაძლეულ იქნა მიზეზის – სასახლის აშენების – მიერ.

ხათური საცხოვრისი ციხე-ქალაქის სახის დასახლებაა. დედაქალაქი ხათუსა მეზოლითური ქვით ნაგები უზარმაზარი არქეოლოგიური ძეგლია¹. იგი მთის ფერდობებზეა გაშენებული, ზღვ. დ. 1050 მ. სიმაღლეზე. იგი მოიცავს რამდენსავე მთავარ ქუჩას, როგორც საკავშირო სისტემას. შეინიშნება ურბანული დაგეგმარების მაღალი დონე, რადგან ხათუსა უნდა ყოფილიყო რამდენიმე ფუნქციური უბნისაგან შემდგარი საქალაქო დასახლება. ტაძრები მეტ-ნაკლები სიახლოვით მდებარეობდნენ ერთმანეთთან და, ფაქტობრივად, უბნობრივად იყო გადანაწილებული. ჰავა მშრალია; რამდენადაც ზამთარი გრძელი და ცივია, იმდენადვე ცხელი ზაფხულით ხასიათდება. მდინარიდან დაახ. 20 მეტი კმ. მანძილითაა დაშორებული. მცენარეული საფარი მეჩხერი ზალახეულით შემოიფარგლება, ტყის მასივი არ გააჩნია, მიწა შავია.

არინა საკულტო-რელიგიური დანიშნულების ხათური ქალაქი იყო. იგი ვაკეზეა გაშენებული და ბუნებრივი პირობებით გარკვეულწილად განსხვავებულია სამეფოს დედაქალაქისაგან. საინტერესო ფაქტორია, რომ მისი მფარველი იყო მზის ქალღმერთი ვურუმშემუ. აქ მდებარეობდა მეფეთა და დიდგვაროვანთა სამარხები, მზის ტაძარი. ყოველი მეფისა თუ დიდგვაროვნის სამარხს ერთი ჩვეულებითი თავისებურება ახასიათებს: ცხედრის გვერდით მოთავსებულია ჩატანებული ცხენის თავი, ცხედარი კი მორთული უნდა ყოფილიყო ძვირფასეულობით.

სარიტუალო ტექსტების გარდა შემორჩენილი გვაქვს ერთი მითოლოგიური ტექსტი „ციდან ჩამოვარდნილი მთვარე“ (KUB 28.4). მისი ქართული თარგმანი წარმოდგენილია კრებულ „ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიის ქრესტომათიაში“². თქმულება გვამცნობს ღვთაებათაგან გაზრახებული მთვარის ამბავს, რომელიც ციდან გადმოაგდეს. მითოსიუვეტი უნდა ასახავდეს ღვთაების გაქრობისა და დაბრუნების მომენტს. გაქრობა, ამ შემთხვევაში კი

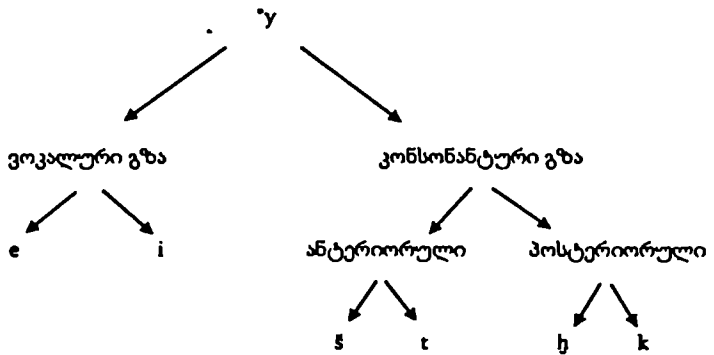
¹ მდებარეობს ჩორუმის პროვინციის სუნგურლუს ოლქში შემავალ სოფ. ბორაზჯალეში, რომელსაც ბევლად ზოდაზნოი ერქვა (თურქეთის რესპუბლიკა).

² იხ. დაახ. კრებ. 1990 წლისა, გვ. 224-5.

მთვარის ჩამოვარდნა, უბედურების, შიშის მომგვრელია, ხოლო დაბრუნება – სასოთმომცემი. სამწუხაროდ, ტექსტი (მეტადრე ხატური ნაწილი) დაზიანებულია და ეპიზოდის რეკონსტრუქცია ხეივანი თარგმანის მეშვეობით ხდება.

ხათების წარმომავლობის საკითხი კვლავ ღია რჩება მეცნიერებაში. ხატური განვლკვებით მდგომ ენად მოიაზრება. მისი აღმოჩენისთანავე ცხადი გახდა, რომ არც სემიტური და არც ინდო-ევროპული ენა იყო. გამოითქვა კიდევ მოსაზრება, რომ ახლომდგომია იბერიულ-კავკასიურ ენებთან. მეცნიერთა ნაწილი ამ ენათა წრის აფხაზურ-ადილური შტოს წევრად მიიჩნეს, ნაწილი კი ქართველურ ენებს მიაკუთვნებს. ჯერჯერობით რთულია დაზუსტებით მისი ადგილის განსაზღვრა გენეალოგიური თვალსაზრისით იბერიულ-კავკასიურ ენათა შორის, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ სტრუქტურულად ისეთივე აღნაგობისაა, როგორც ხსენებული წრის ენები. შეიცავს ისეთ მორფოლოგიურ თვისებებს, როგორცაა: ბრუნვათა სისტემაში ერგატივის არსებობა და სახელობითის უქონლობა, გრამატიკული კლასის კატეგორია და სახელთა დაჯგუფება კლასთა მიხედვით, ზმნის უღლების კლასოვანი და კლასოვან-პიროვანი მექანიზმები, წინადადების ერგატიული კონსტრუქცია და სხვ. ასეთი ენობრივი მოდელები ჩვენ მხოლოდ კავკასიურ ენებში გვხვდება. აქედან გამომდინარე, დიდი პერსპექტივის მქონეა ხატურის კომპარატივისტული შესწავლა იბერიულ-კავკასიურ ენებთან მიმართებით, რათა მიენიჭოს სათანადო კვალიფიკაცია ლინგვისტურ მოცემულობას: საქმე გვაქვს ნათესაობასთან თუ მხოლოდ სტრუქტურულ-აგებულებითი დამთხვევები შეინიშნება.

კვლევითი პროცესი ემყარება თანამედროვე ლინგვისტურ კონცეფციას – ენა, როგორც იერარქიულ დონეთა სისტემა. უახლესი დარგობრივი კვლევითი მეთოდების გამოყენებით შესაძლებელი გახდა სხვადასხვა იერარქიულ საფეხურზე ერთეულთა გამოყოფა და მათი სისტემატიზაცია. კვლევის შედეგად გამოყოფილ იქნა ფონემა და მორფემა – ენობრივი ერთეულები, მათი ფუნქცია-თვისებების მიხედვით აგებულ იქნა პარადიგმატული სისტემები ფონეტიკასა და მორფოლოგიაში; ახალმა სტეპებმა მოგვცა საშუალება სიტყვაში ფუძესა და აფიქსს შორის ზღვრის გავლების საშუალება, რის შედეგადაც შეიცვალა სიტყვის საწყისი და ნაწარმოები სალექსიკონო ფორმები. აღმოვაჩინე ორი მთავარი ფონეტიკური პროცესი – ზეგისმიერთა მონაცვლეობა და დეპალატალიზაცია, რომლებიც გლობალურად მოქმედებდნენ ხატურში. ეს ერთგვარი კატალიზატორის როლს ასრულებდა ენობრივი სისტემის დიაქრონიული ცვალებადობისას, რამეთუ ყოველი მორფოლოგიური გარდაქმნა, ძირითადად, ზემოთ ხსენებული პროცესების ხელშეწყობით წარიმართა. მაგალითად, მეორე გრამატიკული კლასის ისტორიული *y ნიშნის დეპალატალიზაცია ორი მთავარი გზით წარიმართა: ეოკალურითა და კონსონანტურით. თავის მხრივ, ორივე გზა ცვლილებათა მცირე უჯრედებს შეიცავს და სისტემის სახეცვლილება იწვევს ელემენტთა სიმრავლეს, აქედან გამომდინარე, მათ ფუნქციურ დისტრიბუციასაც:

ფონეტიკური კანონის მოქმედება შეუზღუდავია დროითა და სივრცით, ეს ფაქტორი კი უწყობს ხელს ცვლილებათა მუდმივ განხორციელებას და მრავალფეროვანი შედეგების წარმოქმნას, ყოველ შემთხვევაში, ბატურში ვითარება ასე წარიმართა და მეორე კლასის ნიშნები სიმრავლით ხასიათდებოდა, სიმრავლის გამომწვევი მიზეზები კი უცნობი იყო. ამ ფონეტიკური კანონის მეშვეობით კი, ერთი შეხედვით, სპონტანური მიზეზები ხელშესახებად იქცა და დამახმარა ენობრივი სისტემის ახლებურ გააზრებაში.

„ბატური ენის სტრუქტურის საკითხები“ პირველი მონოგრაფიული მცდელობაა ამ ძველადმოსავლური ენის საქართველოში. მისი შექმნის მეცნიერული საფუძვლები ჩემმა მასწავლებლებმა, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორებმა – ნათელა ქუთელიამ (1928-2014) და ირინე ტატიშვილმა შემიქმნეს. ჩემი წრთობა ფონეტიკაში და, საერთოდ, ენათმეცნიერებაში, ქალბატონი ნათელას სახელს უკავშირდება. მისმა გამოცდილებამ ქართველურ ენათა ფონეტიკის კვლევა-შესწავლის საქმეში დიდი ზეგავლენა მოახდინა ჩემზე და თვისებრივად დამაუფლა იმ სირთულეებს, რის გამოწვევაც ფონეტიკას შეუძლია ენაში. მისივე დავალებით შევუდექი ბატურისა და, მოგვიანებით, მაგისტრატურაში, ბატურის შესწავლას ქალბატონ ირინე ტატიშვილთან, რომელიც ბალ-ლონეს არ იმუშრებდა იმისათვის, რომ ჯეროვნად დაეუფლებოდი მცირე აზიის ამ ორ ძველ ენას.

ნაშრომი თბილისის ჩერქეზული კულტურის ცენტრის ბაზაზე მისი დირექტორის – თსუ პროფ. მერაბ ჩუბუას ინიციატივით შეიქმნა. ჩემთვის ძალიან დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მის მხარდაჭერას, შენიშვნებსა და მოსაზრებებს, რომელიც გზამკვლევად გამომიყენებია ლინგვისტური ფაქტოლოგიის კვალიფიცირებისას.

აგრეთვე დიდ მადლობას წიგნის რეცენზენტებს, პროფ. შალვა გაბესკირიასა და ნინო გელაშვილს, აგრეთვე ჩერქეზული კულტურის ცენტრის მთელ კოლექტივსა და ჩემს კოლეგებს – ნანა ქავთარაძესა და ოლეგ პავლენკოს, რომელთაც თარგმნეს წინამდებარე ნაშრომის დასკვნითი დებულებანი ინგლისურ და რუსულ ენებზე.

ბათური ენის შესწავლის ისტორია

ბათური ენის არსებობის შესახებ მეცნიერებისათვის ცნობილი 1910-იანი წლებიდან ბ. პროზნისა და ე. ფორერის წყალობით გახდა, რომელთაც განახორციელეს მისი წინასწარი დაკვირვებანი. ე. ფორერს, იცნობდა რა ბოლშევიკიში აღმოჩენილ სხვადასხვა ენაზე – ხეთურად, ლუვიურად, ფალაურად, ხურიტულად – შესრულებულ ტექსტებს, არ გასკირებია ბათურის განსხვავებული წარმომავლობის შემწევა. მანვე გამოთქვა მოსაზრება, რომ ბათური სტრუქტურულ-ტექსტოლოგიური თვალსაზრისით კავკასიურ ენებს ჰგავს.

მოგვიანებით, 1918 წელს ვარშავაში (პოლონეთი), ჟურნალში „Rocznik Orientalistyczny“ დაიბეჭდა ა. სმიშაკის ნაშრომი „Bezdzwiecne l w języku elamickim l protochetyckim“¹.

1923 წელს ვენაში, კრებულში „Berichte des Forschungs-institutes für Osten und Orient“ გამოქვეყნდა რ. ბლაიხშტაინერის ნაშრომი „Zum Protohattischen“².

1934 წელს, უკვე ჩიკაგოში (აშშ) ქვეყნდება იულიუს ფონ მესაროზის ნაშრომი „უბიზური ენა“, სადაც ავტორი მიმოიხილავს ხსენებული ენის სტრუქტურის საკითხებს ბათურთან შედარებით, ეს იყო ერთ-ერთი პირველი მედელოზა ბათური და კავკასიური ენების კომპარატივისტული შესწავლისა, რომელმაც გამოკვეთა გრამატიკული წყობით ორივე ენობრივი სისტემის სიახლოვე, თუმცა გენეტიკური მიმართების საკითხი ჯეროვნად ვერ გამოვლინდა.

ი. მესაროზის ამ ნაშრომს მოგვიანებით, 1936 წელს, რეცენზია მიუძღვნა რ. ბლაიხშტაინერმა, რომელიც გამოქვეყნდა პრადაში (ჩეხეთი), კრებულში „Archiv Orientalni“³.

1935 წელს ჰ. გუტერბოგმა კრებულში „Keilschrifturkunden aus Boghazköi“ (#41) გამოაქვეყნა ასლი ხეთურ-ბათური ბილინგვისა⁴, რაც გახდა კიდევ საწინდარი სამომავლო კვლევებისა. სწორედ ამ ორენოვანი ტექსტის მეშვეობით იქნა დადგენილი ბათურ სიტყვათა მნიშვნელობანი და, ფაქტობრივად, მეცნიერებს შეეძენათ საყრდენი ენათმეცნიერული მუშაობისა.

1947 წელს პარიზში, კრებულში „Revue d'Assyriologie et d'Archeologie orientale“ ქვეყნდება ე. ლაროზის ნარკვევი „Études Protohittites“⁵, ხოლო იმავე წელს, ნიუ ჰეივენში (აშშ) „Journal of Cuneiform Studies“ (#1) – მისი სტატია „Hittite deities and Their Epithets“⁶.

1950 წელს ჰაიდელბერგში, ჟურნალში „Jahrbuch für kleinasiatische Forschungen“ გამოქვეყნდა ე. ლაროზის ნარკვევი „Une conjuration Bilingue Hatti-Hittite“⁷.

¹ RO 2. Warszawa 1918: 145-152.

² Berichte des Forschungs-institutes für Osten und Orient 3. Wien 1923: 102-6.

³ ArchOr 8. Praha 1936: 339-400.

⁴ KUB 28. Berlin 1935.

⁵ RA 41. Paris 1947: 67-98.

⁶ JCS 1, New Haven 1947: 187-216.

⁷ JKF 1, Heidelberg-Istanbul 1950-1: 174-181.

განსაკუთრებით უნდა იქნას გახაზული გერმანელი მეცნიერის, ანელის კამენჰუბერის (1922-1995) ღვაწლი ხათურის შესწავლის ისტორიაში. პირველად, 1955 წელს, კრებულში „Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie“ გამოქვეყნდა მისი „Die protohattisch-hethittische Bilinguis vom Mond, der vom Himmel gefallen ist“; ამას მოჰყვა 1959 წელს, მიუნხენში (გერმანია), ჟურნალში „Münchener Studien zur Sprachwissenschaft“ მისი სტატია „Protohattisch-Hethittisches“¹. 1962 წელს, პარიზში, კრებულში „Revue Hittite et asianique“ ავტორის „Hattische Studien I“², 1969 წელს კი ლაიდენში (ნიდერლანდების სამეფო), დაიბეჭდა მისი გამორჩეულად მნიშვნელოვანი ნაშრომი „Das Hattische“ კრებულში „Handbuch der Orientalistik“³. იგი წარმოადგენს ვრცელ საენათმეცნიერო ნარკვევს ხათური ენის გრამატიკის სხვადასხვა საკითხის შესახებ. ხაზგასასმელია მორფოლოგიის საკვანძო პრობლემებიცაა სახელთა ბრუნებისა და ბრუნვათა სისტემის შესახებ. ავტორს წარმოდგენილი აქვს პარადიგმები და განხილულ შემთხვევებს სათანადო ლინგვისტურ კვალიფიკაციას ანიჭებს. 1980 წელს მოსკოვში, კრებულში „Древние языки малой Азии“⁴ გამოქვეყნდა მკვლევრის «Хаттский язык», ზოგადი მიმოხილვა. მასვე ახლავს ი. დუნავესკაიას რეცენზია იმავე კრებულში⁵.

1974 წელს გამოქვეყნდა ჰ. ზუსტერის ნაშრომი „Die hattisch-hethittischen Bilinguen“, ნაწ. 1-ლი. იგი ეძღვნება „ურდულის დაცენების რიტუალს“⁶. ეს ნაშრომი მნიშვნელოვანია იმ მხრივ, რომ ავტორი ცდილობს, ხათური ტექსტის ენობრივი თავისებურებანი გამოკვეთოს და გვიჩვენოს სისტემური სხვაობა ხეთურსა და ხათურს შორის. იგი იძლევა ცალკეულ შემთხვევათა აღსადგენ ფორმებს, ხელშესახებია მისთვის ხათური ენობრივი გარსი და, სხვათაგან განსხვავებით ცდილობს, ხეთური ენობრივი მოდელის გამოყენების გარეშე წარმოაჩინოს ხათური ენა, როგორც სტრუქტურა. ჰ. ზუსტერს მოხმობილი აქვს სხვადასხვა ასლი ამავე ტექსტისა, რომელიც მას აძლევს ტექსტის სრული სიუჟეტის გაშუქების საშუალებას, ხოლო მასზე დაყრდნობით თავად აღადგენს ზოგ სიტყვა-ფორმას, რომელიც დაზიანებული სახით გვაქვს შემორჩენილი. მკვლევარი ორენოვანი ძეგლის ხეთურ ნაწილს იყენებს მხოლოდ შინაარსობრივი მხარის დასადგენად, მაგრამ არის ცალკეული შემთხვევები, როდესაც სწორედ ხეთური თარგმანის მეშვეობით აღადგენს ხათურ ფორმას. პირველი ნაწილი 18-გვერდიან შესავალსა და 150-გვერდიან ნარკვევს მოიცავს.

ამ ნაშრომს საინტერესო ჯეროვანი გამოხმაურება მოჰყვა სამეცნიერო წრეში: 1976 წელს ვენაში (ავსტრია), ჟურნალში „Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes“ დაიბეჭდა ვ. ჰაასის ექვსგვერდიანი რეცენზია. ამ ნაშრომის შესახებ ამავე წელს რეცენზია გამოქვეყნა ი. დუნავესკაიამ ლაიდენში (ნიდერლანდების სამეფო), ჟურნალში „Bibliotheca

¹ ZA 51. Leipzig-Berlin-New York 1955: 102-23.

² MSS 14. München 1959: 63-83.

³ RHA 20. Paris 1962: 1-29.

⁴ HbOr 1/2.21 Leiden-Köln 1969: 428-546; 584-8.

⁵ იბ. დასახ. კრებ. გვ. 23-98.

⁶ „Древние языки малой Азии, Москва 1980: 9-22.

⁷ ტექსტი KUB 2.2 ასლებითურთ.

Orientalis¹. 1979 წელს კი გ. ნოიმანის რეცენზია ჟურნალში „Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft“²

3. ზუსტერმა ამავე ნაშრომის მე-2 ნაწილი 2002 წელს გამოაქვეყნა, რომელიც მოიცავს „სასახლის სამშენებლო რიტუალს“ და „ციდან ჩამოვარდნილი მთვარის თქმულებას“³. ეს ნაშრომიც წინამორბედის მსგავსია სტრუქტურით. ორივე ტექსტი მეტ-ნაკლებადაა დაზიანებული და ავტორი ცდილობს, შესაძლებლობის ფარგლებში, აღადგინოს ნაკლოვანი ფორმები. კომენტარებში შეინიშნება მისი დამოკიდებულება ბათური ენის მიმართ, როგორც ინდივიდუალური და იდენტური სისტემა-სტრუქტურისა, რაც გამოხატულია კიდევ ბილინგვათა ბათური ნაწილის გერმანულ თარგმანში: მაქსიმალურად ცდილობს თარგმანი წარმოაჩინოს ბათური ნოუანსების დაცვით. მეორე ნაწილი შედგება 24-გვერდიანი წინასიტყვისა და 649-გვერდიანი გამოკვლევისაგან.

ბათური ენა ინტერესის საგანი ხდება საბჭოთა კავშირის აღმოსავლეთმცოდნეობის სკოლისთვისაც. მკვლევრები როგორც სტრუქტურული, ისე კომპარატივისტული ასპექტით იკვლევნ ბათურს.

ამ მხრივ გამოირჩევა ი. დუნაევსკაიას სამეცნიერო შემოქმედება, რომელმაც არაერთი სტატია თუ ნარკვევი მიუძღვნა ბათურის კვლევას: 1959 წელს მოსკოვში, კრებულში «Вестник Древней Истории» დაიბეჭდა «Порядок размещения префиксов хаттского глагола»⁴; ხოლო 1960 წელს, თბილისში – «О структурном сходстве хаттского языка с языками северо-западного Кавказа»⁵; 1961 წელს მოსკოვში დაიბეჭდა მისი ნარკვევი «Значение префиксов хаттского глагола»⁶; იმავე წელს დაიბეჭდა მისი ვრცელი ნარკვევი «Принципы структуры хаттского (протохаттского) глагола»⁷. ეს ნაშრომი შეიცავს პარადიგმებს, ცხრილებს. ავტორი განმარტავს ზმნური აფიქსების მნიშვნელობას და გამოკვლევას ურთავს ბათური ტექსტების რუსულ თარგმანს. 1962 წელს მოსკოვში გამართულ აღმოსავლეთმცოდნეთა 25-ე საერთაშორისო კონგრესზე წაიკითხა მოხსენება „Zur Klärung der Präfixe im Hattischen“, რომელიც იმავე წელს დაიბეჭდა კონგრესის მასალებში⁸. 1964 წელს გამოაქვეყნა მისი სტატია «Протохаттский именной суффикс косвенного дополнения»⁹. 1973 წელს კი ბერლინში, კრებულში „Orientalistische Literaturzeitung“ დაიბეჭდა მისი ზოგადმიმოხილვითი წერილი „Zum Hattischen“¹⁰; 1979 წელს ი. დიაკონოვთან ერთად აქვეყნებს ამავე შინაარსის წერილს მოსკოვში, კრებულში «Языки Азии и Африки»¹¹.

¹ BiOr 33. Leiden 1976: 204-8.

² ZDGM 129. Leipzig-Wiesbaden 1976: 272-75.

³ ტექსტები: KBo 37.1 და KUB 28.4 ასლებითურთ.

⁴ დასახ. კრებ. 1959 წლისა, გვ. 20-34.

⁵ კრებ. აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიისა და კულტურის ნარკვევები, თბილისი, 1960: 73-77.

⁶ Институт народов азии 40. Москва 1961: 3-10 (მოკლე ცნობები).

⁷ Переднеазиатский сборник. Москва 1961: 57-159. 583-6.

⁸ Труды 25-го международного конгресса востоковедов. Т. 1. Москва 1962: 275-82.

⁹ «Вестник Древней Истории» Москва 1964: 102-5.

¹⁰ OLZ 68. Leipzig-Berlin 1973: 16-22.

¹¹ დასახ. კრებ. #3. Москва 1979: 79-86.

ბათურის შესახებ ცალკეული გამოკვლევები აქვს ვ. ივანოვს: «Структура хаттских и хеттских ритуальных текстов и система хаттских притяжательных префиксов»¹; «Интерпретация текста хаттско-хеттского строительного ритуала (в свете данных внешнего сравнения)»²; «К исследованию хаттско-хеттских синтаксиса»; «Об отношении хаттского языка к северозападнокавказским»³. მისი ნაშრომები რამდენიმე მიმართულებიან: ფილოლოგიური და საენათმეცნიერო (სტრუქტურული და კომპარატივისტული).

ბათურს იკვლევდა ვ. არძინა, რომლის ძირითადი მიმართულებაც აფხაზურ-ადიღურ ენებთან მისი შედარებითი შესწავლა იყო. მისი ნაშრომებია: "Some notes on the typologic Affinity between Hattian and North-West Caucasian (Abkhazo-Adygian) languages"; «Некоторые сходные структурные признаки хаттского и абхазо-адыгских языков»⁴.

1976 წელს ვენაში (ავსტრია), კრებულში „Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes“ დაიბეჭდა პ. თილის სტატია „Bemerkungen zur Phonologie des Hattischen“⁵. ეს პირველი გამოკვლევაა, რომელიც საკუთრივ ბათურის ფონეტიკის საკითხებს ეძღვნება.

1980 წელს გამოქვეყნდა პ. ფენრიხის წერილი „Zum genealogischen Einordnungen der Hattischen und Kassitischen“⁶. ძირითადი ყურადღება ექცევა ბათურსა და კასიტურს შორის გამოვლენილ მსგავს, საერთო ლექსიკურ ძირებს. გამოთქმულია მოსაზრება ორი ენის გენეტიკური მიმართების შესახებ.

1986 წელს გამოქვეყნდა ქრისტან გირბალის „Beiträge zur Grammatik des Hattischen“. 199 გვერდისაგან შემდგარი ნაშრომი კომპარატივისტული ხასიათისაა და უმეტესად ლექსიკის საკითხებს ეხება. ავტორი ბათურ ლექსიკურ ერთეულებს ქართველურ ენათა მონაცემებს უდარებს და ცდილობს გამოავლინოს საერთო წარმომავლობის ძირები ამ ორ ენობრივ სამყაროს შორის. ამ ნაშრომის შესახებ ე. ნოი 1991 წელს კრებულში „Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie“ აქვეყნებს ვრცელ რეცენზიას⁷. მანამდე, 1989 წელს გამოიცა პ. ტარაბას რეცენზია კრებულში „Orientalistische Literaturzeitung“⁸.

ქრ. გირბალი მოგვიანებით კვლავ აგრძელებს ბათურის ცალკეულ საკითხთა კვლევას: ბერლინში (გერმანია), ჟურნალში „Altorientalische Forschungen“ პერიოდულად იბეჭდება ავტორის სტატიები: „Ein Hattischer Paragraph“⁹, „Das hattische Wort für „Kuh““¹⁰, „Hattisch *tañanti* groß, angesehen“¹¹.

¹ კრებ. «Структура текста» 81. Москва 1981: 6-8.

² კრებ. «Семантика и структура». Москва 1983: 5-36, 296-7.

³ «ავკასიურ-აზღოაღმოსავლური კრებული», #7, თბილისი 1984: 74-84.

⁴ კრებ. «Древняя Анатолия». Москва 1985: 26-59.

⁵ Assyriologia I: Internationale Tagung der Keilschriftforscher der sozialistischen Länder, Budapest 1974: 10-5.

⁶ Переднеазиатский сборник 3. Москва 1979: 26-37.

⁷ WZKM 68. Wien 1976: 143-70.

⁸ Georgica 3. Tbilisi 1980: 73-5.

⁹ ZA 81. Leipzig-Berlin-New York 1991: 160-4.

¹⁰ OLZ 84. Leipzig-Berlin 1989: 261-269.

¹¹ AoF 27. Berlin 2000: 367-72.

1988 წელს, ბერლინში, ჟურნალში „Altorientalische Forschungen“ ქვეყნდება პეტრე ტარახას წერილი ხათურის სინტაქსის საკითხების შესახებ – „Zu den Syntaktischen Verknüpfungen im Hattischen“¹, ხოლო 1993 წელს სინტაქსის თემატიკის შესახებ ქვეყნდება მისივე სტატია „Probleme der hattischen Syntax. Die Personalanzeiger und ihre Stellung im hattischen Satz“²; 1995 წელს პ. ტარახამ გამოაქვეყნა სტატია „Zum Stand der hattischen Studien: Mögliches und unmögliches in der Erforschung des hattischen“³. 2000 წელს კი დაიბეჭდა „More on the Hattic Sentence-Building: Does the Category of tense exist in Hattic?“⁴.

1993 წელს რომში (იტალია) იბეჭდება იორგ კლინგერის წერილი „Zu einigen hattischen Ausrufen in hethitischen Festritual“ კრებულში „Studi micenei ed Egeo-Anatolie“⁵; 1994 წელს იგივე ავტორი აქვეყნებს ნარკვევს სახელწოდებით „Hattisch und Sprachverwandschaft“ კრებულში „Hethitica“⁶. მისი ეთნოლინგვისტური ხასიათის ნაშრომია „Untersuchungen zur rekonstruktion der hattischen Kultschicht“, რომელიც 1996 წელს ვისბადენში (გერმანია) დაიბეჭდა. 2005 წელს კრებულში „Sprachen des Alten Orients“ მისი მოკლე მიმოხილვა ხათური ენისა⁷

ხათური ენის შესწავლის ისტორიაში გამორჩეული ადგილი უჭირავს ო. სომსალს. სწორედ მისი მეშვეობით აღმოჩნდა 2000-იანი წლები სწორედ საეტაპო ხათოლოგიისათვის. თავდაპირველად ცალკეული წერილ-სტატიების სახით აქვეყნებდა გამოკვლევებს: „Bazi kayıp, gözden kaçmış ve yanlış saptanmış hattice fragmentar“⁸; 2001 წელს კი – „New materials for the Hattian Corpus“⁹. იმავე წელს დაიბეჭდა მისი „Ist das hattische Wort für „Kuh“ gefunden?“¹⁰ და „Hattische arastırmalarında son durum“¹¹. 2002 წელს მეკლევარმა ორი გამოკვლევა გამოაქვეყნა: „Eine Hattische 'Notzeit' Beschreibung“¹² და „Einige bemıßte, übersehene oder verkannte hattische Fragmente“¹³.

2004 წელს, ჩიკაგოში (აშშ) გამოქვეყნდა მისი ფუნდამენტური ნაშრომი „Hattischer Wortschatz in hethitischer Textüberlieferung“. იგი მოიცავს 1047 გვერდს. მონოგრაფია შედგება ხუთ კარისაგან, იწყება დამოწმებული ლიტერატურის ნუსხა შემოკლებათა

¹ AoF 27. Berlin 2000: 373-9.

² AoF 28. Berlin 2001: 289-97.

³ AoF 15. Berlin 1988: 59-68.

⁴ Sumlu IV, papers presented at the international conference ... Poznan 1993: 287-93.

⁵ ხათოლოგიის მე-2 საერთაშორისო კონგრესის მასალები, პავია, 1995: 351-8.

⁶ GsGarter (2000): 233-43.

⁷ SMEA 32. Roma 1993: 91-110.

⁸ დასახ. კრებ. #12, გვ. 23-40.

⁹ Sprachen des Alten Orients. Darmstadt 2005: 128-34.

¹⁰ ArAn 4. Ankara 2000: 177-205.

¹¹ N.A.B.U. 2001 #3. Paris 2001: 67-8.

¹² AoF 28. Berlin 2001: 282-8.

¹³ StBoT 45. Wiesbaden 2001: 642-51.

¹⁴ N.A.B.U. 2002 #4. Paris 2002: 8-9.

¹⁵ GsImparati I-II, 11. Firenze 2002: 753-81.

განმარტებებითურთ¹ და გრძელდება წინასიტყვიითა (შესავლით) და შესწავლის ისტორიით, ხოლო დასასრულს ერთვის ბათოლოგიური სრული ბიბლიოგრაფია². წინასიტყვაში ავტორი მიმოიხილავს ბათურის კვლევა-შესწავლის ძირითად მიმართულებებს, ბათოლოგიას – როგორც ბეთოლოგიურ ქვედარგს; ბათური ენის გენეალოგიურ წარმოშობის სხვადასხვა მოსაზრებას... იქვე წარმოდგენილი ბათების ისტორიისა და განსახლების არეალის შესახებ მონაცემები, აგრეთვე ბათური ენის აღმოჩენისა და შესწავლის ისტორია³. პირველი კარი მოიცავს ბათური წერილობითი ძეგლების აღწერილობას: ჩამოთვლილია სხვადასხვა მუხეუმსა თუ არქივში დაცული ლურსმული ფორფიტები სათანადო კოდირებით, აგრეთვე სერიული გამოცემები ორიგინალი ტექსტების ხელნაწერი და ფოტოასლებისა. მეორე კარი ეთმობა ბათური ფონეტიკის საკითხებს: მიმოიხილულია ლურსმული დამწერლობის თავისებურებანი და მისი გამოყენების სხვადასხვაგვარი ხერხი ბათური ენისათვის, ე. წ. „ორთოგრაფიული შეცდომები“ და განხილულია ბგერათმონაცვლეობის შემთხვევები⁴. მესამე კარი ბათურის მორფოლოგიას ეძღვნება: წარმოდგენილია სახელური და ზმნური კატეგორიები, პარადიგმები და ცხრილები, ცალკეულ საკითხთა ირგვლივ არსებული აზრთა სხვადასხვაობა ავტორებისა. კარი სრულდება ბათური მორფემების ლექსიკონით⁵. მეოთხე კარი ლექსიკონს ეთმობა: მოცემულია ყოველი სიტყვის ძირეული ფორმა, რომელსაც ერთვის ტექსტებში დამოწმებული სიტყვა-ფორმები და სათანადო ბეთური შესატყვისები⁶. მეხუთე კარი ყველაზე მოცულობითია: წარმოდგენილია წერილობით ძეგლებში მოცემული ყველა სიტყვის ლურსმული დამწერლობით შესრულებული ფორმის ფონეტიკური ტრანსლიტერაცია, იქვე ერთვის მორფოლოგიური სემანტიკა, შესატყვისი ბეთურ ტექსტში, აგრეთვე სამეცნიერო ლიტერატურა მისი შესწავლის შესახებ⁷... ბოლოსიტყვა კი სამომავლო მიზნებს ეხება და საუბარია ენათმეცნიერთა და კავკასიათმცოდნეთა მნიშვნელობაზე ბათურის შესწავლის საქმეში⁸. მას მოსდევს ორენოვანი ძეგლების ბეთური მასალის ლინგვისტური განმარტებანი⁹, სიტყვა-ფორმათა საძიებო ინდექსი სხვადასხვა ენისა¹⁰.

მალან დიდი მნიშვნელობისა ეს ნაშრომი ბათოლოგიაში, ფაქტობრივად, არ არსებობს საკითხი, რომლის გზამკვლევადაც არ გამოადგეს მკვლევარს. ავტორს დიდი და რთული გარჯა აქვს გაწეული მის მოსამზადებლად. იგი ქრესტომათიადაც კი უნდა მოაზრებოდეს ბათოლოგიაში, რადგან წინამორბედ ავტორთა ყოველი მოსაზრება თავმოყრილი და მჯერა, ოღუბ სოისალის „Hattischer Wortschatz in hethitischer

¹ იბ. გვ. 1009-

² იბ. დასახ. ნაშრ. გვ. 1010-29.

³ იბ. გვ. 1-45.

⁴ იბ. გვ. 69-175.

⁵ იბ. გვ. 176-269.

⁶ იბ. გვ. 205-69.

⁷ იბ. 271-330.

⁸ იბ. გვ. 331-963.

⁹ იბ. გვ. 965-6.

¹⁰ იბ. გვ. 967-99.

¹¹ იბ. გვ. 1000-7.

Textüberlieferung" კიდევ დიდი ხნის მანძილზე იქნება ისეთივე მნიშვნელობისა, როგორც მას დღეს გააჩნია.

1994 წელს ვარშავაში (პოლონეთი) კრებულში "Rocznik Orientalistyczny" დაიბეჭდა იან ბრაუნის წერილი «Хаттский и Абхазо-Адыгский»¹, იგივე ავტორი მოგვიანებით, 2002 წელს აქვეყნებს წერილს «Локальные префиксы хаттского глагола и те же морфему в абхазо-адыгских языках»².

ხატური ენის შესწავლის თანამედროვე მდგომარეობა პოზიტიურად შეიძლება შეფასდეს, რადგან მსოფლიოს სხვადასხვა უმაღლესი სასწავლებლებისა თუ სამეცნიერო დაწესებულებების კვლევის საგანია.

2008 წელს ლაიდენში (ნიდერლანდების სამეფო), კრებულში „Old Assyrian archives studies“ გამოქვეყნდა პეტრა გოდევებურეს სტატია „Central Anatolian languages and language communities in the Colony period: A Luwian-Hattian symbiosis and the independent Hittites“³. 2010 წელს კი კრებულში „Babel und Bibel“ დაიბეჭდა იმავე ავტორის ნარკვევი „The Alignment of Hattian. An Active Language with Ergative Base“⁴.

2009 წელს „Ugarit-Forschungen“ დაიბეჭდა ალექსი კასიანის „Hattic as a Cino-Caucasian languages“⁵, 2010 წელს კი მოსკოვში (რუსეთის ფედერაცია), კრებულში «Языки мира» დაიბეჭდა ალექსი კასიანის მოკლე გრამატიკა «Хаттский язык»⁶.

2012 წელს ბუდაპეშტის უნივერსიტეტში (უნგრეთი) ჟოლტ შიმონმა დაიცვა სადოქტორო დისერტაცია თემაზე „Untersuchungen zur hattischen Grammatik Phonologie, Morphologie, Syntax“, რომელიც 275 გვერდისაგან შედგება.

ერთ-ერთი წამყვანი კვლევითი ცენტრია ჩიკაგოს უნივერსიტეტი (აშშ), სადაც ხატური ენის კვლევას ხელმძღვანელობს პროფ. ო. სომსალი.

ვარშავის უნივერსიტეტში (პოლონეთი) ხატურის კვლევა ასირიოლოგიის ინსტიტუტის ბაზაზე პროფ. პ. ტარახას თაოსნობით ხორციელდება.

რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტში ხატური ენა მცირე აზიის ენათა განყოფილების კვლევის საგანია, რომლის შესწავლითაც დაკავებულია ალექსი კასიანი.

განკერძოებით მიიღა განვიხილო საქართველოში ხატური ენის შესწავლის ისტორია. ხათოლოგია აქაც ძველადმოსავლურ ენათა და ცივილიზაციათა შემსწავლელ დარგს – ასირიოლოგიას განეკუთვნება, შიდა დანაწევრებით კი ხეთოლოგიის ერთ-ერთი განშტოებაა. ამ მიდგომას განაპირობებს ხათების კულტურული როლი ხეთების სამეფოს ისტორიაში⁷.

¹ RO 49. Warszawa 1994: 15-23.

² Silva Anatolica. Anatolian Studies presented to M. Popko on the occasion of his 65th birthday. Warszawa 2002: 55-6.

³ Old Assyrian archives studies 3. Leiden 2008: 137-80.

⁴ Babel und Bibel 4/2: 949-81.

⁵ UF 41. kevelaer-Neukirchen-Vluyn 2009: 309-47.

⁶ Языки Мира. Дружные реликтовые языки передней Азии. Москва 2010: 168-84.

⁷ საქართველოს ასირიოლოგიური სკოლის შესახებ იხ. ი. ტატიშვილი, „ასირიოლოგიის შესავალი“, კავკასიურ-აზიულადმოსავლური კრებული XV, თბილისი 2013, გვ. 86-142.

ქართულ მეცნიერებაში მუდამ მნიშვნელოვანი საკითხი იყო საქართველოსა და ახლო აღმოსავლეთის ისტორიულ-კულტურული ურთიერთობების შესწავლა და მისი ერთ-ერთი უბანია ხათური და ქართველური ენების ურთიერთმიმართებათა კვლევა-ძიება.

არნ. ჩიქობავა 1979 წელს იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერებისათვის დასახულ სამომავლო ამოცანად მოიაზრებს ხათურისა და ბველი აღმოსავლეთის სხვა არასემიტურ და არაინდოევროპულ ენების კავკასიურ ენებთან შედარებით შესწავლას, რათა გამოიკვეთოს ის მიმართებები, რაც იზოლირებულ ენებს შესაძლოა აკავშირებდეთ ამ ენათა წრესთან¹.

1988 წელს გამოქვეყნდა გრიგოლ გიორგაძის „ათასი ღვთაების ქვეყანა“, სადაც ანატოლიის ისტორია-გეოგრაფიის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილია ქვეთავი ხათები და ხათური ენა². ნაშრომში განხილულია ქრ. გირბალის გამოვლენილი ლექსიკური პარალელები ხათურსა და ქართველურ ენათა შორის.

1999 წელს გამოქვეყნდა მისი სტატიების კრებული „ხეთოლოგიური და ქართველოლოგიური ძიებანი“, სადაც ერთი წერილი – „ხათები (პროტოხეთები) და ხათური (პროტოხეთური) ენა“ – ეთმობა ხათური ენის შესწავლის იმგამინდელ მდგომარეობას.

2002 წელს გამოქვეყნდა მისი მონოგრაფია „უძველესი ახლოაღმოსავლური ეთნოსები და ქართველთა წარმომავლობა“, სადაც მკვლევარი მსჯელობს ხათურ-ქართველურ მიმართებების შესახებ³.

1998 წელს ანკარაში (თურქეთის რესპუბლიკა) გამოქვეყნდა შალვა გაბესკირიას სტატია „Hattiler, Hatti ve Hitit devleri üzerine bazı düşünceler“⁴. 2005 წელს კი – „On the Etymology of Hatti and Hattusa“⁵; 2007 წელს თბილისში ჩატარებულ კავკასიოლოგთა 1-ელ საერთაშორისო კონგრესზე წაიკითხა მოხსენება „იბერიულ-კავკასიური ენების ხეთურთან და ურარტულთან მიმართების შესახებ“⁶, 2010 წელს კი კავკასიოლოგთა მე-2 საერთაშორისო კონგრესზე წაიკითხა მოხსენება „ხეთური და ხათური ენების მნიშვნელობის შესახებ ქართველური ონომასტიკისა და ქართული ენის ისტორიისათვის“⁷. მკვლევრის ყურადღება ეთმობა ხათურ-ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიურ ძიებას.

2006-13 წწ. გამოიცა ირინე ტატიშვილის „ხეთურ-ქართული ლექსიკონი“, რომელიც შედგება 9 ნაკვეთისაგან. სალექსიკონო მასალაში გამოიყოფა ხეთურში გამოვლენილი ზოგიერთი ხათური ნასესხობა.

2007 წელს გამოქვეყნდა რისმაგ გორდეზიანის „ქართველურ-მედიტერანული მიმართებები. I, საწყისები“, სადაც განხილულია ხათურ-ქართველური იზოგლოსები⁸.

¹ ჩიქობავა 1979, 278-303.

² იბ. დასახ. ნაშრ. გვ. (?)

³ იბ. დასახ. ნაშრ. გვ. 77-93.

⁴ Acts of the 3rd international congress of Hittitology. Corum 1998: 223-31.

⁵ Acts of the 5th International Congress of Hittitology. Ankara 2005: 345-57.

⁶ კავკასიოლოგთა 1-ლი საერთაშორისო კონგრესის მასალები, თბილისი, 2007, გვ. 46-8.

⁷ კავკასიოლოგთა მე-2 საერთაშორისო კონგრესის მასალები, თბილისი, 2010, გვ. 44-48 (?)

ცალკე უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველო ამ დრომდე ერთადერთი ქვეყანაა, სადაც ბათური ენა უმაღლესი სასწავლებლის სასწავლო საგანს წარმოადგენს: 2011 წელს ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში მაგისტრატურის საფეხურზე ჩატარდა პირველი სასწავლო კურსები ბათურში: ლინგვისტური პროფილის საგანი „ბათური ენა“ და ფილოლოგიურ-ტექსტოლოგიური პროფილისა „ბათური ტექსტები“, ორივეს უძღვება პროფ. ირინე ტატიშვილი.

2013 წელს ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში დავიდავი სამაგისტრო ნაშრომი „ბათური ენის მორფოლოგიის საკითხები“.

2014 წელს ჩორუმში (თურქეთის რესპუბლიკა) ჩატარებულ ხეთოლოგიის მე-9 საერთაშორისო კონგრესზე წავიკითხე მოხსენება „Einige Bemerkungen zum hattischen Verb“¹; იმავე წელს თბილისში, კრებულ „აღმოსავლეთმცოდნეობაში“ გამოქვეყნდა ჩემი სტატია „ბათურ-ქართველური იზოგლოსებისათვის“²; 2015 წელს კი თბილისში გამართულ ენათმეცნიერ-კავკასიოლოგთა მე-4 საერთაშორისო სიმპოზიუმზე წავიკითხე მოხსენება „გრამატიკულ კლასთა სისტემა და მისი ასახვის თავისებურებანი ბათურ სახელში“³.

2015 წელს არნ. ჩიქობავას ენათმეცნიერების ინსტიტუტის 74-ე სამეცნიერო სესიაზე წავიკითხე იქნა მერაბ ჩუხუას მოხსენება „ბათური (პროტოხეთური) ენის ქართველური იზოგლოსებისათვის“⁴, სადაც მკვლევრის ყურადღება კიდევ ერთხელ მახვილდება ბათური ენის სტრუქტურის საკითხებზე გარე-ენობრივი ნათესაობის პრობლემებიდან გამომდინარე.

საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი დაწესებულებებისათვის ბათოლოგია პრიორიტეტულ დარგად უნდა იქცეს სამომავლოდ, რადგან ჩვენ გვაქვს ყველა პირობა ამ მიმართულების განსამტკიცებლად და ბათური ენისა და კულტურის თანმიმდევრული კვლევა მრავალ სიახლეს შესძენს მეცნიერებას კავკასია-მცირე აზიის ისტორიული ურთიერთობების შესახებ.

¹ Acts of the 9th International Congress of Hittitology. Corum 2014: 65-66.

² იბ. კრებ. „აღმოსავლეთმცოდნეობა“ #4 (2014), გვ. 52-4.

³ კრებ. „აღმოსავლეთმცოდნეობა“ #5 (იბეკდება).

⁴ არნ. ჩიქობავას სახ. ენათმეცნიერების ინსტიტუტის 74-ე სამეცნიერო სესიის მასალები, თბილისი, 2015, 45-7.

თავი I

ხათური ენის ფონეტიკის საკითხები

კონსონანტური სისტემა

კონსონანტური სისტემის აღწერა ცალკეულ სირთულეებს შეიცავს, რაც გამოწვეულია ლურსმული დამწერლობის თავისებურებათა კომპლექსით ენის ფონმატურ ინვენტართან თანხედრისას. მიუხედავად იმისა, რომ ვოკალურ სისტემაში წერილობით ბეგლებში მოცემულია ხუთი ფონოლოგიური ერთეულის გარჩევის პალეოგრაფიული მდებლობა, იმავე ხერხს ვერ ვხვდებით თანხმოვანთა შემთხვევაში. ჩვენ შეგვიძლია ვიმსჯელოთ ამოსავალი ვითარების თაობაზე, თუ რამდენად ხდებოდა ყრუ თანხმოვანთა შეპირისპირება ფშვინვის ქონა-არქონის მიხედვით; სამისო საფუძველს გვიქმნის ტექსტებში დადასტურებული ფორმები, რომელნიც იბერიულ-კავკასიურ ენათა ძირ-ფუძეებთან შედარებით იჩენენ ჰომოგანულ და ჰომოგენურ დამოკიდებულებას, თუმცა სხვაობა გვაქვს მელრობა-სიყრუის თვალსაზრისით. ამის შესახებ ქვემოთ უფრო ვრცლად ვისაუბრებ.

ხათური კონსონანტური სისტემა რამდენიმე ქვეკლასად იყოფა: ხმულეზად, ნაპრალოვზებად და სონორზებად.

ხმულთა წყება განარჩევს როგორც ხმულ-მსკდომ (ოკლუზივ), ისე ხმულ-ნაპრალოვან (აფრიკატ) სახეებს. თანმიმდევრობით განვიხილოთ კონსონანტური ელემენტები და თანხმოვანთა საკლასიფიკაციო პრინციპების გათვალისწინებით ავგოთ პარადიგმატული სისტემები.

ხმული (resp. ოკლუზივი) თანხმოვნები წველიეულზერივ სისტემას ქმნიან ხათურში. ლოკალურ რიგში განთავსებულია ორი ელემენტი, რომელთა შეპირისპირება ხდება მელრობა-სიყრუის მიხედვით, რაგვარობისა და საწარმოთქმო ადგილის თვალსაზრისით კი ჰომოგენურ და ჰომოგანულ ურთიერთდამოკიდებულებას იჩენენ.

მელერი	ყრუ
b	p
d	t
-	z
g	k

ცხრ. 1.

ეს სისტემა აგებულია ლურსმული დამწერლობით შესრულებული ტექსტების მიხედვით. არაა გამორიცხული, ხათური კონსონანტიზმი გაცილებით მდიდარი და მრავალფეროვანი ყოფილიყო. დასაშვებია, რომ გაირჩეოდა ფშვინვიერი და მკვეთრი ყრუ თანხმოვნები, აგრეთვე აფრიკატთა ლოკალური რიგიც არ ყოფილიყო ნაკლოვანი და ცოცხალ მეტყველებაში მელერი მეწყვილეე ჰქონდა; აფრიკატთა წყებაში გარჩეულიყო წინა და უკანა

წარმოების ალევოლარები, შეიძლება ბათურს ფარინგალური (resp. ხახისმიერი) თანხმონების წარმოება ფონოლოგიური ხასიათისა ჰქონოდა, მაგრამ ყოველივე ამის დაშვება სადღესოდ მხოლოდ ვარაუდის დონეზე შეგვიძლია და წერილობითი ძეგლებით ხელშესახები ბათური ასე გამოიყურებოდა. ვფიქრობ, ეტიმოლოგიურ კვლევა-ძიებას ამ საკითხში ჯეროვანი სიმტკიცის შეტანა ძალუძს და ბათური ენობრივი სისტემა გადაისინჯება, აიგება ახალი პარადიგმები და ენის თვითმყოფადი ბუნება უფრო მეტად ნათელი გახდება მკვლევართათვის.

მოვიყვანოთ ნიმუშები.

b თანხმონი გვხვდება, მაგალითად, შემდეგ სიტყვებში: bib „ჭა“, intaba „აგრეთვე, ამასთანავე“, tabarna „მეფე“ და სხვ.

p გვაქვს, ვთქვათ: pin „შვილი, წული“, pezil „ქარი“, pala „მერე, შემდეგ, მაგრამ, და“, alep „ენა, სიტყვა“ და ა. შ.

d-ს ხვდებით: dundu „სულთა მოხმობა, მოჯადოება“, duhan „უცნ.“, Dagulrunail „კარგოსანი“ და სხვ.

t მოგვეპოვება, ვთქვათ, შემდეგ სიტყვებში: tariš „ცხენი“, taru „ამინდის ღვთაება“, tētan „მზე, მზის ღმერთი“, tēj „შენება“, titaḥzilāt „ტახტი“...

z დასტურდება, მაგალითად: tiuz||ziuz „მინდორი“, huzaššai „მკედელი, ოსტატი“, zar „ცხვარი“, zēhar „შეშა“ და სხვ.

g გვაქვს სიტყვებში: ḡagazuel „მსმელი, თამადა“, gam/gan/kam „უცნ.“, garat/karat „უცნ.“ და სხვ.

k წარმოდგენილია, მაგალითად, შემდეგ სიტყვებში: kurkupal „ლურსმანი“, kaš „მთავარი, მოთავე, თავკაცი“, karte „მეფე“, zik „დაცემა, დავარდნა“...

ხმულ თანხმონთანა გარჩევა მელერობა-სიყრუოთ ხშირ შემთხვევაში აღრეულია ტექსტებში: ერთი და იგივე სიტყვა შეიძლება შეგვხვდეს როგორც მელერ-, ისე ყრუთანხმონიანი ფორმით. ო. სომხალის ნაშრომში ამ საკითხს საგანგებოდ ეძღვნება თავი და კვალიფიკირებულია ფონეტიკურ-ორთოგრაფიულ შეცდომებად¹. ჩემი აზრით, ეს ერთ-ერთი პირველი საფეხურია ბათურის კოდირებისა, როდესაც უცხო და რთულად თავსებად წერით სისტემას არგებდნენ მწერლები ენის ფონოლოგიურ ინვენტარს. ხეთურის შემთხვევაში ლურსმული დამწერლობა შედარებით ადაპტირებული იყო ზგურათა მელერობა-სიყრუოთ ხარისხს და გადაწერის წესები გამომუშავებული ჰქონდა ყველა ავტორს, რაც საყოველთაოდ მიღებულ ენის ნორმატივებს ქმნიდა. ბათურში კი ასე გამომუშავებული არ ჩანს ფონმათა (resp. ხმულ კონსონანტთა) წერილობითი იდენტიფიცირება, რამაც ფართო გასაქანი მისცა მელერ და ყრუ კორელატთა გრაფიკული სხვაობის არასისტემატურობას. **z** ერთადერთია, რომელსაც მყარი პოზიცია უჭირავს სიტყვის ყველა პოზიციასი და ეს აიხსნება

¹ იხ. Soyzal 2004, 69-...

ლურსმულ დამწერლობაში მისი მელერი მეწყვილის ასო-ნიშნის არარსებობით, სხვა ხშულებს კი უბედ მოეპოვებათ ამგვარ ნიადაგზე წარმოქმნილი პალეოგრაფიული ლაფსუსები¹.

მოვიყვანოთ მელერობა-სიყრუის ნიადაგზე წარმოქმნილი ზერათმონაცვლეობის ამსახველი მაგალითები:

1. b/p სახისა:

i-da-ba [KUB 28.15 Rs.Ik.Kol.33', 34, 35; KUB 48.36 Vs.3, 4]

i-ta-pa [KUB 28.54 Ik.Kol.4]

ha-ba-an-ta-li [KUB 28.3+KUB 48.61 Vs.Ik.Kol.14]

ha-pa-an-ta-li [KUB 28.4 Vs.Ik.Kol.19]

2. d/t სახისა:

i-da-ba [KUB 28.15 Rs.Ik.Kol. 33, 34, 35; KUB 48.36 Vs 3, 4]

i-ta-pa [KUB 28.54 Ik.Kol. 4]

ga-ad-da-hi [KBo37.11 II 5, 6]

ka-at-tah-hi-i [Jendryschik II 5]

du-uk-zi-ik [KUB 28.4 Vs Ik.Kol 8]

tu-uk-zi-ik [KUB 28.3+KUB48.16 Vs.Ik.Kol.18]

du-up-pu [KUB 1.17 VI. 8]

tu-up-pu [KUB 28.40 II 12, 14]

du-ú-ha-mu-ú-up [KUB 28.53 II 10]

tu-uh-ha-tu-up [KUB 48.35+ KUB 28.16 Vs.Ik.Kol. 6]

3. g/k სახისა:

ga-ad-da-hi [Kbo 37.11 II 5, 6]

ka-at-tah-hi-i [Jendryschik II 5]

u-ug-ga [KUB 40.85 + KUB 28.88 Vs.13]

u-uk-ka [VBoT 73 (+) I 6]²

აქვე შეიძლება გამოვთქვა მოსაზრება მელერობის ხარისხის სხვაობის შესახებ ხათურსა და ხეთურს შორის. შესაძლოა ხეთურს, მსგავსად სხვა ინდო-ევროპული ენებისა, ხშულთა მაღალი ხარისხის მელერობა ახასიათებდა და ხათურის b-d-გ ხეთურის ამავე ზგერებთან შედარებით ნაკლები მელერობისა იყო, რის გამოც იგი ფონეტიკურად p-t-k ყრუებს უფრო

¹ შდრ. Soysal 2004, 72.

² მასალა მოყვანილია ო. სომსლის ნაშრომიდან „Hattischer Wortschatz in hethitischen Textüberlieferung“, გვ. 92-155.

მიემსგავსა და გადამწერთა ბერათმონაცელობის ესოდენ მრავალი შემთხვევის გამოწვევი მიზეზი სწორედ მელერობის ხარისხის სხვაობას გამოეწვია¹.

ნაპრალოვანი თანხმონენები ხშულთაგან განსხვავებით წვეილებს არ ქმნიან მელერობა-სიყრუის ნიადაგზე. თანხმონენთა ეს კლასი ისეთი მრავალფეროვნებით არ ხასიათდება, როგორც ზემოთ განხილული ხშულები. თუმცა შეიძლება აქაც სადაო იყოს ფონემატური ინვენტარის სისრულის ასახვა ენობრივ ძეგლებში.

მელერ	წრუ
-	ჟ
-	ხ

ცხრ. 2.

სისტემის წვერი ორი ელემენტი ერთმანეთის მიმართ ჰეტეროგენურ და ჰეტეროგენულ დამოკიდებულებას იჩენს. მათი საერთო მახასიათებელი ნიშანი ჩანს სიყრუე. ძნელი სათქმელია წარმოთქმის ლოკალიზაციის ცენტრი, მაგრამ ფაქტია, რომ ერთი მათგანი ანტერიორული რიგისაა, ხოლო მეორე – პოსტერიორულისა.

შ ბერა გვხვდება, მაგალითად, შემდეგ სიტყვებში: შ(a)kil „გული“, ჰup „ხარი“, pulაჟne „პური, პურის სახეობა“, miჟა „აილე“, kaჟ „მთა“, kiჟ „თავი“...

ქ-ს ნიმუშებია: ჰapalkiyan „რკინისა“, ჰუ „თქმა“, waჟurღ „ხურიტი“, iyaჟსღ „ციური“, kaღღ „დედოფალი“, teჟ „შენება“...

სადაო საკითხია, შეიცავდა თუ არა ხათურის ნაპრალოვანი სისტემა ორზე მეტ წვერ ერთეულს. მარკირების თვალსაზრისით, ჰ- და ქ-ნიშნიანი მარცვლები (resp. სილაბოგრამები) მაღალი სიხშირით რეალიზდება წერილობით ძეგლებში, რაც რამდენჯერმე აღემატება სხვა ნიშნების რიცხვს; საინტერესოა, ეს სიმრავლე ასახავს მხოლოდ ამ ორ ფონოლოგიურ ერთეულს თუ მათი მეშვეობით გამოისახება მსგავსი არტიკულაციის ბერებში? არ არის გამორიცხული, რომ, წერილობითი (გრაფიკული) თვალსაზრისით, ორივე მათგანი გადმოსცემდეს მსგავსი წარმოების თანხმონენებს ჰ-ს შემთხვევაში წინაწარმოებიდან, ქ-სთან კი – უკანაწარმოებიდან. ამ კითხვის ზუსტი პასუხი ჯერ არ გვაქვს, თუმცა ეტიმოლოგიურ მუშაობას, ცხადია, გარკვეულ წილად ძალუქს მინიშნების მიცემა.

სონორთა რიგი აერთიანებს r, l, m, n ბერებს. როგორც თანხმონენთა კლასის ეს ჯგუფი მაღალი სიხშირით რეალიზდება და დგას სიტყვის სამსავე პოზიციებში – ანლაუტში, ინლაუტსა და აუსლაუტში.

მოვიყვანოთ r-ს ნიმუშები: pur „პირი“, par „ათასი“, rur „ცემა, დარტყმა“, kurkupal „საკინძე, სარკი“, ureჟ „ძლიერი“...

l გვხვდება: liჟ „წელიწადი“, lin „სმა, დაღევა“, lu „შეძლება“, pezil „ქარი“, luizzil „მრბოლი, მორბენალი“, paღ „მაგრამ, ხოლო, კი“...

¹ შდრ. ახვლედიანი 1949, 58-60.

მ გვაქვს, მაგალითად: malhip „კარგი“, muna „საფუბელი“, nimalh „თვალი“, imallin „ამათი“, šumil||sumil „წიმა“, karam „რაბოს“...

მ გვხვდება: nu „მოსვლა“, niw „ჯდომა“, tabarna „მეფე, დიდგვაროვანი“, pin(u) „შვილი“, teatanna „ნაციმი, განადგურებული, დანგრეული“...

ვოკალური სისტემა

ვოკალური სტრუქტურა და ერთეულთა სრულად წარმოჩენის საკითხი ლურსმული დამწერლობით შესრულებულ ტექსტებში ერთ-ერთი სადაო და რთული საკითხია ხათური ენის ფონეტიკაში როგორც მკვლევართა უმეტესობას მიაჩნია, ჩვენამდე მოღწეულ ენობრივ ძეგლებში ვოკალური ინვენტარის განსაზღვრა შეიძლება ოთხი სადა ხმოვნით: **a - e - i - u**.

a ხმოვანი გვხვდება, მაგალითად, შემდეგ სიტყვებში: šah „კარგი“, šakil „გული“, wašhap „ღვთაება“, alap „ენა, სიტყვა“, tabarna „სამეფო ტიტული“...

e ხმოვანი გვაქვს, ვთქვათ: šawur „ქვეყანა“, le „მისი“, štan „მზე“, tete „დიდი“, šepšep „ფეხსაცმელები“...

i ხმოვანი დასტურდება: wazaril „ადამიანი“, dttahzilal „ტახტი“, niwaš „დაჯდა“, miša „აიღე“...

u ხმოვანი წარმოჩენილია, მაგალითად, შემდეგ სიტყვებში: kurkupal „ლურსმანი“, huzzaša „მკედელი“, urana „ქვა“...

ხათურის ვოკალურ სისტემაში ოთხი ერთეულის გამოყოფა ლურსმული დამწერლობის მქონე სხვა ენათა შესწავლის გამოცდილებით ხდება, თუმცა მეტად საინტერესოა, რომ **4** და **𐎠** ასო-ნიშნების დისტრიბუციული რეალიზაცია შემთხვევითობის პრინციპს მოკლებულია და ტექსტის კოდირებისას სიტყვაში ორივე მათგანს ფუნქციური საკიროებიდან გამომდინარე იყენებენ¹. ამის მიუხედავად არის ცალკეული შემთხვევა, როდესაც ზოგჯერ ერთი ტექსტის ფარგლებშიც² ერთი სიტყვის დაწერილობისას იყენებენ ორსავე გრაფემას, კერძოდ ერთი რთულია დაზუსტებით თქმა, თუ რამდენად განსხვავდება ფორმითა ან შინაარსით:

𐎠𐎠𐎠𐎠𐎠𐎠 || 𐎠𐎠𐎠𐎠𐎠𐎠

𐎠𐎠𐎠𐎠𐎠 || 𐎠𐎠𐎠𐎠𐎠

¹ ო. სომსალი ხმოვანთა სისტემასთან დაკავშირებით წერს: „Vokale: a, e, i, u (u): Die Vokale e und i können oft vereinigt werden. Ein gesonderter o-Laut in der keilschriftlichen Schreibung u gegenüber u für u-Laut (so nach Chr. Gûbal, Aof 28 [2001] 294 ff.) ist erwagenswert, aber noch nicht mit Sicherheit nachgewiesen. Beide Falle waren gleichwohl als Angelegenheiten der hethitischen Phonetik bzw. als Probleme des hethitischen Schriftsystems anzusehen und dürfen daher nicht unbedingt mit in die hattische Lautlehre einbezogen werden“ (Soyzal 2002, 70).

² მაგალითად, გვერდივრედ გვხვდება ფორმები: 𐎠𐎠𐎠𐎠𐎠 (იხ. KUB 28.18 Vs.r.Kol 12) და 𐎠𐎠𐎠𐎠𐎠 (იქვე Rs.r.Kol 13).

³ KBo 21.82: 25, 26.

𐎧-𐎧𐎠-𐎧𐎠 || 𐎧-𐎧𐎠-𐎧𐎠

𐎧𐎠-𐎧𐎠-𐎧𐎠 || 𐎧𐎠-𐎧𐎠-𐎧𐎠

𐎧𐎠-𐎧𐎠 || 𐎧𐎠-𐎧𐎠

𐎧𐎠-𐎧𐎠 || 𐎧𐎠-𐎧𐎠

𐎧𐎠-𐎧𐎠 || 𐎧𐎠-𐎧𐎠

𐎧𐎠-𐎧𐎠 || 𐎧𐎠-𐎧𐎠

𐎧𐎠-𐎧𐎠 || 𐎧𐎠-𐎧𐎠

𐎧𐎠-𐎧𐎠 || 𐎧𐎠-𐎧𐎠

ლურსმული დამწერლობის ენებში მკვლევრები ზოგადად ვარაუდს გამოთქამენ ო ხმოვნის არსებობის შესახებ, რადგან u ხმოვნის ორი ნიშნით გამოსახვა ვერ იხსნება პალეოგრაფიული თვალსაზრისით, მაშინ როდესაც სხვა ეოკალურ ერთეულთათვის წერილობით სისტემაში თითო გრაფემა მოიპყრება.⁴ და HII ასო-ნიშანთა დამთხვევას ხათურ წერილობით ძეგლებში არაერთი მაგალითი მოგვცემა, საერთოდ კი ორსავე მათგანს ფონოლოგიური დანიშნულებით გამოიყენებდნენ. ამაზე დაყრდნობით ვფიქრობ, რომ ხათურში უნდა გვექნოდნა ხუთი სადა ხმოვანი: a-e-i-o-u¹. ჩვენ წინაშე არსებული u/o (4/HII) სახის ხმოვანთმონაცვლეობა კი, ვფიქრობ, გლობალური ლაბიალური ტრანსფორმაციის ანარეკლი უნდა იყოს ეოკალურ სივრცეში, რომელიც დიაქრონიულად ხორციელდებოდა ხათურში².

ხათურ ლურსმულში, გარდა ზემოთქმული საკითხისა, მეცნიერთა ყურადღებას იქცევს პალეოგრაფიული ნიუანსი: როდესაც 𐎧 (wa) სილაბოგრამას ინდექსურად ებმის ხმოვანთა გამომსახველი ნიშნები:

𐎧-𐎧-𐎧-𐎧-𐎧

მკვლევართა ნაწილს მიაჩნია, რომ ეს არის ერთ-ერთი ხერხი მომდევნო ხმოვნის აღნიშვნისა (ა. კამენჰუბერი, ქრ. გირბალი...),³ 3. მუსტერის მოსაზრებით კი ეს ნიშნები გამოხატავს მარცვალს ხმოვანთან კომბინაციით ყრუ ზავისმიერი სპირანტისა (f); ამ არგუმენტს ამყარებს იმით, რომ ეს გრაფემები მონაცვლეობენ ბილაბიალური ყრუ ხმულის შემცველ მარცვლებთან: pa-pe-pi-pu, რომელნიც დაირთავენ ხმოვნის დამოუკიდებელ ნიშანს სიტყვაში: taḫḫipeḫḫi|taḫḫiwe, lu... ო. სომასალი ნაშრომში „Hattischer Wortschatz in hethitischer Textüberlieferung“ დაწერილობით მიმოიხილავს წერილობით ძეგლებში დადასტურებულ w/p ბგერათმონაცვლეობას⁴.

¹ მიმაჩნია, რომ o-ს გადმოსაქმად გამოიყენებოდა HII ნიშანი, u-სათვის კი - 4.

² ამის შესახებ იხ. ქვემოთ.

³ იხ. Soysal 2004, 92-133.

Პkataḥziwuri || Პkataḥzipuri

kurkuwena || kurkupena

weruṣ || peruṣ

amwupili || ampuipili

ḥaiwenamuḥ || ḥaiipinamu

ḥawiwunan || ḥaipipunan

itawa || idapa

წარმოდგენილი ნიბუშები ასახავს w/p ბერათმონაცვლეობას. პირველი საფეხური სწორედ w>p გარდაქმნა და p>x უკვე მასზე დაფუძნებული ცვალებადობის მომდევნო ეტაპებია, რომელიც მეფერობა-სიყრუის ნიადაგზე ჩანს განვითარებული: itawa>itapa||idapa>idaba. ყველაზე ნაკლებად w>p||>w გადაბერება გვხვდება.

მრავალფეროვანი და უფრო რთული საფეხურები გაიარა y სონანტის ტრანსფორმაციამ. w-საგან განსხვავებით, მისი არტიკულაცია სრულიად მოსცილდა პირვანდელ სახეს და მოხდა მისი გადაწევა ორი მიმართულებით – წინა (ანტერიორულ) და უკანა (პოსტერიორულ) რიგში. სავარაუდოდ, ხდებოდა რა სონანტის სარეზონანსო არის ეტაპობრივი დავიწროება და თავდაპირველად სპირანტად იქცა, შემდეგ კი – ხშულად: t<||<*>y>h||>k. ეს გარდაქმნა თვალნათლივ აისახება გრამატიკული კლასის აღნიშვნისას¹.

*y>ჰ დიაქრონიული გადაბერების შედეგი ჩანს. მაგალითად, *aykaḥir>aḥkaḥir, *aytaḥilma>aḥtaḥilma; თვით გარდაქმნაც კი შეიმჩნევა ეტაპობრივი განხორციელების პროცესში შემდეგ შემთხვევაში: *ykatēḥ>iḥkatēḥ, სადაც y სონანტის წინ გადმოწევას მიგვითითებს მისი ვოკალიზებული რეფლექსი i და მის მომდევნოდ გაჩენილი ჰ კონსონანტი. ზოგჯერ ამოსავალი *y ბერის გარდაქმნისას ანლაუტის პოზიციაში თავს იჩენს i/e ბერათმონაცვლეობა, რაც არ გამოხატავს რომელსამე გრამატიკულ პრეფიქსს, არამედ ასახავს y სონანტის i/e ჰომორგანულ ხმოვნად ტრანსფორმაციას: *ykaḥir>ḥkaḥirbi, *yɯur>ḥɯur, *ytaɾazil>iṣtaɾazil... მამასადამე, *y>ჰ გარდაქმნა იწვევს სონანტის ანტერიორული რიგის კონსონანტურ და ვოკალურ რეფლექსთა თავმოყრას ანლაუტში.

*y>ჰ>t სახის ცვლილება უნდა განხორციელებულიყო: *yk(a)zik>*yukzik>*ṣukzik>tukzik||duzik; ხათურში სისტემატური ხასიათი აქვს ჰ/t თანხმოვანთმონაცვლეობას, მაგრამ ყველა შემთხვევის მიზეზი ამოსავალი *y ბერიდან წარმოშობის მიზეზი როდია. *y>ჰ>t გარდაქმნაც ლიაოზის დავიწროების საფეხურებს გადის და პირვანდელი ფონემის მოშლით იყო განპირობებული, რაც შემდგომ ყველა პოზიციაში მყოფ ჰ და t ბერებზე გავრცელდა სისტემატური ხასიათი შეიძინა (მაგ., ṣumin/tumin). აქვე უნდა გამოვთქვა ვარაუდი, რომ ჰ/t მონაცვლეობა შესაძლოა მიანიშნებდეს აფრიკატის

¹ ვრცლად იხ. ქვემოთ.

არსებობას, რომელიც ორგვარი რეფლექსით – ხმული ან ნაპრალოვანი კომპონენტის სახით იქნა დატანილი ლურსმული დამწერლობის წიაღში¹.

*y>ჩ გარდაქმნის ნიმუშებია: *aykunwa>aḥkunwa; *tuytʰasul>tuxtasul; *wayziḥerta>waḥziḥerta... ეს ისტორიული ცვლილება ასახულია წერილობით ძეგლებში, თუმცა უკან გადაწევის პროცესი ამით არ სრულდება და შეინიშნება ცალკეული მაგალითებიც, როდესაც *y>ჩ>k: *uḥʰupa>*uḥʰupa>ukʰupa.

y სონანტის წინა რიგში გადმოწევა ზოგჯერ ვოკალიზაციით მთარედება და კვალს ტოვებს i ხმოვანთა სახით; *y>i სახის გარდაქმნა, მაგალითად, განხორციელდა: *ymalḥ>imalḥ; *yʰaḥ>iʰaḥ||>ʰaḥ².

w სონანტის ვოკალური ტრანსფორმაცია განსხვავებული ხასიათისაა. ამ პროცესმა სხვაგვარი განვითარების გზა განვლო მეორე სუბიექტური პირის თავსართის ჩამოყალიბების, სადაც ბგერათშერწყმის ნიადაგზე a ვოკალური ელემენტის დახმარებით გარდაიქმნა ხმოვნად: *wa>u³.

¹ ამგვარად შეიძლება აიხსნას ზ/თ თანხმოვანთმონაცვლეობა: ოალთალ (KUB 28.4, Vs.Ik.KoL31)/ოალთალ(n) (VBoT 73(+), I, 7).

² ამ უკანასკნელში ანალუტის პოზიციამი ზოგჯერ სრულად რედუცირდება. ზოგადად კი არ გამოვჩინებ, რომ *y>e სახის ვოკალური ტრანსფორმაციაც განხორციელებულიყო (იხ. ზემოთ).

³ ეს საკითხი ვრცლად განხილული ქვემოთ იქნება მაგალითებითურთ.

თავი II

ხათური ენის მორფოლოგიის საკითხები

1. სახელის მორფოლოგია

(ზოგადი მიმოხილვა)

ხათური ენის მორფოლოგია საკმაოდ საინტერესო და განსხვავებული ჩანს ანატოლიისა, და, საერთოდ, ბელადმოსავლურ ენათა შორის, რაც განპირობებულია სახელურ და ზმნურ კატეგორიათა მრავალფეროვნებით. რასაკვირველია, ცალკეული მათგანის განხილვას ქვემოთ შევეცდებით, თუმცა უნდა ზოგადი მიმოხილვისას აუცილებლად აღინიშნოს მისი თვისება აგლუტინაციურობისა, თუ როგორ არის აღჭურვილი მის წიაღში ყოველი გრამატიკული ოდენობა კუთვნილი ფორმანტით; უმეტეს შემთხვევაში ხაზგასმულია ყოველი ღირებული ელემენტი სახელურ თუ ზმნურ კონსტრუქციაში; გვაქვს ცალკეული შეხვედრები იმისაც, რომ ერთი და იგივე ფუნქცია გადმოიცემა რამდენიმე სართით.

ხათურში მნიშვნელოვანი ისტორიული პროცესები განხორციელდა მორფოლოგიის დონეზე: იკვეთება ფუნდამენტური მნიშვნელობის მქონე გრამატიკული კლასის კატეგორიის მოშლის საწყისი და მოქმედი საფეხურები; მისი ნიველირება ქაოსს კი არ იწვევს, პირიქით, იმველიებს სხვა იერარქულ დონეს – ფ ო ნ ე ტ ი კ ა ს, რათა წამოწყებულ ცვლილებას არ მოჰყვას საზიანო შედეგი, ხელი შეეწყოს რეფორმას და განახლებული სისტემით შეხვდეს მომავალს. ენა რომ სისტემური ორგანიზაციაა, კარგად ჩანს ხათურის მაგალითზე: ცვლილებები ეტაპობრივად ხორციელდება და მოცემულ დროს ჯეროვნად იყენებს ახალი ოდენობის შერჩევას და დამკვიდრებისათვის, რასაც მხარს უჭერს მისი აფიქსური გაფორმების მეშვეობით.

მორფმათაგან ხათურში გვხვდება როგორც ძირი, ისე ფუძე და აფიქსი. ფუძის წარმოება დერივაციული აფიქსების დართვით ხდება. ადგილმდებარეობის მიხედვით ხათურის აფიქსები იყოფა პრეფიქსებად, სუფიქსებად და კონფიქსებად. ძირის პოზიცია მყარია, რის გამოც ცალკეულ სართულ სემანტს ძლევს და ცვლის მის ფონეტიკურ იერს: *rukazik>rukzik||dukzik, სადაც /zik/ ძირი ზეგავლენას ახდენს წინამდებარე /ka-/ ზმნისწინზე და კვეცს მის ვოკალურ ელემენტს.

მეტყველების ნაწილთაგან ხათურს მოეპოვება: არსებითი, ზედსართავი, რიცხვითი და ნაცვალსახელები, ზმნა, ზმნიზედა, კავშირი.

საკმაოდ განვითარებულია სახელთა ბრუნებისა და ზმნის უღლების მორფოლოგიური პროცესები. სახელსა და ზმნას აქვთ რიცხვის ორგანიზებული ფორმა: მხოლობითი და მრავლობითი; გრამატიკული კლასის გარჩევა სახელსაც სჩვევია და ზმნასაც; მამასადაძე, რიცხვი და კლასი საზიარო ოდენობებია.

ბრუნვათა სისტემა შედგება ძირითადი და ადგილობითი ბრუნებისაგან. ყოველ მათგანს საკუთარი ფორმოზოგიკი გამოხატულება აქვს.

ზმნის უღლება ემყარება კლას-პირთა მიხედვით ცვალებადობის მექანიზმს, რომელთაგანაც მოქმედ პირს გამოხატავს სუბიექტური პირის ნიშნები, ხოლო სამოქმედო საგანს (ობიექტი) – კლასისა. გარდა ამისა, ზმნური ფორმის აგებულებაში მონაწილეობს ზმნისწინი, მწკრივისა და ასპექტის ამსახველი სართები. ზმნა განარჩევს გვარის მორფოლოგიურ კატეგორიასაც.

ფორმაუცვლელ მეტყველების ნაწილთაგან წერილობით ძეგლებში გვხვდება ზმნიზედა, კავშირი. მართალია, ორივე მათგანი მწირადაა წარმოჩენილი, თუმცა საგრძნობია მათი მაღალი სიხშირით რეალიზება და მრავალმნიშვნელობა; მაგალითად, **ქალ** გამოხატავს მაქვემდებარებელ და მაერთებელ კავშირს.

მორფოლოგია ენობრივ იერარქიულ საფეხურთაგან მნიშვნელოვნად განაპირობებს ხათურის განსხვავებულობას ანატოლიაში იმხანად გავრცელებულ ენათა შორის. მას აქვს შინაარსობრივი პლანის გამომხატველი უნიკალური გრამატიკული მოდელები, რომელიც ვითარების მონაწილე პირებს მკაცრად გამოიჯნული ფორმებით წარმოაჩენს და ამ გზით ახერხებს მიმდინარე სიუჟეტის გაცოცხლებას. ხათურ-ხეთური ბილინგვების შესახებ მეცნიერებაში არაერთგზის თქმულა ხეთური ტექსტის არაბუნებრიობის შესახებ. ჩემი აზრით, მეტად საინტერესო ფაქტორზე მიგვითითებს და ეს არ უნდა ყოფილიყო ხეთურის (resp. ნესურის) უცოდინრობა, პირიქით, ჩამწერი ფლობდა რა მას იმდენად მაღალ დონეზე, რომ ხათურის აგებულებას მოარგო იმ ფარგლებში, რამდენის საშუალებაც მიეცა.

ქვემოთ უფრო ვრცლად განვიხილავ მორფოლოგიის საკვანძო საკითხებს.

ა) ბრუნვათა სისტემის ო. სომხლისა და ა. კამენაშვილისეული ინტერპრეტაციები:

საერთო და განსხვავებული ელემენტები

ბრუნვათა სისტემის ძირითადი ელემენტები საერთოა მკვლევრებთან, თუმცა სხვაობებსაც ვხვდებით, რაც მომდინარეობს ამა თუ იმ ბრუნვის ფუნქციის სხვადასხვა გაგებიდან.

ო. სომხლი შრომაში „Zum Names der Göttin Katahzipuri mit besonderer Berücksichtigung des Kasusszstems des Hartischen“ გამოყოფს ბრუნვებს:

ნომინატივი	-Ø
აკუზატივი	-š(u)
გენიტივი	-n le- še- te-
დატივი I	-n
დატივი II	ha-n ka-n zi-n
ლოკატივი	ha-i ka-i zi-i
აბლატივი	ha-su ha-tu ha-du ka-su ka-tu ka-du zi-su zi-tu zi-du

ცხრილი I

პარადიგმაში მოცემული გვაქვს სამი ბრუნვა – დატივი I, დატივი II და აკუზატივი. მორფოლოგიური თვალსაზრისით, ბუნებრივია, სამივე მათგანი სხვადასხვა ფორმით გვიჩვენებს სახელს. მხოლოდ გარდამავალი წინადადებების ობიექტები დაირთავენ tu||-du სუფიქსებს...“. მკვლევარი მიიჩნევს, რომ მიცემითი I და მიცემითი II მოეპოვება ოდენ ფორმოზრევი სხვაობით, თუმცა ფუნქციით ერთია. მაგალითად, I მიცემითის ბრუნვის ფორმათაა მოცემული სახელი: *katahziwaa-re-m „ქათახციფურის“, tabarna-m „მეფეს“. II მიცემითში დგას სახელი: ka-tah-i-m „ზოროტ“, ka-taru-m „ამინდის ღვთაებას“. მიცემითის (resp. დატივი) ორ სახეობასთან დაკავშირებით ავტორი წერს: „შესაძლებელია მიცემითის სახეობანი ხატურ ენაში ზუსტად ვერ განირჩეოდეს, არ არის განსაზღვრული, რა დროს გამოიყენება ერთი და მეორე. როგორც ჩანს, ამ ენაში ხეთურისაგან განსხვავებით მას გამოხატვის უფრო ფართო ასპექტი ჰქონდა. ამიტომ ხატურში დატივის ფორმები

განსაკუთრებით თავისებურია." აქვე ამბობს, რომ II დატივი ზოგჯერ მხოლოდ პრეფიქსის სახითაა მოცემული და კონფიქსის ბოლოსართ **h**-ს აღარ დაირთავს¹.

ო. სომხლისეული პარადიგმა ახლომდგომია ა. კამენჰუბერის სისტემასთან, თუმცა აქ განსხვავებული ელემენტებიც გვხვდება:

ნომინატივი	Ø
აკუზატივი	- šu , - uš , - š
გენიტივი	-(V) n
დატივი	- ya , - e
ლოკატივი I	Ø
ლოკატივი II	pe -// pi
ლოკატივი III	ha -
აბლატივი	- tu

ცხრილი 2

ა. კამენჰუბერი განარჩევს ლოკატივის სამ სახეობას და პირობითად უწოდებს ლოკატივი I, ლოკატივი II და ლოკატივი III. სისტემაში სამივე მათგანს საკუთარი ნიშანი გააჩნია და ფორმალური სხვაობა გვაქვს. ამასთან დაკავშირებით იგი წერს: „In Bilinguen übersetzen die Hethiter diese drei „Ortskasus“ durch (Dativ-) Lokative, unter Umständen mit zusätzlichen Postpositionen (oder Präverbien) und meistens noch mit zusätzlichen enklitischen Partikeln. Daß der heth. Lokativ auf die Fragen „wo?“ und „wohin?“ antwortet (S. 456 f.), erschwert die genauere Funktionsbestimmung der drei hatt. „Lokative“. Jedoch hat man im Moment sowieso den Eindruck, daß die drei hatt. „Lokative“ oder zwei davon nicht als ausschließliche Antwort auf die Frage „wo?“ oder „wohin?“ gebraucht werden, sondern andersartig differenziert sind.“ [A. Kammenhuber 1969].

II ლოკატივის ფორმითაა მოცემული სახელი **pe-wil** „სახლში“, ხოლო III ლოკატივში დგას სახელი **ha-wu** „ქვეყანაში“, I ლოკატივი კი სახელის ფუძის ფორმას ემთხვევა.

შევადაროთ ეს ორი პარადიგმა ერთმანეთს. როგორც ჩანს, სისტემის ღერძი საერთოა ორივე ავტორთან (ნომინატივი, აკუზატივი, გენიტივი, დატივი, ლოკატივი, აბლატივი), მაგრამ სხვაობა გვაქვს ბრუნვათა მრავალსახეობის თვალსაზრისით.

¹ Soysal 2010, 1043.

ნომინატივს ორივე ავტორი ფუძისეული ფორმით გამოყოფს.

აკუზატივს ორივე მკვლევარი გამოყოფს და საერთო ნიშანი მხოლოდ ერთი სუფიქსი -ჰ(u) არის, თუმცა ა. კამენჰუბერი მის პარალელურ ფორმებსაც -uჰ, -ჰ ბოლოსართებს გვთავაზობს დამატებით.

გენიტივის შემთხვევაში ვითარება ორივე ავტორთან თითქმის ერთნაირია, მცირედი სხვაობა გვაქვს ო. სომსალთან, რომელიც დამატებით ფორმანტებად გამოყოფს le- || ჰe- || te- თავსართებს.

ო. სომსალი განარჩევს დატივის ორ სახეობას, როდესაც ა. კამენჰუბერს მოცემული აქვს მხოლოდ ერთი. ამასთან ბრუნვის ნიშნად I და II დატივში სომსალი გამოყოფს -n სუფიქსს და ha-n || ka-n || zi-n კონფიქსებს, ა. კამენჰუბერი კი - მხოლოდ -ya||-e სუფიქსს.

ო. სომსალი მხოლოდ ერთ ლოკატივს გამოყოფს და მის ნიშნად მიიჩნევს კონფიქსებს: ha-i || ka-i || zi-i, ა. კამენჰუბერი კი ამ ბრუნვის სამ სახეობას განასხვავებს ნიშნებით: I – Ø, II – pe-||pi- და III – ha. საერთო ამ შემთხვევაში გვაქვს ო. სომსალის კონფიქსის თავკიდური ნაწილი და ა. კამენჰუბერის III ლოკატივის პრეფიქსი.

აბლატივიც საერთო ბრუნვაა ორივე პარადიგმაში, თუმცა აქ სხვაობას წარმოადგენს ო. სომსალის ნიშანთა ერთგვარი სიმრავლე (ha-ჰu || ha-nu || ha-du \\\ ka-ჰu || ka-nu || ka-du \\\ zi-ჰu || zi-nu || zi-du), როდესაც ა. კამენჰუბერი გამოყოფს ბრუნვის ფორმანტად -nu სუფიქსს. ამ შემთხვევასაც დადებითი მხარე აქვს, რადგან ეს ნიშანი ემთხვევა სომსალისეული კონფიქსის ბოლოკიდურ ნაწილს.

ბ) ბრუნვათა სისტემა ხათურში

ბრუნება საკმაოდ მრავალფეროვანი მორფოლოგიური პროცესია ხათურში. როგორც ირკვევა, სახელი განარჩევს ორი სახის ბრუნვათა წყებას: ძირითადას და ადგილობითს (ლოკატიურს)¹. ძირითად ბრუნვათა რიცხვს განეკუთვნება: სახელობითი, მოთხრობითი, ნათესაობითი, მიცემითი, მოქმედებითი და წოდებითი. ლოკატიურ ბრუნვათა შორის კი გაირჩევა ადგილობითი და დაწყებითი. მათი მარკირება აფიქსაციით ხდება. ბრუნვის ნიშნები სამი სახის აფიქსთა ჯგუფს აერთიანებს ადგილმდებარეობის მიხედვით: პრეფიქსს, სუფიქსსა და კონფიქსს. კონფიქსაცია, უმეტესად, ლოკატიურ ბრუნვებს ახასიათებს, თუმცა

¹ მდრ. Soysal 2004, 184-6.

ძირითად ბრუნვათა შორისაც ვხვდებით მიცემითის შემთხვევაში. ვფიქრობ, ეს აიხსნება შემდეგი გარემოებით: ადგილობითი ბრუნვები ეყრდნობიან დატივს და ფორმალური სხვაობა მდგომარეობს კონფიქსის ბოლოკიდურ კომპონენტში. მაგალითად, *ka-ram* „ორმოს“ (დატ.), *ḥa-wur-i* „ქვეყანაში“ (ლოკატ.), *ka-liz-ta* „წლიდან“ (აბლატ.). ლოკატიურ ბრუნვათა კონფიქსების თავკიდური კომპონენტი რამდენიმე ვარიანტის სახითაა წარმოდგენილი: *ka-*, *ḥa-* და *zi-*, ხოლო ბოლოკიდურ ნაწილს შეადგენს დატივის შემთხვევაში *-n*, ლოკატივისა *-i* *||-e* და აბლატივისა *-š(u) || -t(u) || -d(u)*.

წარმოგიდგენთ ბრუნვათა ჩემეულ სისტემას:

ბრუნვა	ბრუნვის ნიშანი
სახელობითი (ნომინატივი)	Ø
მოთხრობითი (ერგატივი)	-n
ნათესაობითი (გენეტივი)	-in
მიცემითი (დატივი)	ḥa-n ka-n zi-n
ადგილობითი (ლოკატივი)	ḥa-i ka-i zi-i
დანაწევითი (აბლატივი)	ḥa-š(u) ka-š(u) zi-š(u) ḥa-t(u) ka-t(u) zi-t(u) ḥa-d(u) ka-d(u) zi-d(u)
მოქმედებითი (ინსტრუმენტალისი)	-šu, -d(u) -t(u)
წოდებითი (ვოკატივი)	wa- Ø

ცხრილი 3

სახელობითი (ნომინატივი) ბრუნვა ხათურში ფუძის სახით წარმოაჩენს სახელს და მისი მარკირება არ ხდება.

მაგალითად, *wel* „სახლი“ *katte* „მეფე“, *walḥap* „ღვთაება“, *lakil* „გული“, *elwur* „ქვეყანა“ და სხვ.

იგი ქვემდებარის ბრუნვაცაა და ამავე დროს პირდაპირი დამატებისაც. მაგალითად, *ziu 'le-wel'* „დაიდგმევა (მისი) სასახლე“, ამ შემთხვევაში სახელობითი დგას ქვემდებარე – გამოხატული არსებითი სახელით (*le-wel*), თუმცა ამავე სახელით გადმოცემული პირდაპირი დამატებაც ამავე ფორმით გვხვდება: *eʃtan URUlaḥzan le-wel antehʔ* „ეშთანი ლახცის სასახლეს ამენებს“.

უნდა აღინიშნოს, რომ შედგენილი შემასმენლის წარმოებისას სახელობითით გვხვდება სახელი: *le-zariumpa le-pinu wuruʃ tewaboʔ* „მისი შეწირული შვილი უფროსი გამოვა“.

ენობრივ ძეგლებში შეინიშნება: შერწყმულ წინადადებაში თუ მეორდება ქვემდებარე ან რომელიმე დამატება; იგი ფორმის შეუცვლელად ინარჩუნებს შესიტყვებით კავშირს შემასმენელთან: *ḥabrazun amiʃma nuʃta-war, maio eʃta-warʔ* „ვეფხვმა მისცეს სამოსელი ათასი, ... ათასი“. ეს არის ნიშნები პირდაპირი დამატების ზმნასთან დისტანციური შეკავშირებისა, სადაც მორფოლოგიური ობიექტი ფორმით უცვლელი რჩება და, ამ შემთხვევაში, სახელობითით გადმოიცემა.

მოთხრობითი (ერგატივი) ბრუნვის საწარმოებლად სახელის ფუძეს ერთვის -*ᵐ* სუფიქსი; იგი მხოლოდ ქვემდებარის ბრუნვაა. ზმნა სუბიექტს მართავს ერგატიული ფორმით იმ შემთხვევაში, თუ იგი გარდამავალია.

tabarna-ᵐ katte kaniwaʃ ʃaʃtawanana kamuḥaleʔ „მეფე თაბარნამ დასცას დედოფალი ცეცხლთან“

biyaḥ-a-ᵐ antahukuru ʔkataḥziwuri ziyahduʔ „ცამ დაინახონ კათახციფური ციდან“

antuh ʔʃulinkati kate le-wel-ᵐu „მიიღოს შულინქათე მეფე სასახლემ“¹

pal[a] inn-aḥ bin-ᵐ-a-t ḥalilitu ḥakantiuzru waḥaʃaḥ eʃkirib ḥaiʃuminaʔ „მერე ისინი, შვილიც კაობიდან, კლდიდან – ბოროტო – შესძახიან წვიმას“

¹ KUB 2.2, Kol. II 46.

² KBo 37.1 Vs. I 3-4

³ KBo 37.1 Vs. I 19-20.

⁴ KBo 37.1 I 30-32.

⁵ -*ᵐ*(u) სუფიქსის უცნობი ფუნქციის შესახებ იხ. Soysal 2004, 233.

⁶ KBo 37.1, 60-62.

⁷ ხათურად აგებულია: „მან დაინახავს კათახციფური“.

⁸ KUB 2.2+KUB 48.1 III 21.

ზოგჯერ პროგრესული ასიმილაციის ნიადაგზე ერგატივის ნიშანი გარდაიქმნება ი>მ ფუძისეული p ბერის გავლენით: wəḥap-n(a)>wəḥap-m(a): wəḥap-ma ʕawur aḥkaher? „ღვთაება ქვეყანას ყოფს“.

bi-yaḥ-a-n antaḥukuru ʔkattahziwuri zi-yaḥ-du³ „ცა დაინახავს ქათახიერის ციდან“.

ზოგჯერ შეიძლება მოთხრობითი ბრუნვის ნიშანი არ დაერთოს სახელს და ფუძის სახით შეგვხვდეს წინადადებაში: ʕətan ʔʔʔjaḥzan le-wel anteh⁴ „ემთან ლახვის (თავის) სასახლეს აშენებს“; ეს შემთხვევა შეიძლება აიხსნას პაპოლოგიით, როდესაც ʕətan-(a)ɒ>ʕətan, სადაც ფონეტიკური დამთხვევის ნიადაგზე -(a)ი ბოლოსართი (ბრუნვის ნიშანი) შეერწყა ფუძეს და ცალკეულ შემთხვევაში მოთხრობითად იქნა გაგებული. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ საკუთარი სახელები არ იბრუნება ხათურში და, შესაბამისად, ერგატივის ნიშანიც არ დაერთვის: ʔḥapantali ʕerukas antuḥdundu „ხაფანთალი მიადგა, შეულოცავს“.

ერგატივის გამოსატყის კიდევ ერთი ხერხია -ḥ(ʔ) ენკლიტიკური ნაწილაკის ბრუნვის ნიშნად დართვა. მაგალითად:

ʕətan-ḥu le-wel anteh⁵ „ემთან (თავის) სასახლეს აშენებს“

wel-ḥu toľuma⁷ „სახლმა დაძლია“

pal(a) inna-ḥ binat ḥalilitu ḥakantiuḥtu waḥaḥaḥ ʕḥkirib ḥaiḥumina⁸ „მერე ისინი, შვილიც კაობიდან, კლდიდან – ბოროტო – შესაძიან წვიმას“

ʔlelwani aḥa-ḥu itue [lu]-wael⁹ „ღვთაებაო ლელვანი, ბოროტებამ შეკამოს შენი სახლი“

¹ KUB 28.4, 20-22.

² KUB 2.2. Kol. II 40.

³ KUB 28.4, 13-14; თარგმანი შდრ. Schuster 2002, 386.

⁴ KBo 37.1 I 3-4

⁵ KBo 37.1 I 7-8.

⁶ -ḥ(ʔ) ელემენტის ნაწილაკად მოხსენების წოდების საფუძველი გამიჩინა იმ გარემოებამ, რომ იგივე სეგმენტი ენკლიტიკურად ერთვის pala მაქვემდებარებულ კავშირსაც: pala aḥiya ʔwaḥal tabarnan kante palaḥ ʔʔʔawanaḥa kattah⁴ „მერე მისცა ძალა თაბარნა მფუისა, მერე კი დედოფალს“. თანხმოდანუქიან სახელებთან -ḥu მარცვლის სახით გვხვდება, ხმოვანფუძიანებთან კი - + სილაბოგრამით. ხათური აგებულება ასეთია: „ემთანა (თავისი) სასახლე აშენებს“. ʕab-ḥu ziyaḥtu ankasma rukzik „მათ ციდან გააბრაზეს, ეცემა“.

⁷ KBo 37.1 I 9.

⁸ KUB 28.4, 20-22.

⁹ KBo 37.1 I 35.

ენკლიტიკური ნაწილაკის ბრუნვის ნიშნად გამოყენება პერმინდელი ჩანს, რადგან ძირითადი -ი ბოლოსართი, ვხვდებით, ყოველთვის არ ერთიოდა სახელთა ცალკეულ ჯგუფს, ხოლო მისი ფუძით წარმოიქმნა ფუნქციურ ანალოგიას გამოიწვევდა ბრუნვათა სისტემაში სახელობითთან. ორივე მათგანი (სახელობითი და მოთხრობითი) მკაცრად გამოიწვეული ბრუნვითი ერთეულებია, რომელთა აღრევის თავიდან აცილების მიზნით ამ გზას მიმართა.

სპეციალურ ლიტერატურაში ხატურში ერგატივის არსებობასთან დაკავშირებით აზრთა სხვადასხვაობას ვხვდებით. მკვლევართა ნაწილი მიიჩნევს, რომ ეს ბრუნვა, როგორც სისტემის შემადგენელი ელემენტი, არ დასტურდება. მაგალითად, ი. კლინგერი ფიქრობს, რომ გარდამავალი ზმნის სუბიექტის მარკირება არ განსხვავდება გარდაუვალისაგან და ხატურს არ გააჩნია ერგატივი¹.

უნდა აღინიშნოს, რომ ზმნა-შემასმენლის შესაძლებლობებიდან გამომდინარე ქვემდებარე წინადადებაში ზოგჯერ არ გვხვდება: ზმნა შეიცავს რა სუბიექტური პირის ნიშანს და საჭირო აღარაა სუბიექტის აღნიშვნა. ამიტომ მოთხრობითის ფორმები წერილობით ძეგლებში უხვად არ გვაქვს².

მამასადამე, ხატურში ერგატივის ნიშნებია: -მ, -ქ(ა).

ნათესაობითი (გენიტივი) ბრუნვის ნიშანია -(i)მ სუფიქსი. მაგალითად, მორფმათა მოგნაზე ხმოვანფუძიანი სახელის შემთხვევაში ორი ხმოვანი იყრის ერთად თავს, პოზიციიდან გამომდინარე, უპირატესობა კი აქვს ფუძისეულს და აფიქსის ხმოვანი რედუცირდება ან სრულად ქრება სიტყვიდან:

waʃaḥ-i-m ʃe-a-lep „ბოროტების სიტყვები“

uʁuʁaḥza-m ziʃim „ლახვის მთები“

ʔaʃaʁ tabarna-m „ძალა თაბარნასი“

ḥapalki-y-a-m tetekuzan „რკინის დიდი კეცი“

katakomo-m le-a-le[b] „ზარის სიტყვები“

[ʔk]ataḥziwu[r]e-m ʃe-a-lep „ქათახცივურის სიტყვები“

არის ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც თანხმოვანფუძიანი სახელი -im სუფიქსის ნაცვლად -um-ს დაირთავს: yaḥ-um „ცისა“, ეს შემთხვევა, ვფიქრობ, ფონეტიკური კანონის

¹ Klinger 1994, 23-40.

² ეს გარემოება ხაზს უსვამს ხატური ზმნის მორფოსემანტიკურ შესაძლებლობათა მრავალფეროვნებას, მაგრამ ეს შემთხვევა ერგატივის უქონლობის მხარდამკერად ვერ გამოდგება.

მოქმედებას უნდა მიეწეროს და ლაბიოველარიზაციის საფუძველზე მომხდარ ცვლილებად შეიძლება იქნეს გაგებული¹. როგორც ჩანს, გენეტიური ფორმების მარკირებისას სისტემატურად მოქმედებდა ლაბიოველარიზაციის კანონი და ანალოგიის საფუძველზე განახორციელა *i>u* გარდაქმნა: *wazari-l-in>wazari-l-u „ადამიანის“, katakom-on (<*katakomin) „მომხიბლავისა“ და ა. შ.

მიცემითი (დატივი) ბრუნვის ნიშანია კონფიქსი *ქა-მ||ქა-მ, ჯ-მ* მაგალითად, *ქა-ħanwašur-u-მ „ტახტს“, ჯ-le-ħaparšip-u-მ² „ათას ფესხაგელს“* და სხვ.

ħuga inta ta[ħarnan] le-kot ħa-litaħ-a-მ tabarna³ „მისცა (თაბარნის) ღვიძლი გაწმენდილ თაბარნას“;

iškinawar pak[upa]ku iškinawar kurkupal aħhaštur ħaħin ħa-le-kiš⁴ „სპილენძის კვერი, სპილენძის ლურსმანი დაარტყეს ბოროტის თავს“.

ხათურში დატივის გაფორმება თავდაპირველად მხოლოდ პრეფიქსაციით უნდა გვექნოდეს: *ქა-||ქა-, ჯ-მ*. მაგალითად, *ქა-malhip⁵ „კარგს“, ħa-le-kiš⁶ „მის თავს“* და ა. შ.

ħantima bintu ქა-ram⁷ „ასხამენ ღვინოსაც ორმოში“.

iškimawar kurkupal aħhaštur [wa]ħaħin ħa-le-kiš⁸ „სპილენძის ჩაქუსს არტყაშს სიბოროტის თავს“.

ħatilitu ħakantiuṣtu waħaħaħ eškirib ħa-i-šumin-a⁹ „ჭაობიდან, კლდიდანაც – ბოროტო – შესძახიან წვიმას“.

¹ სახელის ფუძის ბოლოკიდური წევრი *ქ* ველარი ლბმოჩნდა უშუალო მეზობლობაში *i* ხმოვანთან, ზეგავლენა მოახდინა მასზე და კონტაქტური ასიმილაციის შედეგად *i>u*.

² ვფიქრობ, ეს კერძო შემთხვევა ორმაგი დატიური გაფორმების ნიშნია: *ქ-le-ħa-paršip-u-მ, ჯ-* თავსართი კუთენილებით პროკლიტიკურ ნაწილს ერთვის და სიტყვის ანაუტეში დგას, რომელიც ფუნქციურად შეკვეთილია *-მ* ბოლოსართთან და *ქ-მ* ერთიანად გამოხატავს მიცემითს, თუმცა სიტყვის ფუძეს შეხორცებულად მიმჩნია ამ ფორმის *ქა-* სეგმენტი, რომელიც კუთენილებითი ნაწილაკის დართვამდე აჩვენებდა მოცემული სიტყვის დატიურ ფორმას და *ქა-მ* კონფიქსით ფორმდებოდა. *ქა-paršip-u-მ* მიცემითის ფორმაა, ხოლო კუთენილებითნაწილაკიანი ფუძე თავიდან ირთავს მიცემითის *ქ-მ* ირგვლივსართს. შესაძლოა, კუთენილებითი ნაცვალსახელებიც იბრუნებოდა ხათურში და *ქ-le* ფორმა თავსართით ასახულ დატივს გამოხატავდეს, მაგრამ კუთენილებითი ნაწილაკის დართვა განპირობებულია კლასის ჩვენებით მართული შესიტყვების ნიადაგზე, რაც სიტყვას, როგორც ჩანს, ფორმიზირივი რეპროდუქციის საშუალებას აძლევს და, აქედან გამომდინარე, ორმაგი ბრუნვის არსებობა თავისუფლად შეიძლება მიღებულ იქნეს დამოწმებულ შემთხვევად.

³ KUB 28.4 30-32.

⁴ KBo 37.1 IV 66-69.

⁵ KUB 28.77, I 11.

⁶ Soysal 2010, 1043.

⁷ KBo 37.1 I 43

ლოკატიური ბრუნვების ჩამოყალიბებისას საწარმოებელი ფუძე ეყრდნობა რა დატიურ ფორმას და ფორმოზრივი სხვაობის გამოსახატავად დაირთავს სუფიქსს, როგორც ეს გვაქვს დაწყებითისა და ადგილობითის შემთხვევებში¹. მისი ირგვლივსართით გაფორმება გვიანდელი უნდა იყოს და სამისო საფუძველი შემდეგში მდგომარეობს: ლოკატიურ ბრუნვათა მარკირების მექანიზმი მასზე აისახა და საერთო პრეფიქსის ($\{a-\} \{ka-, zi-\}$) გამოენაში გაჩნდა ფორმით შეპირისპირების ტენდენცია, ბოლოსართად კი შერჩეულ იქნა $\{a$ სონორი, როგორც გავლენის თვალსაზრისით სუსტი ბგერა. ო. სომხალი აღნიშნავს, რომ დატივი ხშირად $\{a-\} \{ka-, zi-$ თავსართებითაა წარმოდგენილი. ბრუნვის ნიშნად მიცემითში $ya-\} \{e$ სუფიქსს გამოყოფენ ე. ლარომი² და ა. კამენჰუბერი³. როგორც ჩანს, ხატურში ფონეტიკური პროცესები მაღალი სიხშირით ხორციელდებოდა, რაც სახელის ბრუნებაზეც აისახება: ბრუნვათა ნიშნების სიმრავლე, ეფიქრობ, სწორედ ფონეტიკურ საფუძველს შეიცავს. დატივი ობიექტური პირის ფორმებს გადმოსცემს და არ არის გამორიცხული, ობიექტური პირისა და ობიექტის ბრუნვის (ე. ი. მიცემითის) ნიშნები საერთო წარმოშობისა აღმოჩნდეს. ჩემი აზრით, აქ საქმე გვაქვს გრამატიკული კლასის კატეგორიასთან. სუბიექტის ბრუნვები (ნომინატივი, ერგატივი) მარკირებულია დამოუკიდებლად, რადგან სუბიექტის დანიშნულებიდან გამომდინარე ხაზგასმა გარეშე პირზე ხდება წინადადებაში, ვის მიმართაც ხდება მოქმედება და ხატურში კლასის ნიშნები გამოიყენება აღმნიშვნელად⁴. დატიური პრეფიქსები $\{a-\} \{ka-, zi-$ უნდა მომდინარეობდეს II კლასის პირვანდელი ნიშნისაგან ($^*y$) და ეს სიმრავლე სწორედ მის დიაქრონიულ მოდიფიკაციას წარმოადგენს: მოხდა ისტორიული ბგერათგადაწევა ხატურში და ამოსავალი ფონმა $^*y$ წინა რიგში გადმოწევისას დაემთხვა წინანისმიერ თანხმოვნებს, ხოლო უკანა რიგში – უკანანისმიერთ:

$$e \parallel \{a < ^*y > \} \parallel \{k$$

აქ ჩვენ უნდა დავაკვირდეთ ერთ გარემოებას, დიაქრონიულად ენობრივი იერარქიის სხვადასხვა დონეზე მოხდა ღირებულებათა გადაფასება და შედეგად შეიცვალა ენის მორფოლოგიური ტიპი. გრამატიკული კლასის აღნიშვნას ბრუნვის მაგვირობის გაწევა შეეძლო და დროთა განმავლობაში ეს კატეგორია მოიშალა, თუმცა მისი ფორმანტები

¹ KUB 28.4, 21-22.

² იბ. ქვემოთ.

³ Laroche 1947, 67-98.

⁴ Kammenhuber 1969, 487.

⁵ კლასის კატეგორიას ვრცლად ქვემოთ მიმოვიხილავ.

შენარჩუნებულ იქნა და ახალი ფუნქცია შეითვისა ენაში. დიაქრონიულმა ცვლილებებმა ხათურში მნიშვნელოვანი შედეგები გამოიწვია, როგორც ერთიან სისტემაში: $t \parallel \{ < \gamma > \} \parallel k$ ბგერათგადაწევის უნდა გამოეწვია γ ბგერის დეფონოლოგიზაცია და მნიშვნელოვნად შეზღუდა მისი ფუნქციონალური დისტრიბუცია, ამასთან წარმოიქმნა პოზიციური ლექსიკურ და მორფოლოგიურ ერთეულებში, სადაც ისტორიული ვითარების ნათელსაყოფად დიდი სირთულებები გვხვდება. $\{t\}$ და $\{k\}$ სახის თანხმოვანთმონაცვლეობა ხათურს ზოგადად ახასიათებს და $\{ka-\}$, $zi-$ არ აიხსნება ალტერნაციით; აქ, მართალია, ფონეტიკური კანონის (ბგერათგადაწევისა) ისტორიული მოქმედების შემთხვევა გვაქვს და წინა რიგში გადმოსული γ -ს რეფლექსების ურთიერთშერწყმა უნდა მომხდარიყო: $\{z\} > z$ და აფიქსის i ხმოვანი ანაპტიქსის ნიადაგზე წარმოიქმნებოდა, რაც გამოწვეული უნდა ყოფილიყო არაკანონიკურ თანხმოვანთკომპლექსთა სუპერაციით. პროცესი ამგვარად არ წარმართულა უკან გადაწევის შემთხვევაში და რეფლექსთა შერწყმის მაგალითი არ გვაქვს დაფიქსირებული, თუმცა არ არის გამორიცხული, საბოლოოდ ასე დასრულებულიყო, ანაპტიქსური ხმოვანი (a) კი ამ აფიქსში ($\{ka-\}$) გაჩნდა და იგივე ფუნქციური დატვირთვა გააჩნია, რაც i -ს $zi-$ წინსართის შემთხვევაში. მიმაჩნია, რომ მიცემითისა და მასზე დაფუძნებულ ლოკატიურ ბრუნვათა ფორმანტები წარმოშობით კლასის ნიშნები არიან.

ადგილობრივი (ლოკატივი) ბრუნვის გაფორმება, როგორც ზემოთ აღვნიშნე, $\{ka-i\} \parallel ka-i$, $zi-i$ ირგვლივსართით ხდება¹. მაგალითად, $\{ka-wa\} \parallel ka-wa$ „ლეთაებასთან“ $\{ka-wur-i\} \parallel ka-wur-i$ „ქვეყანაში“, $\{ka-mu\} \parallel ka-mu$ „ნახშირთან“ და სხვ².

$kaniwa\{ka-i\} \parallel kaniwa$ „დაჯდეს დედოფალი ცეცხლთან, ვწავთ, ხურს“.

იგი ლოკატიურ ბრუნვათა წყებას განეკუთვნება და პოლიფუნქციურია: ითავსებს მიმართულებითის (ალატივი) დანიშნულებასაც.

დაწყებითი (აბლატივი) ბრუნვის ნიშანია კონფიქსი $\{ka-d\} \parallel ka-d$ (u), $zi-d$ (u) \parallel $\{ka-t\} \parallel ka-t$ (u), $zi-t$ (u) \parallel $\{ka-d\} \parallel ka-d$ (u), $zi-d$ (u). მაგალითად, $\{ka-yah\} \parallel ka-yah$ „ციდან“:

¹ შტრ. Girbal 1986, 64.

² ამ შემთხვევაში ბოლოკიდურში $-i$ -ს ნაცვლად წარმოდგენილია $-e$, რაც მიმაჩნია დამწერლობის სპეციფიკიდან გამომდინარე, რადგან ლურსმული le და li მარცვლებს ერთი და იმავე გრაფიკით გამოსახავს და მორფოლოგიურად $ka-mu\{ka-i\} \parallel ka-mu\{ka-i\}$.

³ KBo 37.1, 61-63.

kab ka-yah-du ankašma' „მათ ციდან გაგაბრაზეს“

biyahān antaḥukuru kataḥziwuri zi-yah-du „ცემა დაინახონ ქათახიფური ციდან“

[k]abḥu zi-yah-du ankasma' „მათ ციდან გააბრაზეს“

pala aheš ka-ḥanwašui-do-m le-ōitanu le-zibina' „მერე იღებს ტახტიდან (თავის) ყველსა და მაკის“

ḥa-tili-tu ḥa-kanti-uz-tu waḥašah eškirib ḥaišumina' „ქაობიდან, კლდიდანაც – ბოროტო – შესძახიან წვიმას“

ეს სიმრავლე გამოწვეულია ფონეტიკურ ნიადაგზე. კონფიქსის ბოლო ნაწილი იყო რთული ზერა, რომელიც გარდაიქმნა და შემადგენელი კომპონენტები რეფლექსის სახით წარმოიქმნა. ამ ვარაუდს ემხრობა მოცვნილი მაგალითი, სადაც ერთი და იმავე ფორმის გამოსახატავად ფონეტიკური ვარიანტები ურთიერთმონაცვლეობენ და ჯ/ტ თანხმონაცვლეობა აქ მოგვითითებს იმაზე, რომ ერთი რთული თანხმონაცვლეობის დაშლის შედეგად წარმოქმნილი კომპონენტები რეალიზდება ფუნქციის შენარჩუნებით და პოზიციის უცვლელად მიმდინარეობს ალტერნაცია.

მოქმედებითი (ინსტრუმენტალისი) ბრუნვის ნიშანია -š(u), -d(u) || -t(u) ბოლოსართი⁷. მაგალითად, zar-d(u) „ცხვრით“, eštan-t(u) „ემთანით (შხის ღმერთით)“, wur-t(u)||wur-(u)t „ქვეყნით“, taru-t(u) „ამინდის ღვთაებით“, ašah-d(u) „ცუდით, ბოროტით“ და სხვ.

kawahbi ḥalsḥalu-t-u malḥibi teataḥšal⁸ „მოიხმეს ნიშნით სიკეთე“

pala anzarašma ureš ḥuzaša-i-š-u⁹ „მერე მოიხმეს უფროსი მკედლით“

[pšar]un le-milub antiu iwaka-i-š¹⁰ „თარუ ტოვებს საქონლებს რქებით“

binuwa-t ḥpantali šetuqaš¹¹ „შვილებით ხაფანთალი მიადგება“

⁷ ეს არის ის იშვიათი შემთხვევა, როდესაც ლოკატორი ბრუნვის ნაწარმოებელი სამივე კონფიქსი ერთვის ერთსა და იმავე ფუძეს და გვიჩვენებს სამივე პარალელურ ფორმას.

⁸ KUB 28.4, 8.

⁹ KUB 28.4, 17-18.

¹⁰ KUB 28.4, 15.

¹¹ KUB 2.2 Kol. III 23-24.

¹² KUB 28.4, 21-22; ḥa-kanti-uz-tu „კლდიდანაც“ წარმოადგენს თანაობითიან ფორმას, სადაც რ-ს ფიგურის დართვის, სავარაუდოდ, უნდა გამოეწვია წინამდებარე მარცვლის აგებულების შეცვლა.

¹³ შდრ. Girbal 1986, 63.

¹⁴ KUB 2.2 Kol. III 47+51.

¹⁵ KBo 37.1, I 11-12.

¹⁶ KBo 37.1, 50-51; რეკონსტრუქცია შესტერისეულია: Schuster 2002, 162.

ჰაჰაჰ აწიპტე აწტიკაჰა ka-იშ¹ „სიბოროტეს უკეთებდით, მოქაჩე რქით“

როგორც ვხედავთ, სუფიქსთა სიმრავლე ინსტრუმენტალისაგან ახასიათებს და აქ საქმე გვაქვს იმავე მოვლენასთან, რაც აბლატივისაგან სჩვევია. ვინაიდან -ჰ(ა)-სუფიქსიანი გაფორმების ერთი მაგალითი გვაქვს მოცემული, შესაძლოა ის არქტიკა აფრიკატის *h/ʃ* რუფლესაციით აიხსნას, მაგრამ დაწყებითი ბრუნვის შემთხვევაში აღნიშნული ბგერები მონაცვლეობდნენ და, ფონეტიკური თვალსაზრისით, საქმე გვაქვს სისტემატურ ბგერათმონაცვლეობასთან: მიმდინარეობდა დეზაფრიკატიზაცია. მართლაც, ირკვევა, რომ მოქმედებითის პირვანდელი სუფიქსი იყო *|-z|* აფრიკატი; იგი შემორჩენილი გვაქვს არქაული ფორმით ტექსტში:

ჰაჰაჰ eškirbi haišumin eškil-l-z-(i)² „ბოროტო! შესძახდნენ გულით წვიმას“

აქვე უნდა აღინიშნოს ის ფაქტი, რომ აბლატივის მსგავსად ინსტრუმენტალისის ფორმებშიც შეიმჩნევა *h/d* მონაცვლეობა, რაც მელეროხის ხარისხს უნდა მიეწერებოდეს³. ფორმოზრივი თვალსაზრისით, დაწყებითი და მოქმედებითი ბრუნვები ახლომდგომია, სხვაობა მათ შორის მდგომარეობს მარკირების მექანიზმში: პირველის გაფორმება ირგვლივსართით ხდება, მეორისა კი – სუფიქსით, ხოლო ფორმოზრივი შეპირისპირება წინსართის ქონება-უქონლობით ხდება.

წოდებითი (ვოკატივი) ბრუნვა ბათურში წარმოდგენილია ორგვარად: ფუძის სახით და *wa-* პრეფიქსით. მაგალითად, *wa-šhap* „ღმერთო“, *u-wa-zar* „შენ, ცხვარო“, *le-wa-katti* „ჩვენი მეფეო“ და სხვ.

[^hk]atašziwu(r)en šealeb inabo *wa-šhap* „ქათახიფურის სიტყვა შესრულდეს, ღმერთო“.

გვაქვს შემთხვევები, რომ ფუძის სახით იყოს მოცემული სახელი ამ ბრუნვაში: *ʔaru* „ამინდის ღმერთო“, *Peštan* „შზის ღმერთო“... ბათურშიც, სხვა ენების მსგავსად (ვთქვათ, იმავე ხეთურისა), ნომინატივი და ვოკატივი ფორმით ზოგჯერ იდენტურია, რის გამოც კონტექსტიდან გამომდინარე გვიწევს შინაარსის გაგება. პრეფიქსი *wa-* ბათურში პირველი

¹ KUB 28.4, 19

² KBo 21.82 Vs. I 19.

³ KUB 28.4, 23.

⁴ იხ. ზემოთ.

⁵ ი. სომსალის თარგმანის მიხედვით: *le-wa-katti* „seine Könige“ (Soysal 2004, 229).

⁶ KBo 37.1, 75-6.

გრამატიკული კლასის ნიშანია (იხ. ქვემოთ), სადაც ღმერთი და ადამიანია წარმოდგენილი. ფორმათწარმოების დროს გრამატიკული კლასებით სახელთა გაფორმების მოშლა შეინიშნება, ეს ერთგვარ ტენდენციადაა ქვეული. მისი მოშლა, როგორც მორფოლოგიური ოდენობისა, ენობრივი სისტემის სხვადასხვა პლანშია აისახა და ფონეტიკური პროცესების ამოქმედება მცისიერია, რადგან ფორმანტებს ფუნქცია ეკარგება.

შესაძლოა, მეორე კლასის სახელების მარკირება არ მოხდეს წოდებითის ფორმაში კლასის ნიშნით და მოცემული იყოს ფუძის სახით, მაგრამ ღვთაებათა ტიტულატურა ინარჩუნებს რა ენობრივ ტრადიციას და *wa-* თავსართით გვხვდება ამ ბრუნვაში, საკუთარი სახელით მიმართვის შემთხვევაში ეს თავსართი არ ერთვის ფუძეს.

გ) აკუზატივის საკითხისთვის ხათურში

მკვლევრები ვარაუდობენ ბრალდებითი (აკუზატივი) ბრუნვის არსებობას ხათურში (ო. სომსალი¹, ა. კამენჰუბერი²...) და მის ნიშნად მიიჩნევენ *-ჰა,-d(u)||-t(u)* სუფიქსებს. მაგალითად, ბრალდებით ბრუნვაში დგას: *huzzažai-ჰ-ა „მკედელი/მკედელს“, uri-ჰ „მლიერი/მლიერს“*. ო. სომსალი აკუზატივთან დაკავშირებით წერს: „Dieser Nominalfall ist vor allem mit der heiklen Streitfrage verbunden, ob das Hattische als eine Ergative- oder Nominativ-Akkusativ- Sprache zu bestimmen sei. Nach bisheriger Kenntnislage des Hattische kann man nicht von einemechten Akkusativmorphem sprechen, sondern vielmehr von einem Anzeiger des direkten Objekts. Nur die „betonten“ Objekte der transitiven Sätze werden mit Endung *-ჰubzw. -tu/-du* versehen während die „betonten“ Adjektiva dafür bloß *-ჰ bzw. -t* besitzen, d. h. ohne Aufnahme der Nominalmarkierung *-u*. Ein augenscheinliches Beispiel hierfür bildet die Wendung *ure=ჰ huzzažai=ჰu* (= in heth. Kontext: innarauwandan LÚSIMUG.A) „dén mächtigen Schmied“. Es ist aber auch möglich, daß Subjekt/Objekt-Verhältnisse in dieser Sprache einfach durch die Wörterfolge in einem transitiven Satz bestimmt sind, die nach der syntactischen Formel „Subjekt—Objekt—Prädikat“ funktioniert.“ [O. Soysal 2010]. ავტორი ამ ბრუნვას ერთგვარი შესავლის სახით ურთავს პრობლემას, ხათური ერგატივის მქონე ენაა თუ ნომინატივ-აკუზატივისა. ამ მიდგომას საფუძვლად უდევს ხათურ-ხეთური ბილინგვა სამშენებლო რიტუალისა, რომლის

¹ Soysal, 2010, 1042.

² Kammenhuber 1969, 474-7.

მეშვეობითაც ხატური სიტყვების მნიშვნელობები დასტურდება და ხეთურ წინადადებაზე დაყრდნობით ითარგმნება ხატური წინადადებაც. ცნობილია, რომ თარგმანი ხშირ შემთხვევაში პწკარედულია, რის გამოც ზოგჯერ ხეთური წინადადების კონსტრუქციაც დარღვეულია. ხეთურში პირდაპირი ობიექტის ბრუნვა განსაზღვრულია და სახელი ბრალდებითის ფორმითაა მოცემული, მაგრამ ხატურში სხვაგვარი ვითარება გვაქვს. ჩვენ გასარკვევი გვაქვს გარდამავალი და გარდაუვალი ზმნის სუბიექტის მარკირების პრინციპი, რაც ხეთური წინადადებით ვერ იქნებოდა წარმოჩენილი. ხატურში სუბიექტური პირისა და ზმნის მიმართება სხვა პრინციპებს ეყრდნობა და ეს უცხოა ხეთურისათვის. ხატური წინადადებისათვის წევრთა ადგილმდებარეობა არ არის მნიშვნელოვანი შედგენილობის თვალსაზრისით, რაც არ ითქმის ხეთურზე, რამეთუ მისი წინადადება ეწყარება წევრთა განლაგების S-O-P მექანიზმს. ხატური და ხეთური სხვადასხვა წარმოშობის ენებია, რომელთა აგებულებაც და ბუნებაც განსხვავდება. ჩემი აზრით, ხატურში სახელი მდიდარია გრამატიკული კატეგორიებით, განირჩევა ძირითადი და ადგილობითი ბრუნვები საკუთარი ფუნქციებითურთ და აკუზატივის შესახებ ეჭვი, სავარაუდოდ, მკვლევრებისათვის უნდა გაეჩინა ხეთურ თარგმანს.

დ) მრავლობითი რიცხვის წარმოება ხათურში

რიცხვის კატეგორია განარჩევს მხოლობითისა და მრავლობითის ფორმებს. მხოლობითში სახელი ფუძის სახითაა წარმოჩენილი. მრავლობითობის გამოსახატავად სახელის ფუძეს *pe-||pa-||pi-, ma-, wa-|| wa- ||wɔ- ან ap-|| ep-* თავსართები ერთვის¹. ეს ფორმანტები ერთი და იმავე ნიშნის ფონეტიკურ სახესხვაობებს წარმოადგენს და ალომორფებად არ უნდა იქნეს გაგებული. უკვე აღვნიშნე კიდეც, რომ ძირისა და აფიქსის შერთებისას უპირატესია ძირის შემადგენელი ელემენტები, ამიტომ ხშირია სართული ელემენტის ფონეტიკური მრავალფეროვნება: ნარჩუნდება კონსონანტი და ეთავსება ფუძის ბოლოკიდურ ხმოვანს: *pinu-ew-a-pinu-w-a. ტექსტებში უმეტესად *pe-||pi-* გვხვდება და ამოსავალი ფორმა *p(e)-* უნდა იყოს. მაგალითად, *wi-pezil* „ქარები“. *ip-ha-kiš* „თავებს“... ო. სომხალი მიიჩნევს, რომ ზედსართავი სახელის მრავლობითის ფორმებში თავსართის თანხმოვანი *p* დაკარგულია და გვაქვს *a-||i-*.

გვაქვს ზოგი ისეთი შემთხვევა, როდესაც მრავლობითობა სუფიქსაციით იწარმოება. თუმცა ნიშანი უცვლელია: *wa-šhap-m-a* „ღმერთებმა“, *le-zar-i-um-pa* (**lezariunpa*) „ცხვრებისა“... ჯერ უცნობია მიზეზი, თუ რას შეიძლება გამოეწვია მრავლობითი რიცხვის ნიშნის ადგილის შეცვლა, მაგრამ ცვლილება რომ მიმდინარე პროცესია და არა დასრულებული, ამას მოწმობს სართის ადგილმდებარეობის მუდმივი ცვლა: ჩნდება პრეფიქსადაც და სუფიქსადაც.

მრავლობითობის წარმოების ერთ-ერთი საშუალებაა აგრეთვე ძირის რედუქლიკაცია. მაგალითად, *šepšep* „ფეხსაცმელები“, *še-munamuna* „საფუძელები“. *ħalsħals-tu* „ზარებით“ ჯერჯერობით უცნობია, განარჩევდა თუ არა ხათური რიცხვის მრავლობით და ორობით (*resp.* წყვილობით) სახეებს, რაც ახასიათებს, ვთქვათ, აქადურსა ან ძველბერძნულს, თუმცა ფაქტია, ძირი მეორდება და მისი რედუქლიციკებული ფორმა სიმრავლის სემანტიკის მატარებელია.

¹ შდრ. Soysal 2004, 184.

² იბ. Soysal 2004, 184.

³ ამ კერძო შემთხვევაში ფლექსია განხორციელდა: თავკიდური სეგმენტი 1-ლი გრამატიკული კლასის ნიშანია, -ma დაბოლოება კი გადმოსცემს როგორც მრავლობითობას, ისე ბრუნვას (ერგატივს). ეს უნდა იყოს ფონეტიკური სახეცვლილება *wa-šhap-w-n-a ფორმისა, სადაც უნდა *|-w|* მრავლობითობის ბოლოსართი და *|-n|* ერგატივის ნიშანი უნდა შერწყმოდნენ ერთმანეთს და შინაგანი სანდვის საფუძველზე უნდა წარმოქმნილიყო *|-m|* ელემენტი – ბაგისმიერი ნაზალი.

ე) სახელთა ბრუნების თავისებურებანი მრავლობით რიცხვში

მრავლობითი რიცხვში სახელთა ბრუნება მხოლოდითა:საგან განსხვავებულია: სახელის ფუძე შედგება ძირისა და მრავლობითი რიცხვის ნიშნისაგან და ისე დაირთავს ბრუნვის მაჩვენებელ ფორმანტებს.

სახელობითის მრავლობითი გვაქვს, ვთქვათ: wa-pizil||wi-pezil „ქარები“, binu-wa „შვილები“, al-ep „სიტყვები“, bi-b „ქვები“¹...

taru tuhtašul tumin tuhtašul wi-bizil² „თარუ ასხამს წვიმას, ჰპერს ქარებს“

reduga binu-wa³ „მიადგა შვილები“

[ʔkat]aḥziwuren le-al-ep inap[bu] wašḥap⁴ „ღვთაება ქათახივურის სიტყვების შეასრულე, ღმერთო!“

bi-b iṣaḥ taštekazia⁵ „ქვები ცუდი არ დადოთ!“

waṣaḥ ḥamurowa waṣaḥ tewašne wa-ZA-ṣaḥ talwit waḥziḥerta⁶ „ცუდ მორებს ცუდი იატაკის ქვებს ცუდ ხეებსაც ვაყრიდით“

სახელობითის მრავლობითის ფორმით სახელი ზოგჯერ გადმოცემულია რედუპლიცირებული ძირის სახითაც:

pala aṣṭaḥilma ṣemunamuna⁷ ṣaru katte, ʔleluwani katte „მერე ჩაყარეს ქვები თარუმ და ლელუვანიმ“

kaḥanpašuitun antuḥ lezuḥ lešteraḥ pala le-šepšep⁸ „ტახტიდან იღებს სამოსელს, ნაქერს, მერე ფეხსაცმელებს“

აღსანიშნავია, რომ მრავლობითის ფორმათაგან წერილობით ძეგლებში უმეტესად სწორედ სახელობითში გვხვდება სახელები, რადგან დამატება-ობიექტის ბრუნვაა ოგი.

მოთხრობითი მრავლობითის ფორმით გვხვდება, მაგალითად, ziš-im⁹ „მთები“...

uṣṣ[ah]zan ziš-im aḥkunuwa¹ „ლაზცის მთებმა დაგინახეს“.

¹ ეს სიტყვა ზუმაროგრამითაც გადმოიცემა wa-ZA „ქვები“, სადაც მრავლობითის ნიშანი პრეფიქსია.

² KUB 28.4, 10-11.

³ KUB 28.4, 20.

⁴ KBo 37.1, 75-76.

⁵ KUB 2.2 Kol. II, A 51.

⁶ KUB 2.2 Kol. II, A 58-60.

⁷ KUB 2.2 Kol. III, 16, 19.

⁸ აქაც ბგერათმეცნიერის შემთხვევა უნდა გვქონდეს და განხორციელებული ჩანს ფონეტიკური გარდაქმნა: ziš-im < ziš-ip-n(u), სადაც მრავლობითისა და ერგატის ნიშნები უნდა შერწყმულიყვნენ და ფუზიის შედეგად იქცეოდა ერთ ფლექსიურ აფიქსად.

უნდა ითქვას, რომ ერგატივის მრავლობითის ფორმა ტექსტებში ნაკლებად გვხვდება. ზემოთ აღნიშნული მქონდა კიდევ, რომ ხათური ფარულქვემდებარეანი წინადადებით ხასიათდება და სჯერდება ზმნაში სუბიექტური პირის ნიშნით გამოხატვას; მრავლობითის შემთხვევაში გარდამავალ ზმნა-შემასმენელთან შეკავშირებული ქვემდებარის გამოუხატველობა ცალკეულ შემთხვევაში შეიძლება აიხსნას საკუთარი სახელის მრავლობითის ფორმის უქონლობით¹.

ნათესაობითი მრავლობითის ფორმით ტექსტებში არ გვხვდება. ცხადია, ეს არ უარყოფს მის არსებობას პარადიგმაში, თუმცა გაფორმების თავისებურება ამგერად უცხოა როგორც აფიქსის დართვის, ისე ფუძის გაორკეცების შემთხვევაში.

მიცემითის მრავლობითის შემთხვევა ფორმა *ḫa-muru-wa*, სადაც ბრუნვის ნიშანი *ḫa-* თავსართია, მრავლობითისა კი – *-wa* ბოლოსართი:

*waṣaḫ ḫa-muru-wa waṣaḫ tewisne wa-ZA ṣaḫ talwit waḫziḥta*² „ცულ მორებს ცული იატაკის ქვებს ცულ ხეებსაც ვაყრიდი“.

დატივს დაფუძნებული ლოკატიური ბრუნვები – ადგილობითი და დაწყებითი ტექსტებში მრავლობითის ფორმით არ ჩანს.

pin-u-w-a-t „შვილებით“ – ეს მრავლობითში მდგომი მოქმედებითის ნიშნურია. ორსავე შემთხვევაში ბრუნვისა და რიცხვის ნიშნების სეგმენტაცია თავისუფალია, წინადადებაში კი უბრალოდ დამატებად გვხვდება:

*binu-wa-t ḫapantali ṣedugas*³ „შვილებითურთ მიადგეს ხაფანთალი“.

ტექსტებში მოიპოვება ისეთი შემთხვევაც, როდესაც მრავლობითში მდგომი სახელი მოქმედებითის არქაულ *-z(i)* ნიშანს დაირთავს:

*teḫzikzi ka-wa-i-z-i*⁴ „ეცემი რქებით“.

მოყვანილ მაგალითებში მრავლობითის ნიშანი ბოლოსართის პოზიციამაა ლოკალიზებული, თუმცა სხვაობა გვაქვს სუფიქსის ვოკალურ ელემენტში. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ორსავე შემთხვევაში სუფიქსის ფონემატური სტრუქტურა CV

¹ მთვარის მითი, A 9.

² უმეტესად ღვთაება ვითარების მოქმედი პირი, რომელიც სიუჟეტის წარმმართველია, ამიტომ მას მრავლობითი რიცხვი არ გააჩნია: ერთი იყო მზის ღმერთი *ṽeṣtan*, *ṽaru*, *ṽkattahziwuri*, *ṽkaṣku...* ასევე სამეფო ოჯახის ცალკეული იერარქები: *katte*, *tawanana*, *kattah* და სხვ.

³ BKUB 2.2 Kol. II, 58-60.

⁴ KUB 28.4, 19.

⁵ KUB 28.4, 25.

აგებულებისაა. არის ისეთი შემთხვევები, როდესაც *wa-* მრავლობითის ნიშანი თავსართით გამოიხატება, მოქმედებითის ნიშანი -*ჰ* კი ზოლოში გვაქვს: *i-wa-ka-i-ჰ*:

[*ʔʰarjun le-milub antiu i-wa-ka-i-ჰ*] „თარუს საქონლები დატოვა რქებით“.

სახელის მარკირება ბრუნვათა მიხედვით მრავლობით რიცხვში არ ხდება და ზოგჯერ ერთი და იგივე ფორმა რამდენიმე ბრუნვას შეიძლება გამოხატავდეს. ფორმითი სხვაობა თავს იჩენს სახელობით-წოდებითისა და სხვა¹ ნარჩენს შორის, რადგან ამ ბრუნვებში მრავლობითი რიცხვის ნიშანი *pe-* ერთვის ფუძეს. ვოკატივის პრეფიქსი *wa-* ხან აისახება, ხან – არა. მაგალითად, *malhip-wa* „კარგები“ გვიჩვენებს მრავლობითობას,

ა. კამენჰუბერი მრავლობითობის მანარმოებლად მიიჩნევს *le-*, *ქ-*, *te-* თავსართებს². იგი განასხვავებს რა მრავლობითისა და კრებითის ფორმებს და აღნიშნავს, რომ მრავლობითში ნომინატივისა და ნიშანია *le-* და გენტივისა – ირგვლისართი *le-(V)u*, ზოლო აკუზატივისა – *ქ-*, დატივისა და ლოკატივის³ შემთხვევები არ აქვს მოცემული, აბლატივში კი გამოყოფს პრეფიქსთა ჯგუფს *ka-li-*; კრებითობის შემთხვევაში სახელი სახელობითსა და ბრალდებითში დაირთავს *wa-* თავსართს, ნათესაობითში – *wa-(V)u* კონფიქსს, მიცემითი და ადგილობითი აქაც ცარიელი აქვს, დაწყებითში კი *ka-wa-* თავსართთა ერთობლიობას გამოყოფს⁴.

le-, *ქ-*, *te-* თავსართები ერთვის სახელს, მაგრამ რამდენად შეიძლება მათი მრავლობითობის პრეფიქსად გაგება, რთული სათქმელია. ეს დეგრამატიზებული კლასის ნიშნებია ფონეტიკური სახეცვლილებებით, რომელნიც ფუძეს ხან ერთვის, ხან – არა. ო. სომისალი გამოყოფს რა მონოგრაფიის მესამე (მორფოლოგიურ) ნაწილში *ქ-* და *le-* თავსართებს სხვადასხვა ფუნქციით⁵, რაც, ჩემი აზრით, ერთსა და იმავე მორფოლოგიურ ოდენობას აღნიშნავს, სადაც ვოკალური ელემენტი წარმოქმნილია დამწერლობის ნიადაგზე. ავტორი კი ამ პრეფიქსებს კუთვნილებით ნაცვალსახელად მიიჩნევს ო. სომისალი⁶ და

¹ KBo 37.1, 50-51.

² აგრეთვე მისი ფონეტიკური მოდიფიკაციები.

³ Kammenhuber 1969, 469-70.

⁴ როგორც ზემოთ აღვნიშნე, ა. კამენჰუბერი გამოყოფს სამ ლოკატივს (Kammenhuber 1969, 470).

⁵ იქვე, გვ. 470.

⁶ იმომენტებს რა ა. კამენჰუბერის შეხედულებას და *ქ-* მრავლობითი რიცხვის ნიშად მიაჩნია, *te-* კი – კუთვნილებით ნაცვალსახელად.

⁷ Soysal 2004, 228-9, 238-9, 248-9.

აღნიშნავს, რომ მათი გადანაწილება სქესის გამოხატვას ეფუძნება: მამრობითისათვის – le-, მდედრობითისათვის – ლე-, საშუალოსთვის კი – te-.

პირველი კლასის სახელთა ნიშანია wa- პრეფიქსი. ამისავალ მდგომარეობაში იგი ერთვოდა ღვთაებისა და ადამიანის ცნებებთან დაკავშირებულ სახელებს: wa-šhap „ღვთაება“, wa-katti „მეფე“, ip-wa-al-ep-u „სიტყვები, ენები“ და ა. შ. როდესაც კლასის კატეგორია მოიმალა ხატურში, სახელებში მის აღნიშვნას აღარ ჰქონდა ფუნქციონალური დატვირთვა, მაგრამ მისი ფორმანტები შენარჩუნებულ იქნა გარკვეულ სახელებში და ფუძეს შეერწყა. მოგვიანებით კი ეს კლასის ნიშნები ბრუნვის გამოხატვის ფუნქციას იძენენ და ვოკატივის (წოდებითი) შემთხვევაში სახელთა გაფორმება პირველი კლასის ფორმანტის მეშვეობით დაიყო: wa-šhap „ღვთაება“, wa-katti||wa-katte „მეფე“... დატივისა და ლოკატიურ ბრუნვათა ნიშნების წარმოშობის შესახებ ზემოთ ვისაუბრე და აქ აღვნიშნავ იმას, რომ მათი მარკირება მეორე კლასის ნიშანს ეფუძნება, როგორც ობიექტური პირისას².

ცნობილია, რომ ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანია -(i)u სუფიქსი. არის შემთხვევები, მსაზღვრელ-საზღვრულის სინტაგმაში მართული მსაზღვრელი ნათესაობით ბრუნვაში დგას, ხოლო საზღვრული დამატებით წინ დაირთავს კუთვნილებით ნაცვალსახელებს (le-, ლე-||ლე-, te-) და ამ გზით ხდება ხაზგასმა მსაზღვრელ-საზღვრულის ურთიერთდამოკიდებულებისა:

tabarna-n le-wur „თაბარნას „მისი“ ქვეყანა“

šaru-n le-zuḥ „ამინდის ღვთაების „თავისი“ სამოსელი“

ḳattahziwūr-in še-alep „ღვთაება ქათახცივურის „მისი“ სიტყვა“

zari-un te-pin „ადამიანის „მისი“ შვილი“

ḥattus-in te-šhap „ხათუსას „მისი“ ღვთაება“

ამგვარმა კონსტრუქციებმა ჩვენ წინაშე დასვა საკითხი იმისა, თუ რა დანიშნულება აქვს კუთვნილებით ნაცვალსახელთა გამოყენებას ფლექსიურ აფიქსად ან რა პრინციპით ხდება le-, ლე-||ლე-, te- ნაცვალსახელთა გადანაწილება სახელებზე. გვაქვს მხოლოდ ფონეტიკური გარდაქმნა თუ მას მორფოლოგიური საფუძველიც აქვს? საკითხის შესწავლამ

¹ წოდებითის ფორმა, სადაც გრამატიკული კლასის ნიშანი ბრუნვის ნიშნადაც გამოიყენება.

² მოუხედავად იმისა, რომ შეიძლება მივემართო შეიძლება იდგას პირველი კლასის სახელი, მაინც ამ აფიქსებს დაირთავს. იგი უკვე ჩამოყალიბებულია ბრუნვის ნიშნად და აფიქსის პირვანდელი სემანტიკა დაბლულია. ვფიქრობ, სუბიექტისა და ობიექტის კოგნიცია აისახა მათ კუთვნილ ბრუნვებზე: ქვემდებარე – მოქმედი პირი პირველ კლასს მიაკუთვნებდა თავს, დამატება – სამოქმედო საგანი კი – აღიქმებოდა მეორე კლასად. ქვემდებარის ბრუნვა უნდა აღკურვილიყო პირველი კლასის ნიშნით, დამატებისა კი – მეორით.

შეტად საინტერესო ვითარების წინაშე დაგვადგენა: გრამატიკული კლასები განიარჩევა სახელში კუთვნილებითი ნაცვალსახელების პროკლიტიკურ ნაწილაკად გამოყენებით გენეტიკაში და ყოველივე ამას თან ახლავს ფონეტიკური ცვლილებებიც.

ო. სოისალი მათ ფუნქციურ გადანაწილებას გრამატიკული სქესის ნიადაგზე მიიჩნევს¹. გარჩევა არა სქესის, არამედ კლასის მიხედვით მიმდინარეობს და გვაქვს არა სქესთა სამეულეზირივი სისტემა², არამედ – კლასთა წვეილეულეზირივი: პირველი (ღვთაებისა და ადამიანის) კლასის ნიშანია *w(a)*- და მეორე (სხვა სულიერ თუ უსულო სახელთა) კლასისა – **y-*, რომელსაც მრავალფეროვანი მოდიფიკაცია ახასიათებს³. ამ მორფოლოგიური ნიშნის ფონეტიკურ სახესხვაობათა გადანაწილება, არ არის გამორიცხული, ემორჩილებოდეს ხათურის ფონოტაქტიკას, თუმცა ამის დაზუსტებით თქმა ძნელია გამომდინარე იქიდან, რომ დღევანდელი მდგომარეობით ხათური ძირის აგებულება და მისი სტრუქტურული ანალიზი შეუწავლელია. ამოსავალ ვითარებაში პირველი კლასის მარკირება ნათესაობით ბრუნვაში მოცემულ სახელში შემდეგ მექანიზმს ეყრდნობოდა: კლასის ნიშანი სახელის ფუძეს წინ დაერთვოდა და, სავარაუდოდ, ასე გამოიყურებოდა: *tabarna-n *wa-pin-u*.

საერთოდ, სახელი *wur* „ქვეყანა“ გვხვდება ორი ფორმით: *აქ-wur* და *ლ-wur* (**wa-wur*). სხვაობა მათ შორის მდგომარეობს შემდეგში, რომ *ლ-wur* ფორმა გამოხატავს მართულ საზღვრულს, სადაც აისახება მსაზღვრელის კლასი. *tabarna-n ლ-wur* „თაბარნას ქვეყანა“: *tabarna* პირველი კლასის სახელია, შესიტყვების კონსტრუქციაში მსაზღვრელადაა წარმოდგენილი და საზღვრული სახელი შეითანხმებს კლასში. *აქ-wur* კი არის ფორმა შესიტყვების გარეშე და დაირთავს მეორე კლასის ნიშანს. მაგალითად, *wa-ჰაპრა აქ-wur აჰკაღერ*⁴ „ღვთაებები ქვეყანას იყოფენ“; ამ შემთხვევაში პირდაპირი ობიექტია და წინადადებაში დამოუკიდებელადაა წარმოჩენილი, ამიტომ შენარჩუნებული აქვს საკუთარი კლასი. ხათურ სახელებში გრამატიკული კლას-კატეგორიის ცვალებადობის შემთხვევები სხვა სახელებთანაც გვხვდება:

ღჰარu-n ლ-wur „ამინდის ღვთაების სამოსელი“

¹ Soysal 2004, 183.

² O. Soysal, დას. შრომა, იქვე.

³ იხ. გვ. 5; არ არის გამორიცხული, ეს ბგერათგადაწევა ფონოტაქტიკის დიაქრონიული გამოუმუშავების შედეგი იყოს, მაგრამ დაზუსტებით ამის თქმა შეუძლებელია ამჟერად, რამეთუ ენობრივი მასალა სათანადო რაოდენობისა არ გავაჩნია, საკითხის დასმის წესით კი მაინც წარმოვადგენთ ამ დებულებას.

⁴ KUN 2.2 Kol. II 40.

¹ *ʔhatus-in te-ʃhap* „ხატუსას ღმერთი“¹

wur-un te-wa-katti „ქვეყნის მეფე“²

გამონაკლისს წარმოადგენს სახელი *pin* „შვილი“, რომელიც მეორე კლასს განეკუთვნება, შესიტყვების შემთხვევაში უცვლელად ინარჩუნებს კლასს და დაირთავს *te*-თავსართ: *zari-un te-pin* „ადამიანის შვილი“, *ʔUTU-un te-pin* „მზის ღმერთის შვილი“. ამავე თვისებას ნაწილობრივ იჩენს სახელი *alep* „სიტყვები, ენები“: *ʔkattahziwuri-n ʃe-alep* „ღვთაება ქათახივურის სიტყვები“.

— მრავლობითი რიცხვში სახელთა ბრუნება სხვაგვარად მიმდინარეობს ხატურში. სახელი დაირთავს *ʔp(e)-||e)p-*³ თავსართს:

ep-wa-alep-un „სიტყვებისა“

ʃp-ʃa-kiʃ „თავებს“

wi-pezil „ქარები“

mu-pakkupakku (<*ʔma-pakkupakku*>*ʔpa-pakkupakku*) „ჩაქუტები“⁴

ა. კამენჰუბერი გამოყოფს რა ამ პრეფიქსის ერთ-ერთ ფონეტიკურ ვარიანტს (*wa-*), განიხილავს მას კრებითობის მაწარმოებელ აფიქსად⁵. პარადიგმაში მას მოცემული აქვს ეს პრეფიქსი ბირითად ბრუნვათათვის მახასიათებლად. ლოკატიურ ბრუნვათაგან მხოლოდ მესამე ლოკატივის პრეფიქსს გვიჩვენებს: *ʃa-wa-* კრებითობისა და *ʃa-li-* მრავლობითისა. გაუგებარია, აქ რა ნიშნით ხდება *li-* და *wa-* პრეფიქსთა შეპირისპირება, მაგრამ მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ მრავლობით რიცხვში ლოკატიურ ბრუნვებს (ყოველ შემთხვევაში კამენჰუბერისეულ მესამე ლოკატივს) შენარუნებული აქვს მხოლობითის ფორმის პრეფიქსი⁶.

¹ *te-ʃhap* მეორე კლასის ფორმითაა წარმოდგენილი ამ შემთხვევაში

² *te-wa-katti* ამ შემთხვევაში *te-* მსაზღვრელის გრამატიკული კლასის ნიშანია და *wa-* წოდებითი ბრუნვის პრეფიქსია.

³ ხატურად იქნება *ʔaru-n te-pin*

⁴ აგრეთვე ამ თავსართის დიაქრონიულ მოდიფიკატებს, რომელიც ფონეტიკურ საფუძველზე განხორციელდა.

⁵ *mu<ma* მოხდა რეგრესული ასიმილაცია ფუძისეული *p* კონსონანტის გავლენით; *ma<pa* განხორციელდა დისიმილაციის საფუძველზე მოსალოდნელი ჰაპლოლოგიის თავიდან ასაცილებლად, როგორც ჩანს, სუპერაციის ერთ-ერთი სახეობა დისიმილაცია აღმოჩნდა.

⁶ *Kammhuber* 1969, 470.

⁷ იქვე.

ხატურმა სიტყვის აგებულების მექანიზმი შეიცვალა და მრავლობითობის წარმოება მოგვიანებით სუფიქსაციით ხდება, თუმცა ნიშნები შენარჩუნებულია ფონეტიკური სახესხვაობებითურთ. გვიანდელი ეპოქის მრავლობითობის ნიშნებია: wur-un-am (<*wur-un-am)¹ „ქვეყნებისა“ და სხვ.

ჩემი აზრით, ხატურში მრავლობითისა და მხოლობითის ფორმებს ყველა ბრუნვა განარჩევდა და პრინციპი მარკირებისა ორივეს საერთო ჰქონდა: ლოკატიურ ბრუნვათათვის მახასიათებელი იყო პრეფიქსაცია ha-||ka-||zi-ფორმანტებით, ხოლო ძირითადი ბრუნვები დაირთავდნენ, როგორც ზემოთ აღვნიშნე, p(e)-||(e)p- თავსართებს.

¹ გარდაიქმნა პროგრესული ასიმილაციის საფუძველზე.

ვ) გრამატიკულ კლასთა სისტემა და მისი ასახვის თავისებურებანი ხათურ სახელში

გრამატიკული კლასი ერთ-ერთი კატეგორიაა, რომელიც საზიარო სახელისა და ზმნისათვის. აშკარად განვიხილავ მის ასახვას სახელში.

სახელები ორ კლასად იყოფა¹. პირველში შედის მამრობითი სქესის ღვთაებები და სხვა სულიერი სახელები. მისი ნიშანია **w(ɨ)**- თავსართი. მაგალითად, **wa-zaril** „ადამიანი“, **wa-hurla** „ხურელი, ხურიტი“, **wa-šhap** „ღვთაება“...

wa-šhap-ma ešwur aškahir² „ღვთაებამ ქვეყანას ყოფს“.

მეორე კლასი აერთიანებს სხვა სულიერ და უსულო სახელებს. იგი -(e)š პრეფიქსით გამოიხატება: **š-a-kil** „გული“, **e-š-wur** „ქვეყანა“, **š-a-wat** „ვაშლი“.

wašhapma e-š-wur aškahir³ „ღვთაებამ ქვეყანას ყოფს“

გრამატიკულ კლასებად სახელთა დაჯგუფება მორფოლოგიურად ყოველთვის არ აისახება. ხშირია შემთხვევები, როდესაც ფუძე არ შეიცავს მის გამომხატველ მორფემას, მაგრამ მსაზღვრელს ან ზმნასთან შეთანხმებისას მყისიერად იჩენს თავს სემანტიკური დიფერენციაცია:

eštan ^uš|ahzan le-wel anteh⁴ „ემთანი ლახცის სასახლეს აშენებს“

^hšapantali šetugaš⁵ „ღვ. ხაფანთალი მიადგეს“

^uš|ahzan zišim akhuniwa⁶ „ლახცის მთებმა დაგინახეს“

როგორც ჩანს, გრამატიკული კლასები ერთი და იმავე ფორმანტებით აღინიშნებოდა სახელსა და ზმნაში. მეორე კლასის პირვანდელი ნიშანი, ჩემი შეხედულებით, **ʃ**- პრეფიქსი უნდა ყოფილიყო. საამისო ვარაუდის საფუძველი გამიჩინა იმ ფონეტიკურმა ტენდენციებმა, რომელიც კლასის ნიშანთა სიმრავლეს ასახავს ზმნაში. თავისუფლად შეიძლება ითქვას, რომ **ɛ<||š<ʃ>h||>k** სახის ბგერათგადაწევა პირველ რიგში სწორედ გრამატიკული კლასის კატეგორიაზე აისახა.

კლასის გრამატიკული პოზიცია უკვე შესუსტებული ჩანს წერილობით ძეგლებში; შესაძლებელია პირვანდელ ვითარებაში **w**- და **ʃ**- თავსართები ყველა სათანადო სახელში წარმოდგენილიყო, მაგრამ ეს პროცესი იქამდე გაგრძელდებოდა, ვიდრე კლასის კატეგორია

¹ შდრ. Soysal 2004, 182-3.

² KUB 2.2 Kol. II, 40.

³ KUB 2.2 Kol. II, 40.

⁴ KUB 2.2, Kol. II, 40.

⁵ KUB 28.4, 12.

⁶ KUB 28.4, 16.

სემანტიკურად დაიწყებდა განვითარებას სახელში. მოსალოდნელი უნდა ყოფილიყო კიდევ, რომ სახელის ფუძე, სადაც კლას-გავრთიანება უკვე სემანტიკურად განხორციელდა, ადარ დაირთავდა მორფოლოგიურ ნიშანს. კლასის კატეგორია იერარქიულად გადანაცვლდა მორფოლოგიიდან სემანტიკაში და, აქედან გამომდინარე, მოშლილი ოდენობის გრამატიკული გამოხატვის მხარდაჭერა უადგილო ხდებოდა.

განხორციელებული დიაქრონიული ცვლილება პირველად სწორედ სახელზე – მორფოსემანტიკურ ერთეულზე – უნდა ასახულიყო, რადგან მორფოლოგიური ლრძის გარდაქმნა, მეტწილად, მას ემყარება. სინტაქსური თვალსაზრისით, სახელით გამოხატული ქვემდებარისა და დამატებათა შესაძლებლობანი განაპირობებს შემასმენელთან შეკავშირებასა და ახალი სტრუქტურული ერთეულის წარმოქმნას, ეს კი ზმნა-შემასმენელს აიბულებს შიდა წიაღში უზრუნველყოს მზაობა ახალი მექანიზმის მისაღებად.

როგორც ჩანს, ეს გარდაქმნა საფეხურებრივად მიმდინარეობდა ენობრივი იერარქიის სხვადასხვა დონეზე, რამაც საინტერესო გრამატიკული სიუჟეტი შექმნა ხათურში. არსებითი სახელის ფუძიდან ქრება კლასის თავსართი, მაგრამ სინტაქსური შესიტყვების დროს, მსაზღვრელ-საზღვრულის წყობაში გარეგანი გამოვლინების გზით ჩნდება საზღვრული წევრის ფუძეში:

I კლასის ნიშანია w- თავსართი: w-a-*ḫap-ma* *ḫawr aḫḫir*¹ „ღვთაებამ ქვეყანას ყოფს“. ზოგჯერ შეიძლება განხორციელდეს w>b გარდაქმნა და გრამატიკული კლასის თავსართი სახეცვლილი შეგვხვდეს: *wiyaḫum>biyaḫum*:

*b-i-yaḫ-a-n antaḫukuru ḫattaḫziwuri zi-yaḫ-du*² „და დაინახავს ქათახიერის ციდან“.

II კლასის პირვანდელი თავსართი უნდა ყოფილიყო *y-. სავარაუდოდ, მისი ფონეტიკური გარდაქმნა ისტორიულად ორი გზით განვითარდა: ეოკალიზაციითა და კონსონანტიზაციით.

ეოკალიზაციის შემთხვევას უნდა მიეწეროს *i<y* სახის ცვლილება: *y-malḫib>i-malḫib*; *i-malḫi-bi zeḫar* „კარგი შება“; *i-malḫ-iḫ ḫa-muru-wa* „კარგ მორებს“; *imalḫib tal-wi-t* „კარგი ძელები“; *imalḫibi zeḫar imalḫib ḫamuruwa imalḫib tal-wi-t kateya*³ „კარგი შემები კარგ მორებს

¹ KUB 2.2, Kol. II 40.

² KUB 28.4, 13-14; თარგმანი ზდრ. Schuster 2002. 386.

³ KUB 2.2, Kol III, 3-6.

კარგი ხეებიც დავადოთ". *ʕ-wa-ka-i-z>i-wa-ka-i-ʒ* „რქებით“: [Pʕar]un le-milub antiu i-wa-ka-i-ʒ¹
„შარუს საქონლები დატოვა რქებით“.

**ʕ*-ს თანხმოვნად ქცევა (resp. კონონანტიზაცია) შედარებით მრავალფეროვანი ფონეტიკური მოვლენაა². სახელურ ფუძეში უმეტესად **ʕ*> სახის ცვლილებაა ასახული, თუმცა სხვაგვარი შედეგებით წარიმართა იგი ზნნამი. *ʕ-k-il>ʕ-a-k-il* „გული“; *ʕ-hiʒ>ʕ-a-hiʒ* „ღვია“; *pala ambuʕan ʕ-a-hiʒ* „მერე აჩვენებს ღვიას“... *ʕ-bil*³ „სასახლე“; *ʕ-bil taʕtetanuʕ*⁴ „სასახლე არ მისცა“. *ʕ-a-ma-zi taʕtemaʕtehaniw*⁵ „ამათაც არ ვსვამთ“; *ʕ>ʕ>ʕ* *ʕ-liʒ>ʕ-a-liʒ* „წელი“; *zilehparʕipon lekup ʕ-a-liʒ-tu pizun*⁶ „მის ათას ფეხსაცმელს მისი კბილი წლით დადოს“.

**ʕ*>ჲ გარდაქმნა უნდა განხორციელებულიყო: *ʕ-braʕ-u-n>h-a-braʕ-u-n* „ვეფხვმა“: *takehon h-a-braʕ-u-n amiʕma nuʕtawar*⁷ „ლომმა, ვეფხვმა აიღეს ათასი“. *ʕ-ʕah>h-a-ʕah* „ბოროტო“: *h-a-ʕah eʕkirib haiʕumina*⁸ „ბოროტო ეძახიან წვიმას“.

გარდა ამისა, მეტად თავისებურია ორი არსებითი სახელის შეკავშირება მსაზღვრელ-საზღვრულად; საზღვრულს მართავს მსაზღვრელი კლასის მიხედვით და ვინაიდან მისი პოზიგია მართული წვერისას აღემატება, საკუთარი კლასის ნიშანს პროკლიტიკური კუთვნილებითი ნაწილაკის სახით ურთავს.

I კლასის კუთვნილებითი ნაწილაკია *le-*:

eʕtan le-wel „ემთანის მისი-სასახლე“: *eʕtan* ⁹*uʕlahzan le-w[el] anteh*¹⁰ „ემთანის ლახვის სასახლეს იშენებს“.

[Pʕar]un le-milub „შარუს მისი საქონლები“: [Pʕar]un le-milub antiu i-wa-ka-i-ʒ¹¹
„თარუს საქონლები დატოვა რქებით“.

¹ KBo 37.1, 50-51.

² *ʕ<||ʕ<ʕ>h||>k* გარდაქმნის შესახებ იხ. ზემოთ, გვ. 8-10.

³ KBo 37.1 I 24.

⁴ *i* და *ʒ* ისტორიული **ʕ*-ს გადაბგერების შედეგი ჩანს, სადაც რეალიზდა როგორც ვოკალურ, ისე კონსონანტურ ელემენტად. იხ. ზემოთ, გვ. 9.

⁵ KUB 2.2, Kol. III, 40-41.

⁶ KBo 21.82 Vs. I 3. სავარაუდოდ, *ʕ* *ʕ>ʕ* გარდაქმნა უნდა მომხდარიყო. შდრ. გვ. 8.

⁷ KBo 21.82 Vs. I 14-15.

⁸ KBo 37.1, Vs. I 29-31.

⁹ KUB 28.4, 22.

¹⁰ KBo 37.1, I 3-4.

¹¹ KBo 37.1, 50-51.

ჰაჰინ ჰა-ლე-კიჰ „ბოროტების თავს“: iʃkinawar [kur]kupal aʃhaʃtur [ʃ]aʃin ha-le-kiʃ
„სპილენძის საკინძეს მის არტყამს ბოროტების თავს“.

ანან ლე-ალ-ეპ „მისი სიტყვები“: [a]nan le-alep [kat]akomon alep ჰაჰინ ძალეპ ჰაჰ
რეტეტანუ² „მისი სიტყვები, ზარის სიტყვები, ბოროტების სიტყვები, ბოროტება არ
მოიტანოს!“

II კლასის კუთვნილებითი ნაწილაკია (e)-შ-ე-//t-ე-:

კათაჰიზიურინ შ-ე-ალ-ეპ „ქათახივეურის სიტყვები“: [k]ataʃiziwuren ʃealeb ina ibo
waʃhap³ „ქათახივეურის სიტყვები – ეს შესარულე, ღმერთო“

ჰაჰინ e-შ-ალ-იპ „სიბოროტის სიტყვები“: ჰაჰინ ძალეპ ჰაჰ რეტეტანუ⁴ „სიბოროტის
სიტყვები, ბოროტი არ მოიტანო!“

კუთვნილებითი ნაწილაკის დართვისას სახელს ერთი თავისებურება ახასიათებს:
მართვის დროს საზღვრული ნათესაობითის ფორმით შეკავშირებულია მსაზღვრელთან,
რომელსაც წინ უძღვის იმ კლასის კუთვნილებითი ნაცვალსახელი, რომელსაც თავად
განეკუთვნება მსაზღვრელი სახელი და არა საზღვრული:

ʃʰatrus-in te-ʃhap⁵ „ქ. ხათუსის მისი ღმერთი“

wur-ut te-wa-katti⁶ „ქვეყნის მისო მეფეო“

გრამატიკული კლასების მოშლა ხანგრძლივი პროცესი უნდა ყოფილიყო ბათურში.
წერილობითი ძეგლების ენა ასახავს იმ სინქრონიულ მონაკვეთს, როდესაც ხსენებული
კატეგორიის ნიველირება მიმდინარეობდა⁷; ხშირია შემთხვევა, როდესაც ლაბიალური w
ბგერა მონაცვლეობს ბილაბიალურ თანხმოვნებთან: m/b/p. შესაძლოა გვეფიქრა, რომ კლასის
მოშლას სახელთა დაჯგუფების საფუძვლები შეერყია და [b] ცალკეული კლასის ამსახველად

¹ KBo 37.1, 67-69.

² KBo 37.1, IV, 15-18; შდრ. Schuster 1974, 164: ავტორი ადადგენს კუთვნილებით წინსართ ნაწილაკებს
katakušun lealep სახით. ჩემი აზრით, le- ნაწილაკის ნაცვლად მართებული იქნებოდა ʃe- ფორმა,
რადგან სახელი მეორე კლასს მიეკუთვნება, რომელსაც le- ნაწილაკი არ შეესაბამება.

³ KBo 37.1, IV, 19-20.

⁴ KBo 37.1, IV 17-18.

⁵ KBo 25.62, 5; w-a-ʃhap I კლასის სახელია, თუმცა საზღვრულის რანგში ემორჩილება რა მსაზღვრელს
და მართვის გამო ირთავს მის კლასოვან წინსართ ნაწილაკს: te-ʃhap.

⁶ KBo 37.49, Rs. X, 13. აქაც იგივე შეიძლება ითქვას: katti I კლასის სახელია (wa-katti მრავლ. რ.
ფორმით), თუმცა სინტაქსური თვალსაზრისით, საზღვრული ემორჩილება მსაზღვრელს და ირთავს
მისი კლასის მაჩვენებელ კუთვნილებით პროკლიტიკურ ნაწილაკს ნაწილაკს: te-wa-katti.

⁷ ზემოთ როგორც აღვნიშნე, დღემდე მოღწეულ ტექსტთა მიხედვით, სახელთა დიდ ნაწილში არ
აღინიშნება კლასის აღმნიშვნელი მორფემები – w(a)- და ʃ(e)- თავსართები – და, შესაბამისად, ვერც
მათი გამოყოფა ხერხდება სახელური ფუძიდან.

განგეხილა, მაგრამ w/m||w/b||w/p სახის მონაცვლეობა სისტემატურად მოქმედებს სიტყვის ყველა პოზიციადი¹, განსაზღვრული ლოკალიზაცია არ აქვს და, ამდენად, ორზე მეტი კლასის გამოყოფა უმართებულოდ მიმაჩნია..

წერილობით ძეგლებში წარმოდგენილ ფორმათა მიხედვით, კუთენილებითი ნაცვალსახელი მიერთებულია საზღვრულს. შეიძლება და თავიდან გვეფიქრა, რომ იგი დამოუკიდებელ წევრად იხმარება წინადადებაში და მკაფიოდ გვიჩვენებს კუთენილებითობის კატეგორიას; ამ მოსაზრებას უფრო განამტკიცებდა ის გარემოება, რომ ხათურში ორთოგრაფიული შედომები ხშირად გვხვდება და მკაცრად არაა დაცული სიტყვის, როგორც სემანტიკური ელემენტის, საზღვრები², თუმცა ორი სახელის შეკავშირებისას მსაზღვრელი საზღვრულ წევრს მართავს კლასის, საზღვრული მსაზღვრელს კი - ზრუნვის მიხედვით. კლასის ნიშანთა ფორმოზრივი გამოხატვა მსაზღვრელ სახელში არ ხდება, თუმცა კუთენილებით ნაცვალსახელს აქცევს კლასის აღმნიშვნელ წინსართ ნაწილაკად და მართულ წევრში, როგორც მის დაქვემდებარებულ უჯრედში, ფორმით გამოავლენს სემანტიკურ ბუნებას. ამ შემთხვევაში ორთოგრაფიულ შედომად ნაცვალსახელის საზღვრულ წევრთან შერწყმა ან ცალკე დგომა უმართებულოდ მიმაჩნია.

¹ იბ. ზემოთ, გვ. 8.

² შდრ. Soysal 2004, 71-...

ზ) ზედსართავი სახელი

ზედსართავი სახელი ხატურში მწირად გვხვდება¹. ეს წერილობითი ძეგლების რაოდენობიდან გამომდინარე შეიძლება ითქვას, რადგან ნაკლებად არის წარმოჩენილი. სიმწირის მოუხედავად, მაინც გვძლევა მისი ფორმათწარმოების განხილვის საშუალება. ზედსართავი ფუძე აგლუტინაციურია² და მარტივად იშლება. განარჩევს რიცხვის ფორმებს და პირველად და ნაწარმოებ ფუძეებს; გამოიყენება შედგენილი შემასმენლისა და კუთვნილებითი კომპოზიტის (resp. ბაჰუვრიჰის) წარმოებისას.

პირველადი ზედსართავის სახელის³ ნიმუშებია: tere „დიდი“, ჰაჰ „ცუდი, ბოროტი“, malḥ „კარგი“. ეს ფორმები განარჩევენ რიცხვის ფორმებს; არსებითაა მსგავსად ზედსართავი სახელიც მხოლოდით რიცხვში ფუძის სახითაა, მრავლობითში კი wa-//ib- ადგილმონაცვლე აფიქსს დაირთავს.

თავსართით გამოხატული მრავლობითის შემთხვევაა, მაგალითად: wa-ḥaḥ tewus-ne wa-ZA „ცუდები იატაკის ქვები“:

wa-ḥaḥ ḥamuruwa wa-ḥaḥ tewisne wa-ZA ḥaḥ talwit waḥziḥerta⁴ „ცუდ მორებს ცუდი იატაკის ქვებს ცუდი ხეებით ვაყრიდით“.

ზოგჯერ მრავლობითი რიცხვის ნიშანი სუფიქსის პოზიციასში შეიძლება აღმოჩნდეს malḥ-i-bi zeḥar „კარგები ზემა“; i-malḥ-ib ḥa-muru-wa „კარგ მორებს“; imalḥ-ib talwit „კარგები ძელები“:

imalḥibi zeḥar imalḥib ḥamuruwa imalḥib talwit kateya⁵ „კარგი ზეშები კარგ მორებს კარგი ხეებიც დავადოთ“.

tuwaḥṣi ted-ib „კედელი დიდები“: tuḥul tuwaḥṣi ted-ib ekaṣil iṣkateḥ⁶ „ოთხი კედელი, დიდები, მთავარი შენდება“.

teat-an-a-pa „წვეტიანები“: teatanapa waḥaḥ taṣteḥkaziya⁶ „წვეტიანები, ცუდი არ დავდეთ“.

¹ Soysal 2004, 181.

² იგულისხმება საკუთრივ ზედსართავი მირ-ფუძეები.

³ KUB 2.2, Kol. II, 57.

⁴ KUB 2.2, Kol. III, 3-6.

⁵ KUB 2.2, Kol. III, 35-36.

⁶ KUB 2.2, Kol. II, 52

ნაწარმოები ზედსართავის სახელია, ვთქვათ, i-škin-a-war „სპილენძისა“, teat-an-a-pa „წვეტიანები“, ḫabalk-i-y-an „რკინისა“...

-war სუფიქსით ნაწარმოები ფუძეებია: i-škin-a-war kurkupal რკინის საკინძე¹:

šinite iškina-war muwakupaku¹ „მიაღო რკინის ჩაქურჩი“.

-an ბოლოსართით იწარმოება შემდეგი ფორმები: ḫabalk-i-y-an, teat-an-a-pa:

anamiša ḫabalkian kurkupal² „მისცა რკინის საკინძე“

ḫabalk-i-y-an kalabubi šer³ „რკინის გრდემლზე დადო“

orana teat-an-a-pa wašaḫ tašteḫkaziya⁴ „წვეტიანები, ცუდი არ დავდეთ“.

-war და -(i)an დერივატიული სუფიქსებია და არსობრივი მხარე შემოიფარგლება სადაურობისა ან გარეგანი ნიშან-თვისების ხაზგასმით, რაც მოცემულ სახელს ზედსართავად აქცევს და წინადადებაში განსაზღვრებად წარმოაჩენს.

მსგელობა ხარისხის ფორმებზე შედარებით რთულია, რადგან წერილობით ძეგლებში ნაკლებად მოიპოვება ზედსართავი ფორმათწარმოების ეს სახეობა. ყურადღებას იქცევს ureš/oret ფორმა. ო. სოისალი სახელურ ფუძედ (ან ძირად) გამოყოფს uri/ure სეგმენტს⁵. მოყვანილი ფორმიდან შესაძლებლად მიმაჩნია -eš||-et ბოლოსართის გამოყოფა, რომელიც აღმატებითი ხარისხის მაჩვენებელი უნდა იყოს: ur-eš/et⁶ „უფროსი“:

anzarasma ureš ḫuzašaiaš⁷ „მოიხმეს უფროსი მჭედელი“

or-et kattaḫan oipino⁸ „უფროსი დედოფლის შვილები“

განხილული ფორმა უპირისპირდება or-an-a მოცემულობას: orana teat-an-a-pa wašaḫ tašteḫkaziya⁹ „წვეტიანები, ცუდები არ დავდეთ“, სადაც ძირეულ მორფემად or ნაწილი უნდა გამოიყოფოდეს. ერთი ძირიდან ნაწარმოები ორი ფორმის შეპირისპირება or-an-a ~ or-et

¹ KBo 37.1 I 14.

² KBo 37.1 I 12-13.

³ KBo 37.1 I 15.

⁴ KUB 2.2, Kol. II 52; შდრ. Schuster 1974, 66.

⁵ Soysal 2004, 863-4.

⁶ სიტყვაში ბგერათმონაცველობა ორი პოზიციიაში – ანლაუტსა და აუსლაუტში მიმდინარეობს. საეჭვოა, რომ /š/ ანალოგიის საფუძველზე წარმოქმნილი იყოს და პირვანდელი /z/ ბგერის რეფლექსებს არ წარმოადგენდეს, თან დამოწმებული არც ერთ ძეგლში არაა. ბუნებრივია, ეს გარემოება არ გამოირიცხავს მის შესაძლო არსებობას! ი/ა და /š/ სახის ბგერათმონაცველობისათვის იხ. ზემოთ, გვ. 6; 9.

⁷ KBo 37.1 I 11-12.

⁸ KUB 28.80, Vs. I 72.

⁹ KUB 2.2, Kol. II 52; შდრ. Schuster 1974, 66.

(/ureš), მორფოლოგიური თვალსაზრისით, საცებით დასაშვებია: ერთი ვითარების აღწერის მაჩვენებლად გვხვდება წინადადებაში, რომელიც განსაზღვრების წინ მდებარეობს:

orana teat-an-a-pa wašah tašteḥkaziya¹ „უფრო წვეტიანები, ცუდები არ დავდეთ“, ხოლო მეორე განსაზღვრების როლს ასრულებს: oret katṭaḥan oipino² „უფროსი დედოფლის შვილები; anzarasma ureš ḥuzašaiš³ „მოიხმეს უფროსი მკედრლიც“⁴.

ზედსართაული ფუძე, ზემოთ როგორც აღვნიშნე, შეიძლება მონაწილეობდეს კომპოზიტის წარმოებაში -აჰ სახელური დერივაციული ინტერფიქსის⁵ სახით: tit-aḥ-zilat „სამეფო ტახტი“: tit-aḥ-zilat šowa⁶ „სამეფო ტახტი იდგმება“.

შ) რიცხვითი სახელი

ზედსართავთა მსგავსად რიცხვითი სახელიც ნაკლებადაა წარმოდგენილი ტექსტებში. სულ ორი ლექსიკური ერთეული მოგვეპოვება რიცხვითი სახელისა: ḥaḥal „ოთხი“; war „ათასი“:

zi-le-ḥa-par-šip-on le-kup tašur pizun⁷ „მის ათას ფეხსაცმელს მისი კბილი წლით დადოს“;

abtakawaḥ ʔšulinkatti tuḥul tuwaḥši tedib ekašil iškateḥ⁸ „უთხრა შულინქათეს, ოთხი კედლით დიდები მთავარი შენდება“.

წარმოდგენილ კომპოზიტში war რიცხვითი საბელი მიცემითის ფორმით გვხვდება, თანაც ძირეული w>p: ḥa-par.

რთული იქნება საუბარი რიცხვითი სახელის სხვადასხვა სახეობაზე, რადგან ენობრივი წყაროები სათანადოდ არ გვიკერს მხარს.

¹ KUB 2.2, Kol. II, 52; მდრ. Schuster 1974, იქვე.

² KUB 28.80, Vs. I 22.

³ KBo 37.1 I 11-12.

⁴ ხეთურ თარგმანში სინტაგმა orana teatana ასახულია ერთი სიტყვით: taurant „უუთხოვანი, წახანოვანი“ (KUB 2.2, Kol. II, 55).

⁵ მდრ. იგივე -აჰ სართი სხვა რთულ ფუძეშიც: kat-aḥ-ziwuri.

⁶ KUB 2.2 Kol. II, 41.

⁷ მდრ. Schuster 1974, 72.

⁸ KBo 21.82 Vs. I 14-15. ამ კერძო შემთხვევაში განსაზღვრებითი კომპოზიტის (resp. დეიგუს) სახით გვხვდება, სადაც w/p თანხმოვანთმოწველობა შეინიშნება.

⁹ KUB 2.2 Kol. III, 34-36. მდრ. მუსტერისეული თარგმანი: Schuster 1974, 72.

თ) ნაცვალსახელი

სახელის მორფოლოგიაში ნაცვალსახელი საკუთარ ადგილს იკავებს. წერილობით ძეგლებში მისი რამდენიმე სახეობა გვაქვს: პირის, ჩვენებითი, კუთვნილებითი... თავისებურია მისი მორფოლოგიური და სინტაქსური შესაძლებლობანი, განსაკუთრებით კი ეს ითქმის კუთვნილებით ნაცვალსახელზე, რომელიც ხატურ ენობრივ სისტემას ორიგინალობას სძენს.

პირისა და ჩვენებითი ნაცვალსახელები ხატურში ერთი და იგივე სიტყვაა, მაგალითად **ka** „იგი“, „ეს“; **ka** „ეგ“. მათი განსხვავება სინტაქსურადაა შესაძლებელი: თუ სიტყვა ქვემდებარედ (ან დამატებად) შეგვხვდება, მაშინ პირის ნაცვალსახელი იგულისხმება, განსაზღვრების პოზიციაში მყოფი კი ჩვენებითი ნაცვალსახელია. ვფიქრობ, რომ ორივე ნაცვალსახელი II კლასის ისტორიული ნიშნის შემცველია და პირვანდელი სახით **ya* უნდა გვექნოდეს¹.

ka-b-hu ziyahru ankasma? „მათ ციდან გაგაბრაზეს“ – აქ პირის ნაცვალსახელია და ქვემდებარე წერია წინადადებისა, **akhān ka-n** „ალებს იგი“; ხოლო ამ წინადადებაში პოსტპოზიციურ მსაზღვრელად (resp. განსაზღვრებად) გვევლინება:

ešāšip le-hapalkian [ha]-i-marin zuhawon le-šrup [haimarin parnin ki-š ankatiuma?

„ფესხაცემლი მის რკინის ფარს, სამოსელთა ძაფი ფარს ეს მარნეულიც დაადეს“;

ki le-kurtabi ammiš? „ამ კვირტებს იღებს“.

კიდევ ერთი ნაცვალსახელური ფუძეა **ima** „იგი“. **pala ima-h binnat hatilitu hakantiuzru hašah eškirib haišumina?** „მერე ის, შვილებიც კაობიდან, კლდიდანაც – ბოროტო – ეძახიან წვიმას“.

პირის ნაცვალსახელი განარჩევს რიცხვისა და ბრუნვის ფორმებს². მრავლობითი რიცხვის წარმოება -(a)x ბოლოსართით ხდება. ხმოვანფუძიან ნაცვალსახელთა შემთხვევაში აფიქსის ხმოვანი იკარგება და მხოლოდ თანხმოვნური ელემენტი გვიჩვენებს რიცხვის

¹ t<||ʃ<ʔ>h||>k გარდაქმნის შესახებ იხ. ზემოთ, გვ. 8-10.

² KUB 28.4, 15.

³ KUB 28.4, 37.

⁴ KBo 21.82 I 10-12.

⁵ KBo 37.1 I 26; ამ შემთხვევაში საზღვრული სახელის წინ მდებარეობს.

⁶ KUB 28.4, 20-22.

⁷ მართალია, არ მოგვეპოვება ყველა ბრუნვის ფორმა, თუმცა სავარაუდოა მათი არსებობა.

ფორმას: ka-b „ისინი“: ka-b-ḥu ziyahru ankasma¹ „მათ ციდან გაგაბრაზეს“. ო-*a-ma-zi taštemašteḥaniw*² „ამასაც არ ვსვამთ“.

ნაცვალსახელთა ბრუნებას რაც შეეხება, გვაქვს სახელობითის სავრცობიანი და ენკლიტიკურნაწილაციანი მოთხრობითის ფორმები:

ḥaimarin parnin ki-š ankatiuma³ „ფარს მარნეული ესეც დაადეს“.

სახელობითის ფორმას ერთვის -š/ḥ თანაობითის ბოლოსართი, როგორც მეორეხარისხოვანი ობიექტის გამოხატვის საშუალება.

ka-b-ḥu ziyahru ankasma⁴ „მათ ციდან გაგაბრაზეს“.

pala ina-ḥ binnat ḥatilitu ḥakantiuḥtu ḥašah eškirib ḥaišumina⁵ „მერე ის, შვილებიც ჭაობიდან, კლდიდან – ბოროტო – ეძახიან წვიმას“.

-ḥ(u) ენკლიტიკური ნაწილაკით მოთხრობითის წარმოება ნაცვალსახელებში სავსებით ჩვეულებრივია. ეს უნდა მიგვანიშნებდეს მათი ბრუნების გვიანდლობაზე.

კუთვნილებითი ნაცვალსახელი საკმაოდ ხშირად გვხვდება წერილობით ძეგლებში. იგი განსხვავებულია კლასების მიხედვით: I კლასის სახელებს გვიჩვენებს Ie, II-ისას კი – še/te. ეს ორივე მე-3 პირს გამოხატავს⁶.

I კლასის სახელთა ნიმუშებია:

katti le-pašun anzaniw⁷ „მეფის სულს ვსვამთ“

ešašip le-ḥabalkiyan [ḥa]jmarin zuḥawon le-šup ḥaimarin parnin kiš ankatiuma⁸

„ფეხსაცმელი მის რკინის ფარს, სამოსელთა ძაფი ფარს, ეს მარნეულიც დადე“

zi-le-kpin zi-le-ḥaparsipon le-kup talištu pizun⁹ „მის შვილს მის ათას ფეხსაცმელს

კბილი წლით დაადოს!“

eštan ḥuḥan le-wel anteh¹⁰ „ემთან ლაბცის სასახლებს აშენებს“

¹ KUB 28.4, 15.

² KBo 21.82 Vs. I 3.

³ KBo 21.82 I 12.

⁴ KUB 28.4, 15.

⁵ KUB 28.4, 20-22.

⁶ ტექსტებში შეინიშნება ნაწილაკის დართვის მორფოლოგიური ღირებულება ქვემდებარის ბრუნვის ხაზგასასმელად: იხ. მთვარის მითი, A 15: ka-b-ḥu ziyahru ankasma და იქვე, A 8: ka-b ziyahru ankasma მდრ. Schuster 2004, 384, 386.

⁷ იხ. ზემოთ, გვ. 33-7.

⁸ KBo 21.82 I 9.

⁹ იქვე, I 10-14.

¹⁰ იქვე, I 14-15.

pala ambušan šahiš le-[bar]nuli anbuša[n] le-kurtapi ammiš¹ „მერე აჩვენებს ღვიას, მის მარნეულს აჩვენებს, მის კვირტებს იღებს“.

II კლასის მარგენებული ნაცვალსახელებია:

[k]atahiwuren še-al-eb ina ibo wašhap² „ქათახცივურის სიტყვები – ეს შეასრულე, ღმერთო“

šahin eš-al-ip šah tešetanu³ „სიბოროტის სიტყვები, ბოროტი არ მოიტანო!“

I და II პირთა კუთვნილებითი ნაცვალსახელები ჯერჯერობით არ მოიძებნა ტექსტებში.

ი) თანაობითობის კატეგორია

თანაობითობა ერთ-ერთი მახასიათებელი ოდენობაა ხატური სახელისა. იგი გამოხატავს სახელის სამოქმედო-განმეორებით მნიშვნელობას და ერთიან პროცესში მის მეორეხარისხოვან მონაწილეობას უსვამს ხაზს. მისი მანარმოებელია -t ბოლოსართი⁴. განვიხილოთ მაგალითები. huzaša-i-š-u „მჭედელიც“; tal-wi-t „ხეებიც“, ha-kanti-uz-t-u „კლდიდანაც“:

⁵karahziwuri ukšupa taluma wamarkup pala anzarašma ureš huzašaš⁶ „ქათახცივური დასვეს, დაძლია, ვარკობთ, შემდეგ მოიხმეს უფროსი მჭედელიც“.

wašah hamuruwa wašah tewisne wa-ZA šah talwit wahzihera⁷ „ცუდ მორებს ცუდი იატაკის ქვებს ცუდი ხეებიც ვაყრიდით“.

imalhibi zehar imalhib hamuruwa imalhib talwit kateya⁸ „კარგი შეშები კარგ მორებს კარგი ხეებიც დაჟადალთ“.

hatilitu hakantiuztu hašah eškirib haššumina⁹ „კაობიდან, კლდიდანაც – ბოროტო – შესძახეთ წვიმას“.

kašan iyah-t-u¹⁰ „გაიხსნება ცაც“

¹ KBo 37.1 Vs. I 3.

² KBo 37.1 I 24-25.

³ KBo 37.1 IV, 19-20.

⁴ KBo 37.1 IV 17-18.

⁵ ზოგჯერ აფიქსი ექვემდებარება v/š თანმოვანთმონაცვლეობას და წერილობით ძეგლებში ორივე ფორმით ვხვდებით.

⁶ KBo 37.1 I 10-12.

⁷ KUB 2.2 Kol. II, 57.

⁸ KUB 2.2 Kol III, 3-6.

⁹ KUB 28.4, 21-22.

¹⁰ KUB 28.4, 35.

თანაობითობის სუფიქსის დართვამ პირდაპირი ობიექტის სამოქმედო მეორეულობა კარგად გვიჩვენა პირველ მაგალითში, სადაც სუბიექტი განხორციელებული საქმის შემდეგ რთავს ვითარებაში, ანუ პირობითი წინადადების შემთხვევაში ჯერ წინსწრებითი პროცესი განხორციელდა, შემდეგ კი ობიექტური პირი ჩაერთო ქმედით ვითარებაში.

თანაობითობის მნიშვნელობა იკვეთება სინტაქსური თვალსაზრისით იმ მხრივ, რომ მისი დართვით მარტივი წინადადება შერწყმულად იქცევა. ეს შეიმჩნევა ბოლო სამ მაგალითში, სადაც პირველი ორი წინადადება შერწყმულია პირდაპირი დამატების, ხოლო მესამე გარემოების მიხედვით.

2. ხატური ზმნის მორფოლოგია

(ზოგადი მიმოხილვა)

ხატური ზმნა აგლუტინაციურობის ერთ-ერთი მაგალითია, რადგან ყოველი აფიქსი გადმოედევს ერთ გრამატიკულ კატეგორიას, როგორც წესი. ვერბალურ კონსტრუქციაში გამოიყოფა მორფემის სამი ძირითადი სახეობა: ძირი, ფუძე და აფიქსი. აფიქსთა კლასიფიკაცია ადგილმდებარეობის მიხედვით ორგვარია: პრეფიქსი (თავსართი), რომელიც უსწრებს ძირს და სუფიქსი (ბოლოსართი), რომელიც მოსდევს მას. ზმნის ფუძე შედგება ძირისა და დერივაციული აფიქსისაგან, რომელიც შესაძლოა იყოს ზმნისწინი. ზოგჯერ იგი მხოლოდ ძირეულ მორფემას მოიცავს. ფუძე, როგორც წესი, მკაცრად სემანტიზებული ლინგვისტური ერთეულია და ყოველი დერივაციული აფიქსის დართვა მისი შინაარსის შეცვლას იწვევს. ხატურში ზმნური ფუძე სპეციფიკას იჩენს პრევერბთან მიმართებაში: თუ ზმნისწინი დაერთვის ძირს, მნიშვნელობის შეცვლას არ იწვევს. ამიტომ ზოგჯერ ერთი და იგივე ზმნა გვხვდება როგორც ზმნისწინიანი, ისე უზმნისწინო ფორმით:

wa-pu – wa-tu-pu „ვაკეთებ“

ხატურ ზმნას გააჩნია შემდეგი მორფოლოგიური კატეგორიები: პირი, კლასი, რიცხვი, დრო, კილო, გვარი.

ზმნის უღლება კლასოვან-პიროვანი სახისაა და შემდეგი თავისებურებებით ხასიათდება: ორივე კომპონენტს საკუთარი ფუნქცია აქვს და ეს გადანაწილებულია სუბიექტურ და ობიექტურ პირთა ასახვის მექანიზმზე. ერთპირიან ზმნაში უპირატესობა მიენიჭება კლასის აღნიშვნას და სუბიექტური პირის მარკირება კლასის ფორმანტით ხდება, ორპირიან ზმნაში კლასი ობიექტურ პირს გამოხატავს, სუბიექტისათვის კი პირიანობა მახასიათებელი. ვფიქრობ, ეს გვიანდელი მოვლენაა ხატურში. პირი, როგორც მორფოლოგიური ოდენობა, შემდგომ პერიოდში განვითარდა. მისი ჩამოყალიბება დასრულებული პროცესი არაა. ამ ვარაუდის საფუძველს მიქმნის შემდეგი გარემოება: პირის ნიშნები არ გვაქვს დამოუკიდებელი აფიქსის სახით მხოლოდითი რიცხვის S₁ და მრავლობითი რიცხვის S₂-S₃ პირთა შემთხვევაში. ტექსტები კი სწორედ იმ დროსაა ჩაწერილი, როდესაც კლასისა და პირის კატეგორიათა ერთგამიერი ასახვა მიმდინარეობს ზმნაში¹.

¹იხ. ქვემოთ.

ა) პ ი რ ი

პირიანობა ხათური ზმნის ერთ-ერთი მახასიათებელი თვისებაა. მისი გრამატიკული მიზანია სუბიექტური პირის ფორმოზრევი ასახვა ზმნაში. განსხვავდება სამი პირი¹:

ა) პირველი სუბიექტური პირის ნიშანია **wa-** თავსართი:

wa-nupa² „მოვედით“

tit wa-tabu³ „დიდად ვაქციოთ“

ešamazi tašte ma-štehaniw⁴ „ამათაც არ ესვამ“

wa-tat⁵ „ვდებთ“

wa-šun⁶ „ენვავ“

wašah hāmuruwa wašah tewisne wa-ZA šah talwit wa-hzihera⁷ „ცუდ მორებს ცუდი იატაკის ქვებს ცუდ ხეებსაც ვაყრიდი“.

ბ) მეორე სუბიექტური პირის ნიშანია **o-/u-** თავსართი:

hašah u-šipte u-štikaša kaiš⁸ „სიბოროტეს უკეთებდით, მოქაჩე რქით“; **pala ita u-khuba**⁹ „მერე ასე თქვი“.

გ) მესამე სუბიექტური პირის ნიშანია **-a** თავსართი¹⁰:

a-ntahan kaštipan katti¹¹ „გიღებს კარს მეფე“

a-ndakawaḥbi haluḥalutu¹² „მერე მოიხმეს ნიშნებით“

katti le-pašun a-nzaniw¹³ „მეფის სულს სვამს“

zuḥawon le-šup ḥaimarin parnin kiš a-nkatiuma¹⁴ „სამოსელთა ძაფი ფარს, ეს მარნეულიც დავალაგე“

a-kḥakan kan¹ „აღებს ოგი“

¹ შდრ. Girbal 1986, 62.

² KUB 28.4, 11.

³ KBo 21.82 Vs. I 4.

⁴ KBo 21.82 Vs. I 3. სავარაუდოდ, აქ **wa+m** გარდაქმნა უნდა მომხდარიყო.

⁵ KBo 21.82 Vs. I 8.

⁶ KBo 37.1 63.

⁷ KUB 2.2, Kol. II 58-60.

⁸ KBo 21.82 Vs. I 19.

⁹ KUB 28.4, 14.

¹⁰ შდრ. Girbal 1986, 6-15; Taracha 1993: 291-3.

¹¹ KUB 2.2 Kol. III 14-15.

¹² KUB 2.2 Kol. III 46-47.

¹³ KBo 21.82 Vs. I 9

¹⁴ KBo 21.82 Vs. I 11-12.

a-ntu¹ ზulinkatte le-welnu² „მიიღებს შუღინქათეს მისი სასახლე“

a-mbu³ „აკეთებს“

ef⁴tan ¹⁸u¹⁹ahzan le-wel a-nte⁵ „ემთანი ლახცის სასახლეს აშენებს“

pala a-mbu⁶šan ჰah⁷ „მერე აჩვენებს ღვიას“

სამივე აფიქსი გამოხატავს მხოლოდითი რიცხვის ფორმას. მრავლობითობა ერთნაირად იწარმოება სამსავე პირში ბირეულ მორფემაზე -aw⁸ სუფიქსის დართვით. ამ გზით იქმნება ერთგვარი კომბინაცია პირისა და რიცხვის ნიშანთა შორის, რაც საბოლოოდ იწვევს რიცხვის მიხედვით პირის ფორმათა შიდა კორელაციას.

	მხოლ. რ.	მრავლ. რ.
S ₁	wa-	wa-(a)w
S ₂	u-(o-)	u(o)-(a)w
S ₃	a-	a-(a)w

S₁ მრავლ. რ. ნიმუშები:

wa-mark-up⁹ „ვარკობთ“

pala ba-n-ri-m-a ¹⁸kata¹⁹ziwuri⁸ „მერე დავსვით ქათახცივური“...

S₂ მრავლ. რ. ნიმუშები:

u-mark-up⁹ „არკობთ“

¹⁸kata¹⁹ziwuri u-k¹⁹u-p-a¹⁰ „დასვით ღვ. ქათახცივური“

S₃ მრავლ. რ. ნიმუშები:

¹ KUB 28.4, 37.

² KUB 2.2 Kol. III 45.

³ KUB 2.2 Kol. III 15.

⁴ KBo 37.1 I 1.

⁵ KBo 37.1 I 24.

⁶ აღნიშნული ბოლოსართი ზოგჯერ ფონეტიკურად სახეველილი გვხვდება: ა) იცვლება ვოკალური ელემენტი: aw/ew/iw/ow/uw; ბ) ხორციელდება ბაგისმიერ ბგერათა მონაცვლეობა: w/p/b/m; გ) ზოგჯერ სართში ხმოვანი შეიძლება დაიკარგოს მორფემათა მიჯნაზე წარმოქმნილობგერათშეერთებიდან გამომდინარე და მრავლობითობის გადმოცემა მხოლოდ კონსონანტური ელემენტით ხდებოდეს.

⁷ KBo 37.1 I 11.

⁸ KBo 37.1 I 22.

⁹ KBo 37.1 I 9.

¹⁰ KBo 37.1 I 10.

kabhu ziyah̄tu a-nkaʃ-m-a¹ „მათ ციდან გაგაბრაზეს“

uʀuʁah̄zan ziʃim a-ħkunu-w-a² „ლახვის მთებმა დაგინახეს“

a-ndaħakawaħ-pi ħaʁħaʁuʀ³ „მოიხმეს ნიშნებით“

takeħtu ħabraʃtu a-muʃ-m-a⁴ „ლომმა და ვეფხემა აიღეს“

a-ʃwaʁiħ-m-a⁵ „გააშენეს“

პირის კატეგორიის ღირებულება, ძირითადად, იკვეთება ორ- და მეტპირიან ზმნებში; იგი გამოხატავს ვითარების მოქმედ სუბიექტს და ეს, ჩემი აზრით, უნდა იყოს სემანტიკურ ნიადაგზე წარმოქმნილი შეპირისპირება გრამატიკულ სუბიექტსა და ობიექტს შორის, რაც ელემენტთა ფუნქციურ-პარადიგმატული განაწილებით დასრულდა: ზმნაში სუბიექტური პრეფიქსი პირის ოდენობის მაჩვენებელია, ობიექტური კი – კლასისა⁶.

ო. სომსალს აქვს პრეფიქსები a-, ai-, e-, i-, u-, wa-, რომელთაგან S₁-ის wa-, S₂-ის u- და S₃-ის a- არის მხოლოდით რიცხვში, მრავლობითში კი S₂ და S₃ ფორმით არ განსხვავდებიან მხოლოდითისაგან, S₁ კი წარმოდგენილია ai-, e-, i- პრეფიქსებით⁷.

არ გამოვრიცხავ, რომ პირის კატეგორია შემდგომ განვითარებულიყო ბათურში. ამის თქმის მიზეზს ვხედავ ზმნის თვისებაში, რომ წინადადებაში იგი – შემასმენელი – წამყვანი წევრია; ზმნური ფორმა, რომელიც მრავალპირიანია, შეიცავს სუბიექტისა და ობიექტის მაჩვენებელ სართებს, ამას კი უნდა წარმოექმნა მხოლოდ შემასმენლის ზაზგასმის გარემოება⁸. მორფოლოგიურ სიბრტყეზე ეს სემანტიკური გარემოება მოითხოვდა პირთა მკაფიო გარჩევას გრამატიკული ანალოგიის თავიდან აცილების მიზნით; საკარაუდოდ, მხარდაჭერა აქ სახელთა დაკავშირების საკლასიფიკაციო ნიშნებს აღმოაჩნდა; მრავალპირიან ზმნაში სუბიექტის ნიშნად გამოიყენებოდა სწორედ კლასის ნიშანი.

სუბიექტური პირის სამივე ნიშანი, ჩემი აზრით, უნდა მომდინარეობდეს პირველი კლასის w(a)- ნიშნისაგან. პირთა შორის სხვაობა კი შემდეგ ხერხს ეფუძნება:

¹ KUB 28.4, 15.

² KUB 28.4, 10.

³ KUB 2.2 Kol. III 46-47.

⁴ KBo 37.1 I 29-30.

⁵ KBo 37.1 I 56

⁶ მდრ. Goedegebuure 2008, 154 (ზმნურ ფორმათა ავტორისული სემანტიკიზაცია).

⁷ Soysal 2004, 189-90; იხ. იქვე მოყვანილი ცხრილები და სათანადო მაგალითები.

⁸ მართლაც, ხშირად გვხვდება ისეთი წინადადებები, სადაც მხოლოდ შემასმენელი ჩანს, ქვემდებარე (და ზოგჯერ დამატებად) ოგულისხმება.

ა) S₁-ის შემთხვევაში wa- კლასის ნიშანი უცვლელად უნდა შენარჩუნებულიყო, რადგან ხშირ შემთხვევაში სიუჟეტის მთავარი მოქმედი პირი პირველი კლასის სახელი იყო. ეს სემანტიკური საზღვრები მოიგვიანებით უნდა გაფართოვებულიყო და ყველა მოქმედ პირზე გავრცელდებოდა. ამასთან საგრძნობია, რომ ტენდენციურად მოქმედი ფონეტიკური პროცესების დახმარებით კი მორფოლოგიურ გარდაქმნას ჯეროვანი მხარედაჭერა გაეწია. პირველი პირისათვის გამოსაყენებელი ნიშანი უცვლელად შენარჩუნებული ჩანს: *wa>wa.

ბ) S₂-ში wa- მორფემაში უშუალო მეზობლობაში მყოფი ბგერები შეიწყა და მივიღეთ ხმოვანი u(o)-: wa>u/(o). ასეთი გადაბგერება საკუთარ სახელებშიც რეალიზდება. ო. სომხალი მას განიხილავს ორთოგრაფიულ-ფონოლოგიურ შეცდომად: ^oUlip/Waჟა/^oWalpiჟu; ^oUლა/^oWalza¹. საზოგადო სახელებშიც გვაქვს მსგავსი ცვლილებები დამოწმებული: oitanu>witanu „ყველი“ და სხვ.

გ) S₃-ს რაც შეეხება, აქ გვაქვს ერთგვარი გამარტივება ბგერათკომპლექსისა, დაიკარგა თავკიდური ბგერა: wa>a ეს შესაძლოა იყოს სუპერაცია, რომელსაც მორფოლოგიური საფუძველი ჰქონდა.

S₁: wa> wa

S₂: wa> u

S₃: wa> a

მესამე პირის შემთხვევაში თავს იჩენს სახელთა კლასობრივი დაჯგუფების საკითხი, რაც აისახება კიდევ სუბიექტის ჩვენებისას:

a- თავსართით ფორმდება ზმნა მაშინ, თუ სუბიექტი პირველი კლასის სახელია: a-nkaჟ-m-a „გაგაბრაზეს“; a-khაკai „აღებს“; a-mჟ-m-a „აიღეს“ და სხვ.

მეორე კლასის სახელი სუბიექტური პირის ნიშნად იყენებს პირვანდელი *y-საგან მომდინარე ლ-, t-, ჰ-, k- თავსართებს: t-u-ჰ-ta-ჟal „ეცემოდა“: tuჰtaჟal tumin tuჰtaჟal wibizil² „გეცემა წეიმა, გეცემა ქარი“; t-e-ჰ-zik-z-i „ეცემა“: teჰzikzi gawaizi³ „ეცემა რქებით“; ჰ-a-nowa-p-a „დააყენეს“; t-o-b-kargar-a-ჟ „აქრობდა“: ჰanowapa ^oჰaჟamili tobkargaraჟ „დააყენეს ხაშამილი,

¹ Soysal 2004, 153.

² შლრ. Girbal 1986, 37-8.

³ KUB 28.4, 10.

⁴ KUB 28.4, 24.

აქრობდა“... მეორე კლასის სუბიექტურ ნიშანსა და ობიექტის თავსართს ვოკალური ელემენტის ცვლა აიხსნება ასიმილაციით, რომელსაც უნდა იწვევდეს ობიექტის ნიშანი¹;

სადავო საკითხი შეიძლება იყოს, თუ მოეპოვებოდა ხათურ ზმნას გრამატიკული პირის კატეგორია თავდაპირველად, მაგრამ მისი შესაძლებლობა და გამოყენება მკაცრად და განსაზღვრული მრავალპირიან ზმნებში, ამასთან ძალუმს სახეობათა წარმოება, აქედან გამომდინარე ხათური ზმნის მორფოლოგიაში იგი დამოუკიდებელ და სრულფასოვან ერთეულად უნდა განიხილებოდეს.

¹ ლაბოველარიზაციის კანონით, [x-k თანხმოვანთა წინა მდგომი ვოკალური ელემენტი ა/ბ-დ უნდა გარდაისახებოდეს.

ბ) გრ. კლასის კატეგორია

ხატური ზმნის ერთ-ერთი მახასიათებელი ოდენობაა გრამატიკული კლასი. განსხვავდება ორი კლასი და, შესაბამისად, მოგვეპოვება ორი ზმნური პრეფიქსი: პირველი კლასის აღმნიშვნელია: w-; m-||>n-; b-; p-, ხოლო მეორისა – ჰ-, t-; ო-; k-¹.

I კლასის მაგალითები:

tit wa-tabu² „დიდად ვაქცევ“

wa-m-arkup³ „ვარკობთ“

pala ba-n-tima ⁴katatziwuri⁴ „მერე დავსვით ქათახცივური“

kabhu ziyah⁵tu a-n-kašma⁵ „მათ ციდან გაგაბრაზეს“

a-n-daḥakawahpi ḥaluḥalutu⁶ „მოიხმეს ნიშნებით“

takehun ḥabrašun a-m-miš-ma⁷ „ლომმა და ვეფხვმა აიღეს“

čtan ⁸ahzan le-wel a-n-teḥ⁸ „ემთანა ლახცის სასახლებს აშენებს“

pala a-n-zarašma ureš ḥuzašaiš⁹ „მერე მოიხმეს უფროსი მჭედლით“

ḥašah č-kirib ḥaišumin čkilizi¹⁰ „ზოროტო! შესაბამის გულით წვიმას“

biyah¹¹an a-n-daḥukuru ¹²kattaziwuri ziyah¹¹du¹¹ „ცა დაინახავს ქათახცივურის ციდან“

pala a-n-zarašma ¹³kattatziwureš¹² „მერე მოიხმეს ქათახცივურიც“

II კლასის მაგალითები:

¹ ო. სომსალის თანახმად, ობიექტური პირის ნიშნებად წარმოდგენილია ო-, k-, m-, n-, p-, ჰ-, t-, w(a)-პრეფიქსები. ერთი შეხედვით, სიმრავლე გვაქვს, რაც, თავის მხრივ, გვაძლევს ვარაუდის საშუალებას იმის შესახებ, რომ კატეგორია განარჩევს რიცხვის ფორმებს პირთა მიხედვით. ავტორი იქვე დასძენს, რომ ო-, k-, m-, n- მხოლოდითი რიცხვის ფორმას აღნიშნავს, ხოლო p-, ჰ-, t-, w(a)- მრავლობითისას (იხ. Soysal 2004, 189). კლასის კატეგორიას წინამორბედ ავტორებთან არ ვხვდებით, აქედან გამომდინარე, ობიექტის გადმოსაცემად ისინი პირის ნიშანს გამოყოფენ, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენ გარკვეულ თანხვედრა გვაქვს ამ მხრივ ო. სომსალთან.

² KBo 21.82 Vs. I 4.

³ KBo 37.1 Vs. I 11.

⁴ KBo 37.1 Vs. I 22.

⁵ KUB 28.4, 15.

⁶ KUB 2.2 Kol. III 46-47.

⁷ KBo 37.1 Vs. I 29-30.

⁸ KBo 37.1 Vs. I 3.

⁹ KBo 37.1, 11-12.

¹⁰ KUB 28.4, 23.

¹¹ KUB 28.4, 13-14.

¹² KBo 37.1 Vs. I 7-8.

ḥaṣaḥ u-š-tipte u-š-tikaša kaiš¹ „სიბოროტეს უკეთებდით, მოჰაჩე რქით“

pala ita u-k-ḥuba² „მერე ასე თქვი“. t-u-kzik³ (<ʿtu-ka-zik) „ვევმი“

uṣṣaḥzan zišim a-ḥ-kunuwa⁴ „ლახვის მთებმა დაგინახეს“

a-š-waṣḥma⁵ „გააშენეს“

ešamazi taš-te-ma-š-t-eḥanīw⁶ „ამათაც არ ვსვამ“

wa-t-at⁷ „ვდებთ“

waṣaḥ ḥamuruwa waṣaḥ tewisne wa-ZA ṣaḥ talwit wa-ḥ-ziḥerta⁸ „ცუდ მორებს

ცუდი იატაკის ქვებს ცუდ ხეებსაც ვაყრიდი“

wašḥapma ešwur a-š-kaḥir⁹ „ღვთაებამ ქვეყანას ყოფს“

ხათურში გრამატიკული კლასების გარჩევა ბინარულ პრინციპს ემყარება და განსხვავდება ორი ჯგუფი: I – განკერძოებითი და II – საერთო. დეფინიცია ემყარება ღმერთისა და მამაკაცის გამორჩეულობას სამყაროში სხვათაგან. ჩვენ წინაშე მოცემულია სამყაროს აღქმის თავისებურება, რომელიც სულიერსა და უსულოს კი არ განასხვავებს, არამედ რელევანტურია სულიერთა შორის ადამიანის (მეტადრე, მამაკაცის) განსაკუთრებულობა, რომელსაც ზეგავლენის შესაძლებლობა აქვს ღვთისაგან ბოძებული, მისი ძალაუფლება ერთნაირად ვრცელდება ყველა სხვა სულიერსა თუ უსულოზე. ეს სოციალური სხვაობა კი ენაშიც აისახება. განგებ არ ვიყენებ გრამატიკულ კლასთა (და სქესთა) ტრადიციულ სახელდებას – მამრობითისა და მდედრობითის, რადგან ეს ორი კლასი, როგორ ჩანს, მკაცრად აჯგუფებდა სახელებს და საამისო საფუძველი სქესი არ იყო. მაშასადამე, პირველი კლასი მოიცავს ღმერთსა და მამაკაცს, მეორე კი აერთიანებს სხვა სულიერ თუ უსულო სახელებს.

გრამატიკული კლასის მორფოლოგიური პოზიცია გაცილებით უფრო ძლიერია, ვიდრე პირისა. ამით მსურს ხაზი გავუსვა უღლებიას მის დაწინაურებულობას. ზემოთ

¹ KBo 21.82 Vs. I 19.

² KUB 28.4, 14.

³ KUB 28.4, 8.

⁴ KUB 28.4, 10.

⁵ KBo 37.1 Vs. I 56

⁶ KBo 21.82 Vs. I 3. სავარაუდოდ, აქ waḥ გარდაქმნა უნდა მომხდარიყო.

⁷ KBo 21.82 Vs. I 8.

⁸ KUB 2.2, Kol. II 58-60.

⁹ KUB 2.2 Kol. II 40.

აღვნიშნე კიდევ, რომ პირის ნიშანი თავს მრავალპირიანობისას იჩენს, ხოლო ერთპირიანი ან ვნებითი გვარის ზმნის სუბიექტები კ ლ ა ს ი ს ნიშნით ფორმდება:

towa tauwa tobi t-a-hkuwat¹ „დევი, დევი, დევი – ყვიროდა“ (II კლ.)

Კჰapantali Კ-e-duga² „ხაფანთალი მიაღდა“ (II კლ.)

t-e-hzikzi gawaizi „ევემი რქებით“ (II კლ.)

Კ-o-wa tabarna katti t-a-niwa³ „ჯდება, თაბარნა მეფე დაბრძანდება“ (II კლ.)

e-Კ-bu waᲙhab⁴ „ღვთაება გამოვა“ (II კლ.)

t-a-kur⁵ „ხურს“ (II კლ.)

უნდა აღინიშნოს, რომ ერთპირიანი ზმნებიც მრავლობით რიცხვს კლასისა და რიცხვის ნიშანთა კომბინაციით აწარმოებენ: anna Კ-kalᲙir-bi⁶ „აი, იყოფიან“

როგორც ჩანს, გრამატიკული კლასი სახელსა და ზმნაში ერთნაირი ნიშნებით აღინიშნება; აქედან გამომდინარე ის ფონეტიკური ტრანსფორმაცია, რაც სახელურ აფიქსებში განხორციელდა, თავს იჩენდა ზმნაშიც:

ა) პირველი კლასის ისტორიული ნიშანი *w(a)- თავსართი, თუმცა დიაქრონიულად მოქმედი ბაგისმიერთა გარდაქმნა ზმნურ აფიქსშიც ასახულა: *w(a)>w; *w>m; *w>*m>n; w>b/p; ეს გარდაქმნა მიმდინარეობს ინლაუტში, თუმცა ერთ გარემოებას ხაზი უნდა გაესვას, რომ *w>*m>n ცვლილების გამომწვევი მიზეზი ფონოტაქტიკაა, რამეთუ ჯერ განხორციელდებოდა *w>*m, ხოლო მორფმათა მოქცევაზე Კa-/da-... ზმნისწინთა წინა პოზიციაში მყოფი წყვილბაგისმიერი სონორი m გარდაიქმნა წინაენისმიერ n სონორად ასიმილაციის საფუძველზე (*m>n) anzaraᲙma<*amzaraᲙma<*awzaraᲙma⁷...

ბ) მეორე კლასის პირვანდელი ნიშანი რომ *y- უნდა ყოფილიყო, მიგვანიშნებს Კ-, Კ-, Კ- და k- თავსართთა დისტრიბუცია: ანტერიორულ ბგერებთან, როგორც ჩანს, *y>Კ||>Კ, პოსტერიორულთან კი – *y>Კ||>k.

კლასის აფიქსები ხასიათდება CV მიმდევრობის ბგერათკომპლექსით. ყოველ მათგანში ვოკალური ელემენტის სეგმენტირება სავესებით დასაშვებია, მათი წარმოქმნა კი,

¹ KUB 28.4, 11.

² KUB 28.4, 10.

³ KUB 2.2, Kol. II 41-42..

⁴ KBo 37.1 Vs. I 21.

⁵ KBo 37.1 Vs. I 63.

⁶ KUB 2.2 Kol. II 45.

⁷ შდრ. Girbal 1986, 6-15.

ერთი შეხედვით, მორფემათა მიჯნაზე აღმოჩენილი თანხმოვანთკომპლექსის სუპერაციით უნდა იყოს გამოწვეული, რომ სიტყვაში შენარჩუნებულიყო ყველა მორფემა.

პ გ ვ ა რ ი

გვარის კატეგორია ერთობ თავისებური მოცემულობაა ხათურში. იგი ორ სახეობას – მოქმედებითსა და ვნებითს განარჩევს, თუმცა მაწარმოებელი აფიქსები არ მოეპოვება. ძირითადი განმასხვავებელი ნიშანი ზმნის უღლების მექანიზმია: მოქმედებითი გვარისაა ყველა კლას-პიროვანი უღლების ზმნა, ვნებითობის წარმოება იმავე ზმნას ძალუბს კლასოვანი უღლების საფუძველზე.

მოქმედებითი გვარის ზმნათა ნიმუშებია:

a-š-ka-hir „ყოფენ“: wašhabma ešwur aškahir¹ „ღვთაებები ქვეყანას ყოფენ“

a-n-tuḥ „იღებს“: kaḥanwašuitu antuḥ le-zuḥ le-šterah² „ტახტიდან იღებს ტანსაცმელს, ქსოვილს“

a-n-ta-kawaḥ-bi: მოიხმობენ: antakawaḥbi ḥ[al]uḥalutu³ „მოიხმობენ ზარით“; a-n-tiu „ტოვებს“: [ḥar]un le-milub antiu ipakaiš⁴ „ტაროსის საქონელს უტოვებს რქებსაც“.

ვნებითი გვარი გამოიხატება, ვთქვათ, შემდეგ ზმნებში:

eš-ka-hir-bi⁵ „იყოფიან“

iš-ka-teḥ „შენდება“: ruḥul tuwaḥši tedib ekašil iškateḥ⁶ „ოთხი კედლით დიდი მთავარი შენდება“

ṭ-a-kur⁷ „ხურს“

ṭ-a-ḥku-w-a-ṭ „ყვიროდა“: towa tauwa tobi taḥkuwat⁸ „დევი, დევი, დევი – ყვიროდა“

ეს კატეგორია ხათურის მორფოლოგიურ პარადიგმაში გვიან წარმონაქმნი ელემენტი უნდა იყოს. მას არ აქვს საგანგებო გამოხატელობა სართი, რომლითაც მკაფიოდ გამოიჩენდა თავს ზმნურ ფორმაში; სინქრონიულ კრილში იგი უღლების მექანიზმით განისაზღვრება სემანტიკურად. ზმნურ ფორმათა კორელაცია მოქმედებით და ვნებით სახეობათა შორის, ფაქტობრივად, ძალზედ მწირია. ამ შეპირისპირების მაგალითად წარმოვარენ a-š-ka-hir eš-ka-

¹ KUB 2.2 Kol. II 40. ფორმის აღდგენა შესტერისეულია: Schuster 1974, 74.

² KUB 2.2 Kol. III 16, 19.

³ KUB 2.2 Kol. III, 46-47.

⁴ KBo 37.1 Vs. I 50-51; აღდგენა შესტერისეულია: Schuster 2002, 162.

⁵ KUB 2.2 Kol. II 40. ეს ერაიი მორფემის შეზღუდვით კომპონენტებია, რომელიც ფონეტიკურ ნიადაგზეა აღმოცენებული პირვანდელი *y-საგან; *y>eš/iš გარდაქმნის შესახებ იხ. ზემოთ გვ. 9.

⁶ KUB 2.2 Kol. III, 34-36. შდრ. შესტერისეული თარგმანი: Schuster 1974, 72.

⁷ KBo 37.1 63.

⁸ KUB 28.4, 11.

hi-r-bi¹. აქვე უნდა ითქვას ისიც, რომ ენებიანი გვარისა და ბრძანებითის ფორმები ერთმანეთს ემთხვევა იქიდან გამომდინარე, რომ მრავალპირიანი ზმნა პირთა რაოდენობის შემცირებით ხასიათდება ორსავე შემთხვევაში (ხათურში სუბიექტური პირის ნიშანი ქრება ამ ფორმებში) და შინაარსის გათვალისწინებითაა შესაძლებელი ფორმის სტატუსის განსაზღვრა.

¹ მოკმ. „ყოფენ“ /Sa-Oii/ ~ ვნებ. „იყოფიან“ /Si//. ფორმულირებისას Si₂ა გულისხმობს მრავალპირიანი ზმნის სუბიექტს, რომელიც პირის ნიშნითაა გამოსახული, Si₁ კი კლასიკური უღლების მქონე ზმნის სუბიექტს გვიჩვენებს.

ଡ) ଡ଼ଳ

დროის კატეგორია მარკირებულია ზმნურ ფუძეში -ა და -ა ბოლოსართებით. მათ შორის -ა წარსულის მაჩვენებელია, -ა - მომავლისა, ახლანდელი კი უნიშნობით ხასიათდება¹. წერილობით ფორმებში ვოკალური ელემენტები ერწყმიან წინა პოზიციის მდგომ რიცხვის ნიშანს და იწვევს მისი ფონეტიკური გარსის ცვლილებას: იკვეცება აფიქსის შემადგენელი ხმოვანი და მის ადგილს იკავებს, რის გამოც მისი დანაწევრება მეთოდოლოგიურად მართებულია.

განვიხილოთ წარსულის ფორმები:

a-š-ta-ḫil-m-m „հայրըն”: pala ašrahilma šemunamuna Dšaru katte Dlelwani katte²

„მერე ჩაყარეს ქვები მეფე ტაროსმა და მეფე ლელვანიძე“

a-n-za-raš-m-a „მოიხმეს“: pala anzarašma ოkattaḫziwurešu „მეორე მოიხმეს ქათამი“

მიზ-ა „აიღე“: ოkinawar muwakupaku მიზა¹ „სპილენძის ჩაქური აიღე“

a-m-miṣ-m-a „აიღეს“: takeḥun ḥabraṣun amuṣma³ „ლობმა და ვეფხვმა აიღეს“

a-š-wa-tih-m-𐎧 „გაშენებს“

a-n-kaš-m-a „გაგაბრაზეს“: kab ziyahṭu ankašma’ „მათ ციდან გაგაბრაზეს“

მ-ი-კუნუ-ვ-მ „დაგინახეს“: სურსაჩიან ზიშმ აჩკუნუვა „ლახცის მთებმა დაგინახეს“

t-a-hku-w-m-t „ყვროდი“: towa tauwa tobi ahkuwat⁸ „ღვეი, ღვეი, ღვეი -
ყვროდი“

u-k-hu-b-a „უტხარით“: pala ita ukhuba⁹ „მერე ასე უტხარით“

ტ-რუგ-ა-ზ „მიადგა“: binuwat ოpantali tedugaზ „შვილებით ხაფანთალი აკითხავდა“ და სხვ.

მომავალ დროს გვიჩვენებს შემდეგი მაგალითები:

¹ შდრ. Soysal 2004, 187-8.

² KBo 37.1 Vs 1 4-6.

³ KBo 37.1 Vs. I 7-8.

⁴ KBo 37.1 Vs. I 14-15.

³ KBo 37.1 Vs. I 29-30.

⁶ KBo 37.1 Vs. 1 56.

⁷ KUB 28.4, 8.

^a KUB 28.4. 11.

' KUB 28.4. 14.

a-n-duḥ-dan-d-u '„შეულოცავს“

a-n-da-ḥukur-u „დაინახავს“: biyaḥan andahukuru kataḥziwuri? „ცა დაინახავს ქათახიფურის“

eṣ-b-u „იქნება“: eṣbu waṣḥap „ღვთაება გამოვა“

i-b-o „შესრულდეს“: [ʔk]ataḥziwu[r]en ʒe-alep ina ibo waṣḥap „ქათახიფურის სიტყვები შესრულდეს, ღმერთო“.

a-n-da-b-u „დაულაგებს“: pala andabu biziwaṣḥap „მერე დაუწყობს ღვთაებებს“

წერილობით ძეგლებში ანშურის ფორმები სიუხვით გამოირჩევა წარსულსა და მომავალთან შედარებით. მისი ნიმუშებია:

a-ṣ-ka-ḥir „ყოფენ“: waṣḥapma eṣwur aṣkaḥir „ღვთაებები ქაყანას ყოფენ“

eṣ-ka-ḥir-bi: „იყოფიან“: anna eṣkaḥirbi? „აი, ნაწილდებიან“

a-n-da-ḥan „გაუღებს“: andaḥan kaṣṣiban karti? „უხსნის კარს მეფე“

a-n-tuḥ „მიიღებს“: antuḥ ʔṣulinkati katte le-welnu? „სახლი მიიღებს შულინქათეს“

taṣ-te-ma-ṣ-t-e-ḥa-niw არ დავსვამ: eṣanazi taṣtemaṣteḥaniw¹⁰ „ამათაც არ ვსვამ“

a-m-bu-ṣan „აჩვენებს“: pala ambaṣan ṣaḥiṣ¹¹ „მერე აჩვენებს ღვთას“

tu-k-zik¹² „ეცემი“

tuḥ-ta-ṣal „დაგტოვებს“: tuḥtaṣal ḥaiṣumin tuḥtaṣal wipizi¹³ „დაგტოვებს წვიმაში, დაგტოვებს ქარში“

მოყვანილ მაგალითებში ანშურ უნიშნობითაა გადმოცემული, ხოლო ის -i/e ხმოვნური დანამატი, როგორც ჩანს, მრავლობითი რიცხვის შემადგენელი ვოკალური ნაწილია.

¹ KUB 28.4, 20.

² KUB 28.4, 13.

³ KBo 37.1 Vs. I 21.

⁴ KBo 37.1 75-76; აღდგენა შესტერისეულა: Schuster 2002, 164. როგორც ჩანს, ფორმაში განცოცხლებულია a/o სახის ხმოვანთმონაცემობა.

⁵ KUB 2.2 Kol. III 26.

⁶ KUB 2.2 Kol. II 40.

⁷ KUB 2.2 Kol. II 45.

⁸ KUB 2.2 Kol. III 14-15.

⁹ KUB 2.2 Kol. III 45.

¹⁰ KBo 21.82 Vs. I 3.

¹¹ KBo 37.1 Vs. I 24.

¹² KUB 28.4, 8.

¹³ KUB 28.4, 8.

რომელიც განპირობებით – დროის ნიშნის ადგილმდებარეობის შენარჩუნებით – აღმოჩნდა პოსტკონსონანტურ პოზიციაში. მოიპოვება კიდევ ორივე აგებულების მრავლობითის სუფიქსი: CV მიმდევრობისა – ჯ-kaḫir-bi და VC წყობისა – ჯ-kir-ib. აწმყოს ნიშანი რომ -i/e ყოფილიყო, მაშინ იგი მხოლოდით რიცხვშიც იქნდა თავს -a და -u ზოლოსართთა მსგავსად: wahziḫert-a (წარს. „ვეყრიდი“), ჯჰ-u (მომ. „გახდება“). აქედან გამომდინარე, მართებული იქნება აწმყოს მორფოლოგიურ გამოხატულებად უნიშნობის მიჩნევა.

ეკილო

ხატურში განსხვავდება კილოს ორგვარი სახე: თხრობითი და ზრძანებითი¹. ამ ოდენობას მაწარმოებელი სართები არ გააჩნია და შეპირისპირების საშუალება უღლების მექანიზმია.

თხრობითი კილო ზმნურ ფორმას არც ერთი გრამატიკული კატეგორიის საზიანოდ ითვისებს და, ფაქტობრივად, სემანტიკურ მოცემულობად გვევლინება:

a-š-ka-hir „ყოფენ“: wašhabma šawur aškahir² „ღვთებამ ქვეყანას ყოფს“

iš-ka-teh „შენდება“: ruḥul ruwaḥši tedib ekašil iškateh³ „ოთხი კედლით დიდი მთავარი შენდება“

tu-k-zik⁴ „ეცემი“

a-n-teh „აშენებს“: šian ṣaḥḥzan le-w[el] anteh⁵ „ემთანი ლახვის სასახლეს იშენებს“. šamazi tašte-ma-š-te-ḥa-niw⁶ „ამათაც არ ვსვამთ“.

ზრძანებითის ფორმას მრავალპირიანი ზმნა პირთა შემცირების მეშვეობით აწარმოებს. ამის შედეგად იკარგება სუბიექტური პირის თავსართი, უღლება კი კლასოვანი გახდება. მაგალითად:

še-r-wi „სვამთ“: tit šetwi⁷ „დიდს ვსვამთ“

za-niw-a-š-u „დაჯდეს!“: tit zaniwaš⁸ „დიდი დაჯდეს!“

ta-k-šel „გაწელოს“, ḥa-n-tiu „დატოვოს“: ṣaḥḥzampi takšel ḥantiu le-wakaiš⁹ „ლახეცმა გაწელოს, დატოვოს რეხებით!“

¹ მდრ. Soysal 2004, 195.

² KUB 2.2 Kol. II 40; მოქმედებითი გვარის მრავალპირიანი ზმნური ფორმა კლასოვან-პიროვნანი უღლებით.

³ KUB 2.2 Kol. III, 34-36; განხილული ზმნა კლასოვანი უღლების ერთპირიანი ზმნაა, ვნებითი გვარისა.

⁴ მთვარის მითი. 8. ვნებითი გვარის ერთპირიანი ზმნა, უღლება კლასოვანია.

⁵ KBo 37.1, Vs. I 3-4; მოქმედებითი გვარის მრავალპირიანი ზმნა, უღლება კლასოვან-პიროვნანია.

⁶ KBo 21.82 Vs. I 3. სავარაუდოდ, აქ waḥ გარდაქმნა უნდა მომხდარიყო.

⁷ KBo 21.82 Vs. I 6; მოქმედებითი გვარის მრავალპირიანი ზმნა, სადაც დაკარგულია სუბიექტის ნიშანი. სავარაუდოდ, თხრობითის ფორმით მოსალოდნელია *wa-š-r-wi სახით.

⁸ KBo 21.82 Vs. I 5; ვნებითი გვარის ერთპირიანი ზმნა, მომავალი დრო, მრავალგზისი ასპექტი. ამ კერძო შემთხვევაში მეორე კლასის i(a)- ნიშანი ანლაუტის პოზიციიში za- ზმნისწინთან შერწყმული უნდა იყოს. მირის შემდგომი -a ანაპტიქსის ნიადაგზე წარმოქმნილი ჩანს.

⁹ KBo 21.80 Vs. I 17-18. ორივე ზმნა მოქმედებითი გვარისაა, უღლება კლასოვანია.

ეს ფორმები ბრძანებითის დადებით ფორმებს გვიჩვენებს. ამასთან ერთად მოიპოვება უარყოფითი ბრძანებითის ფორმებიც¹. იგი **taš-** უარყოფითი ნაწილაკის წინ დართვით იწარმოება:

taš-te-ḫ-ka-zi-y-a² „არ დადო“: *teatana tašteḫkazia³* „წვეტიანები არ დადო!“

taš-te-ta-nu „არ მოიტანო“: *šahin ešalip šah tešetanu⁴* „სიბოროტის სიტყვები, ბოროტი არ მოიტანო!“

ვფიქრობ, ხათურში კილოს კატეგორიის ნატვრითი, აკრძალვითი და სხვ. სახეობების გამოყოფა, მორფოლოგიური თვალსაზრისით, მეტ ახსნას საჭიროებს. ბრძანებითისა და თხრობითის შეპირისპირების საფუძველად ზმნის უღლების მექანიზმი გვევლინება და ამის მიზეზი სათანადო ფლექსიური აფიქსის უქონლობა უნდა ყოფილიყო. როდესაც ორზე მეტი სახეობა განირჩევა ამა თუ იმ გრამატიკული კატეგორიისა, მაშინ შესაძლებელი უნდა იყოს ზმნური სიტყვა-ფორმის დანაწევრების შედეგად აფიქსური ელემენტის გამოყოფა, რაც კატეგორიის მიხედვით ფორმოზოგ მარკირებას მეტ სიღრმადეს შესძენდა. შეიძლება, ზემოთ ჩამოთვლილი ქვესახეობები სემანტიკური ღირებულების მატარებელი ყოფილიყო ან ენაში არსებულიყო კიდევ, მაგრამ ტექსტებში წარმოდგენილ ზმნურ ფორმებში არცერთი მათგანი ჩანს მორფოლოგიურად რეალიზებული.

¹ ზოგი მკვლევარი ამ ფორმებს კილოს კატეგორიის დამოუკიდებელ სახეობად – აკრძალვითად (*resp.* პროიბიტივად). შდრ. *Soysal* 2004, 197-8.

² ი. ღუნავესკაიას აზრით, *tašte* იმლება *taš-* და *te-* ზმნურ სეგმენტებად. იხ. *Дунаевская* 1961, 103-4.

³ *KUB* 2.2 Kol. II 52-53.

⁴ *KBo* 37.1, Vs, IV 17-18.

ვასპექტი

ასპექტის კატეგორია გადმოსცემს მოქმედების განმეორებითობას ან ერთგზისობას. განირჩევა მისი ორგვარი სახე: ერთგზისი – სრული და მრავალგზისი – უსრული.

ერთგზისი ანუ სრულ ასპექტს გამოხატავს სართი არ გააჩნია. იგი წარსული დროის ფორმას შინაარსობრივად ერთვის. მაგალითად,

welhu tal-um-a¹ „სასახლემ დაძლია“ (წარს.)

biib iṣah taste-ka-zi-a² „ცუდი ქვები არ დადეს“ (წარს.)

iṣkinawar muwakupaku miṣ-a³ „სპილენძის ჩაქური აიღო“ (წარს.)

uṣṣaḥzan ziṣim a-ḥ-kunu-w-a⁴ „ლაზვის მთებმა დაინახეს“ (წარს.)

ახლანდელ დროსა და ბრძანებითში მისი ასახვა კვლავაც სემანტიკურად უნდა ხდებოდეს, რადგან უნიშნობით ხასიათდება.

ḥapalkiyan kalabubi ṣe-t⁵ „რკინის გრდემლზე დაღე“ (ბრძან.)

biyaḥan a-m-da-ḥukuru kataḥziwuri⁶ „ცა ხედავს ქათამციფურის“ (ახლ.)

ერთგზისი მოქმედება შეიძლება კავშირებითშიც შეგვხვდეს: სრული ასპექტის არსი ხატურში განისაზღვრება მოქმედების ჯერობით, ანუ ნებისმიერი ზმნა, რომელიც გამოხატავს ერთჯერად მოქმედებას, შეიძლება შეგვხვდეს სხვადასხვა დროის, გვარისა ან კილოს ფორმით. binuwat ḥapantali ṣe-tug-a-ḥ⁷ „შვილებით ხაფანთალი მიაღებს“ (კავშ.).

მრავალგზისი (resp. უსრული) ასპექტი -t ბოლოსართით გამოიხატება ზმნაში:

wa-ḥ-ziḥ-er-t-a „ვყვრიდით“, ṣe-ḥkuw-a-t „გიხმობდა“, ta-ḥkuw-a-t „გიხმობდა“, ḥan-t-i „სვამს ხოლმე“...

towa tauwa tobi ta-ḥkuw-a-t⁸ „თავიანი დევი გიხმობდათ“ (წარს.)

tobi tauwa ṣe-ḥkuw-a-t⁹ „თავიანი დევი გიხმობდათ“ (წარს.)

ḥan-t-im-a bintu ram¹⁰ „სვამდნენ ღვინით [საცხე] ორმოს“ (წარს.)

¹ KBo 37.1, 9.

² KUB 2.2, Kol. II, 51.

³ KBo 37.1, 14.

⁴ KUB 28.4, 9.

⁵ KBo 37.1, 15.

⁶ KUB 28.4, 13.

⁷ KUB 28.4, 19.

⁸ KUB 28.4, 11.

⁹ KUB 28.4, A 18.

¹⁰ KBo 37.1, 43.

wašah̄ ḥamuruwa wašah̄ tewisne wa-ZA šah̄ talwit wah̄ziḥerta' „ცუდ მორებს ცუდი
იატაკის ქვებს ცუდი ხეებით ვაყრიდით“ (წარს.)

orana teatanap pa-še-zi-e' „კუთხის წვეტიანებს დებთ“ (ახლ.)

ḥašah̄ uštip-t-e uštikaša kaiš' „სიბოროტეს უკეთებ, მოქაჩე რქით“ (ახლ.)

towa tauwa tobi tah̄kuwa-t' „დევნი, დევნი, დევნი... ყვირი“ (ახლ.)

ზოგჯერ -t ნიშანი შეიძლება შეგვხვდეს ფონეტიკურად სახეცვლილი: ḥd: a-n-duh-
dun-d-u „შეულოცავს“ ან კიდევ ḥš: še-tug-a-š „მიადგეს“. მოვიყვანოთ მაგალითი: ḥḥapanṭali
še-tug-a-š, a-n-duḥ-dun-d-u' „ხაფანთალი მიადგეს, შეულოცოს“. ეს ცვლილება
განპირობებული ჩანს ისტორიული ნიშნის ფონეტიკური გარდაქმნით: უსრული ასპექტის
პირვანდელი სართი -z უნდა ყოფილიყო. მართლაც, ტექსტში შეინიშნება არქაული ფორმით
შემორჩენილი სეგმენტი ამავე მორფოლოგიური ფუნქციით: te-ḥ-zik-z-i „ეცემი“; te-ḥ-zik-z-i
gawaizi' „ეცემი რქებით“. დიაქრონიული დეზაფრიკატიზაციის შედეგად z>š და ორივე
რეფლექსი შენარჩუნებულია წერილობით ძეგლებში, v/d ბგერათმონაცვლეობა უნდა
მიეწეროს მედერობის ხარისხის სხვაობაზე წარმოქმნილ გლობალურ ტენდენციას, რომელიც
სისტემურად მოედო ენას.

უსრული ასპექტის მორფოლოგიური დანიშნულებაა მრავალგზისობის –
განგრძობითი მოქმედების ჩვენება და იგი წარსული დროის შემთხვევაში უწყვეტლის
მაჩვენებელია, აწმყომი კი – ხოლმეობითისა.

¹ KUB 2.2, Kol. II, 58-60.

² KUB 2.2 Kol. II, 52.

³ KBo 21.82 Vs. I 19.

⁴ KUB 28.4, 11.

⁵ KUB 28.4, Kol. II 11.

⁶ KUB 28.4, Kol. II 25.

ზ) ზმნისწინი

ზმნისწინი ზმნური ფუძის შემადგენელი პრეფიქსული ელემენტია. წერილობით ძეგლებში წარმოდგენილ ზმნურ ფორმათა უმეტესობაში გვხვდება: *ka-/ka-/ga-*, *ta-/da/za-*, *ma-/pa-*, *ti-/zi*, *taḥ-/daḥ*, *kaḥ-/hiḥ*... მიუხედავად მრავალსახეობისა, ამჟღავნებს გარკვეულ სირთულეს შეიცავს მათი დაყოფა მიმართულება-დანიშნულების თვალსაზრისით. ზმნისწინის მორფოლოგიური პოზიცია მყარია: იგი, ფაქტობრივად, მონაწილეობს ზმნის სემანტიკურ ფორმირებაში, რის გამოც ფუძეში შენარჩუნებულია ყოველგვარი უღლებისა თუ მოდალური ფორმათწარმოების დროს.

მაგალითად, *ka-* ზმნისწინი ფონეტიკური ვარიანტებითურთ გვხვდება:

a-ḥ-ka-hir „ყოფს“: *waḥḥabma aḥwur aḥkahir*¹ „ღვათებები ქვეყანას იყოფენ“

d-u-k-zik (<**d-u-ka-zik*) „გადმოვარდი“: *kab kayahnu ankaḥma dukzik*² „მათ ციდან გაგაბრაზეს, გადმოვარდი“

taḥ-te-hka-zi-y-a „არ დავდეთ“: *orana teatana taḥteḥkaziya*³ „წვეტიანები არ დავდეთ“

iḥ-ka-teḥ შენდება“: *tuḥul tuwaḥḥi tedib ekaḥil iḥkateḥ*⁴ „ოთხი კედლით დიდი მთავარი შენდება“

a-n-ka-tiu-m-a „დატოვეს“: *parninkā ankatiūma*⁵ „ეს მარნეულიც დატოვეს“

ta-k-ḥel (<**ta-ka-ḥel*)⁶ „გაწელოს, ა-ḥ-ḥa-nu-w-a „მიიტანეთ“: *aḥḥanuwa ḥaḥteḥuri*⁷ „მოიტანეთ ყურთან“ და სხვ.

ta- პრევერბული სემანტი წარმოდგენილია შემდეგ ზმნურ ფორმებში:

a-n-ta-ḥan „გაიღება“: *antaḥan kaḥtiban*⁸ „გაგიხსნის კარს“

a-n-da-b-u „დაუდო“: *pala andabu biziwaḥḥap*⁹ „მერე დაუდო ღვათებებს“

a-b-ta-kawaḥ „მიუგო“: *pala abtakawaḥ ḥsulinkati*¹⁰ „მერე მიუგო შულინკათეს“

a-ḥ-ta-ḥil-m-a „ჩაყარეს“: *pala aḥḥaḥilma ḥemunamuna*¹ „მერე ჩაყარეს ქვები“

¹ KUB 2.2, Kol. II 49.

² KUB 28.4, Kol. II 8.

³ KUB 2.2, Kol. II, 53.

⁴ KUB 2.2 Kol. III, 34-36. შდრ. მუსტერისეული თარგმანი: Schuster 1974, 72.

⁵ KBo 21.82 Vs. I 12.

⁶ KBo 21.82 Vs. I 18.

⁷ KBo 21.82 Vs. I 20.

⁸ KUB 2.2, Kol. III 14.

⁹ KUB 2.2 Kol. III 26.

¹⁰ KUB 2.2 Kol. III 34

ზემოთ განხილული ზმნისწინები მარტივი შედგენილობისაა. ბათურში გვხვდება რამდენიმე მაგალითი, როდესაც ფუძეში ორი ზმნისწინური ელემენტია მოცემული. მათი გამოყოფა ცალ-ცალკე არ უნდა ხდებოდეს, რადგან ორი პრევერბული ნაწილაკის შეერთებას ერთი მსხვილი ერთეულის – რთული ზმნისწინის წარმოქმნა უნდა გამოეწვია. *taʃ-te-ma-ʃ-teħa-niw* „არ დავსვამთ“: *eʃamazi taʃtemaʃteħaniw*¹ „ამათაც არ დავსვამთ“. თავის მხრივ, *te-* და *ħa-* ზმნისწინები ორი მორფეზული ელემენტია, თუმცა ზმნური ფუძის აგებულებაში ორი ერთნაირი ელემენტის დამოუკიდებლად მონაწილეობა საჭირო არაა; შეერთებით ახალი ღირებულება შეიძინეს და ამით ზმნური ფორმის სემანტიკური გამართვა უფრო მოქნილი უნდა ყოფილიყო. ენობრივი თვალსაზრისით, *niw* ძირს დართული მარტივი და რთული ზმნისწინები ფორმითა და შინაარსით განსხვავებულ მოცემულობას ქმნის:

taʃ-te-ma-ʃ-teħa-niw – ta-niw-a-ʃ

პრევერბულ მორფემებს ო. სოისალი ლოკალურ შესართოს (*lokalinfixe*) უწოდებს². მის ზმნურ ცხრილებში ზმნისწინის ადგილი განსაზღვრულია უშუალოდ ძირის წინ. იგი განასხვავებს მე-4-5-6 პოზიციის ლოკალურ პრეფიქსებს და რთული შედგენილობის პრევერბულ მორფემებს ანაწევრებს რამდენიმე მარტივ ერთეულად. ეგვე ზმნისწინები განხილული აქვს აფიქსურ მორფემათა ერთიან ნუსხაში, სახელდება კი ფუნქციური კუთხით შემოიფარგლება: ზმნური აფიქსი³. ამ მორფეზულ ელემენტთა ზმნისწინად კვალიფიცირება ჩემეულია და, შესაბამისად, მის მარტივ და რთულ სახეობათა განსხვავება სხვა ავტორებთან არაა ასახული.

¹ KBo 21.82 Vs. I 3.

² Soysal 2004, 189-94, 196.

³ იხ. იქვე, გვ. 205-69.

მ) ფლექსიურობის ელემენტებისათვის ხატურ ზმნაში

შესავალში აღვნიშნე, რომ ხატური აგლუტინაციური ენაა მორფოლოგიური კლასიფიკაციის მიხედვით, რადგან ყოველ გრამატიკულ ოდენობას საკუთარი ნიშანი მოეპოვება, თუმცა მაინც ვხვდებით ფლექსიურობის ელემენტებს. მაგალითად, *wa-tu-pu* „გაევაკეთე“ ზმნაში *tu-* გადმოსცემს ზმნისწინსა და ასპექტსაც. მისი თავდაპირველი ფორმა იყო **wa-tu-ta-pu > wa-tu-tu-pu > wa-tu-pu*. ზმნის აგებულებაში პრევერბი უშუალოდ ერთვის ბირეულ მორფემას და ერთად შეადგენენ ფუმეს, ხოლო ფუმე ირთავს პირისა თუ სხვა მორფოლოგიური კატეგორიების აფიქსებს. ამ შემთხვევაში ზმნისწინისა და ასპექტის ნიშნები ერთნაირი ფონეტიკური აგებულებისაა, ჯერ განხორციელდა *ta > tu* პრევერბის გარდაქმნის პროცესი¹ და ორი ერთნაირი მარცვლის კონტაქტურმა პოზიციამ ჰაპლოლოგია გამოიწვია: *wa-tu-tu-pu > wa-tu-pu*. მართალია, ფონეტიკური პროცესი განხორციელდა, მაგრამ დაკარგული მარცვლის მორფოლოგიური ფუნქცია შეითავსა მეორემ და ამ პრეფიქსით ზმნისწინიც გადმოიცემა და ასპექტის კატეგორიაც. მსგავსი პროცესები სახელშიც განხორციელდა².

¹ლაბიალურ ზეგავლენით მოხდა მისი ასიმილაცია.

²იხ. გვ. 24.

თავი III

ხატური სინტაქსის საკითხები

ზოგადი მიმოხილვა

წერილობით ძეგლებში გვხვდება წინადადების რამდენიმე სახეობა: მარტივი, შერწყმული და რთული. წინადადება, თავის მხრივ, შედგება მთავარი და არამთავარი წევრებისაგან. მთავარი წევრებია: ქვემდებარე, შემასმენელი, მთავარდამატება, არამთავარ წევრთა წყებას განეკუთვნება უბრალო დამატება, განსაზღვრება და გარემოება. თავდაპირველად განვიხილავ წინადადების წევრებს, შემდეგ კი მის შედგენილობით სახეობებს.

1. წინადადების მთავარი წევრები

ა) შემასმენელი

წინადადების საყრდენია შემასმენელი. მისი სინტაქსური პოზიცია აღემატება სხვა წევრებს და ძირითადი აზრის გადმოცემა მასზეა დამოკიდებული. ეს თვისება ვლინდება შერწყმული წინადადების აგებულების დროსაც, რადგან ჩვენ გვაქვს ზმნის მიხედვით შემდგარი შერწყმა. მაგალითად:

*kab kayəxtu ankaʒma dukzik*¹ „მათ ციდან გააბრაზეს, ვარდება“

*kaniwaʒ ʒawənanə ɬamuɬale waʒiʒ takur*² „დაჯდეს დედოფალი იცეხლთან, ვწვავთ, ხურს“

*ɸəpantali ʒetugaʒ anruɬdundu*³ „ხაფანთალი აკითხავდა, შეულოცავს“ და სხვ.

განსხვავდება შემასმენლის ორგვარი სახე: მარტივი და შედგენილი. შედგენილი შემასმენლის სახელადი წევრი ფუძის სახითაა მოცემული: *əʒbu waʒɬap*⁴ „ღვთაება გამოვა“. შემასმენლის ეს სახეობა ძალიან მცირე რაოდენობით გვხვდება. მისგან განსხვავებით მარტივი შემასმენლის მაგალითების დასახელება არაა რთული:

*əʒamazi taʒtemaʒteɬaniw*⁵ „ამათაც არ დავესვამთ“

*ɸəpantali ʒetugaʒ anruɬdundu*⁶ „ხაფანთალი აკითხავდა, შეულოცავს“

*zile-ɸapəʒsipən le-kup talisru pizun*¹ „მის ათას ფეხსაცმელს მისი კბილი წლით დადოს“

¹ KUB 28.4, 8.

² KBo 37.1, 61-3.

³ KUB 28.4, 12.

⁴ KBo 37.1 I 21.

⁵ KBo 21.82 Vs. 13.

⁶ KUB 28.4, 12.

abtakawah¹ ᄆsulinkatti tuᄆul tuwahᄆi tedib ekaᄆil ᄆᄆateᄆ² „უთხრა ზულინქათეს, ოთხი კედლით დიდი მთავარი შენდება“ და სხვ.

ზოგჯერ შემასმენლის მოქნილობის გამო საორჭოფო ხდება, წინადადება შედგენილობის მიხედვით შერწყმულია თუ რთული. eᄆamazi taᄆteᄆaniw tit watabu tit zaniwaᄆ³ „ესენიც არ ჯდება, დიდი გახდეს, დიდი დაჯდეს“ – ამ შემთხვევაში შეკავშირება ერთ ქვემდებარესთან რამდენსამე შემასმენელს უწევს, შინაარსობრივი ბმა მცირე ერთეულის ფარგლებს სცდება და სემანტიკურად ყალიბდება რთულ ქვეწყობილ წინადადებად.

ბ) ქვემდებარე

ქვემდებარე ხატურში გამოხატულია სახელის ყველა სახეობით. საერთოდ, საკმაოდ ხშირია უქვემდებარო წინადადებები ხატურში; საამისო მიზეზი უნდა იყოს შემასმენლის ძლიერი სინტაქსური პოზიცია, ამას ერთვის ის გარემოებაც, რომ ზმნა შეიცავს სუბიექტური პირის მაჩვენებელ თავსართს, რაც, სემანტიკური თვალსაზრისით, დაკარგული წევრის ანაზღაურების საშუალებაა. იგი ორი ბრუნვის ფორმით გვევლინება: სახელობითშია გარდაუვალი ზმნა-შემასმენელს შეკავშირებული ქვემდებარე, ხოლო გარდამავლისა – მოთხრობითში. განვიხილოთ სათანადო მაგალითები.

ა) ქვემდებარე გამოხატულია არსებითი სახელით:

takeᄆon ᄆabrahᄆan amiᄆma nuᄆtawar⁴ „ლომმა, გეუხემა აიღეს ათასი“ (მოთხ.)

wahᄆabma eᄆwur aᄆkahir⁵ „ღვთებამ ქვეყანას ყოფს“ (მოთხ.)

suᄆᄆarᄆ titaᄆzilat ᄆowa⁶ „ხათუსა – დიდი ტახტი იდგევა“ (სახ.)

tabarna katti taniwaᄆ⁷ „თაბარნა მეფე ჯდება“ (სახ.)

antuh⁸ ᄆsulinkate katte le-welᄆu⁹ „მიიღებს ზულინქათე მეფეს თავისი სასახლე“ (მოთხ.)

suᄆᄆahᄆzan zikim aᄆkunuwa¹⁰ „ლახვის მთებმა დაინახეს“ (მოთხ.)

biyahᄆan andaᄆukuru kataᄆhiwuri¹¹ „ცა დაინახავს ქათახციფურის“ (მოთხ.)

¹ KBo 21.82 Vs. I 14-15. ამ კერძო შემთხვევაში განსაზღვრებითი კომპოზიტის (resp. დევიკუს) სახით გვხვდება, სადაც w/p თანხმოვანთმონაცვლეობა შეინიშნება.

² KUB 2.2 Kol. III, 34-36.

³ KBo 21.82, I 10-12.

⁴ KBo 37.1, Vs. I 29-31.

⁵ KUB 2.2 Kol. II 40.

⁶ KUB 2.2 Kol. II 41.

⁷ KUB 2.2 Kol. II 42.

⁸ KUB 2.2 Kol. III 45.

⁹ KUB 28.4, 9

taru ruḥtašul ḥaišūmin ruḥtašul wibizil¹ „თარუ გტოვებს წვიმაში, გტოვებს ქარში“ (მოთბ.)

eltan ^Uḥiḥzan le-wel a-n-teḥ² „შთანთ ლახცის სასახლებს აშენებს“ (მოთბ.)

უსრულ უქვემდებარო წინადადებაში დაკარგული წევრის ფუნქციურ გამოხატვას ზმნური აფიქსის გარდა მხარს უჭერს აგებულების მექანიზმიც: მოცემულია ერგატიული კონსტრუქციისათვის მახასიათებელი ღერძი, რომელიც კლასიკურ სახეს სემანტიკურად ამჟღავნებს შემასმენლის მეშვეობით:

wa-šāḥ ḥamuruwa wa-šāḥ tewisne wa-ZA šāḥ talwit wahziḥerta³ „ცუდ მორებს ცუდი იატაკის ქვებს ცუდი ხეებიც ვაყრიდით“

imalḥibi zēḥar imalḥib ḥamuruwa imalḥib talwit kateya⁴ „კარგი შეშები კარგ მორებს კარგი ხეებიც დავაწყვეთ“

ბ) ქვემდებარე გადმოცემულია ზედსართავი სახელით:

ešamazi tašteḥaniw tit watabu tit zaniwāš⁵ „ესენიც არ ჯდება, დიდი გახდეს, დიდი დაჯდეს“.

უნდა აღინიშნოს, რომ წინადადების ზედსართავ და რიცხვით სახელთა ქვემდებარედ წარმოდგენის შემთხვევები ძალიან მცირედ მოიპოვება ტექსტებში.

გ) ქვემდებარეს გვიჩვენებს ნაცვალსახელი, მაგალითად:

kabḥu ziyāḥru ankasma⁶ „მათ ციდან გაგაზრაზეს“

akḥan kan⁷ „ალებს იგი“

ešamazi tašteḥaniw⁸ „ესეც არ ჯდება“

ამათგან უკანასკნელი მაგალითი გამოხატავს სახელობითში მდგომ ქვემდებარეს, წინა ორი კი – მოთხრობითის ფორმას.

ზოგჯერ შერწყმული წინადადება შეიცავს ორ ქვემდებარე წევრს: **takeḥon ḥabrašun amišma nuštawar**⁹ „ლომმა, ვეფხემა აიღეს ათასი“; **pala ašḥiḥlma šemunamuna** ^Ušaru ^Uelwani¹⁰

¹ KUB 28.4, 13.

² KUB 28.4 9-10.

³ KBo 37.1 Vs. I 3.

⁴ KUB 2.2, Kol. II, 57.

⁵ KUB 2.2, Kol III, 3-6.

⁶ KBo 21.82

⁷ KUB 28.4, 15.

⁸ KUB 28.4, 37.

⁹ KBo 21.82 Vs. I 10.

¹⁰ KBo 37.1, Vs. I 29-31.

katte' „მერე ჩაყარეს ქვები ტაროსმა, ლელვანი მეფემ“... ერთგვარი თავისებურება იჩენს თავს, როდესაც ასეთ წინადადებაში ორი წვერი ქვემდებარე უკავშიროდ შეიწყმის.

ვ) მთავარი დამატება

მთავარი დამატება ხათურში, სხვა ენათა მსგავსად, ორ სახეობას განარჩევს: პირდაპირსა და ირიბს.

პირდაპირი დამატება, ენობრივი თვალსაზრისით, სინტაქსური ღირებულების გაძლიერებისაკენ მიილტვის ხათურში. ამ თვისების არსი, სავარაუდოდ, მოქმედი პროცესის საობიექტოდ ქცევისაკენ აზრობრივი გადართვაა. იგულისხმება, რომ შიდა მოქმედებით გამოწვეული შედეგი ღირებულებას იძენს. რელევანტურობა გამოიხატება იერარქიულ საფეხურთა მიხედვით: სინტაქსური თვალსაზრისით, ძლიერია მისი პოზიცია წინადადებაში, ხოლო მორფოლოგიურად ბრუნვით – სახელობითით – იმართება. ქვემდებარის მსგავსად, მთავარი დამატებაც გადმოიცემა არსებითი, ზედსართავი ან ნაცვალსახელებით; მოვიყვანოთ მაგალითები:

ešāšip le-ḥapalkian [ḥa]-i-marin zuḥawon le-šup ḥaimarin parnin kiš ankatiuma' „გვხსენებელი მის რკინის ფარს, სამოსელთა ძაფი ფარს ეს მარნეულიც დაადეს“

takeḥon ḥabrašun amišma nuštaraw' „ლომმა, ვეფხვმა აიღეს ათასი“

wašāḥ ḥamuruwa wašāḥ tewisne wa-ZA šāḥ talwit wahziḥeta' „ცუდ მორებს ცუდი იატაკის ქვებს ცუდი ხეებით ვაყრიდით“

imalḥibi zehar imalḥib ḥamuruwa imalḥib talwit kateya' „კარგი შემები კარგ მორებს კარგი ხეებიც დავადოთ“

anamīš ḥabalkian kurkupal' „აიღე რკინის სარკი“

šinite iškinawar muwakuwaku' „მიადე სპილენძის კვერი“

kamar ištazil' „გაკერი წრე“

pala le-barnuli ambušan' „მერე მარნეული აჩვენა“

[Pšar]un le-milub antiu iwakaif¹⁰ „თარუს საქონლები დატოვა რქებით“

¹ KBo37.1 Vs. I 4-6.

² KBo 21.82 I 10-12.

³ KBo 37.1, Vs. I 29-31.

⁴ KUB 2.2, Kol. II, 57.

⁵ KUB 2.2, Kol III, 3-6.

⁶ KBo 37.1 Vs. I 12-13.

⁷ KBo 37.1 Vs. I 13-14.

⁸ KBo 37.1 Vs. I 16.

⁹ KBo 37.1 Vs. I 26.

¹⁰ KBo 37.1, 50-51.

წარმოდგენილი მაგალითებიდან ჩანს, რომ შემასმენელი და პირდაპირი დამატება წინადადების უცილობელი შემადგენელი კომპონენტებია. შემასმენლის უქონლობას (resp. ფარულობას) იგუებს ბათური წინადადება, პირდაპირი დამატების გამოუცვლელობას – ვერ. ზემოთ ვთქვი კიდევ, რომ საკუთარი სახელი არ იბრუნვის (გარდა ნათესაობითისა), მაგრამ სინტაქსური პოზიციის სიმყარეს უნდა გამოეწვია ქვემდებარისა და პირდაპირი დამატების ფორმოზირი განსხვავება, რომ წინადადების კონსტრუქცია აგებულიყო; ამის გამო ქვემდებარე იბუღებულნი გახდა ენკლიტიკური -ქუ ნაწილაკით ეწარმოებინა ერგატის ფორმა:

čtanħu le-wel anteh¹ „შთანმა სასახლეს აშენებს“

მთავარი დამატების მეორე სახეობა – ირიბი პირდაპირთან შედარებით ნაკლებად გვხვდება ტექსტებში. მისი გამოკვეთა დამოკიდებულია ზმნა-შემასმენლის სამპირიანობაზე. მორფოლოგიურად ირიბი დამატებაც აღჭურვილია საკუთარი ბრუნვით – მიცემითით, მოვიყვანოთ ნიმუშები:

ħatilitu ħakantiuztu waħaħaħ eħkirib ħaifsumina² „კაობიდან, კლდიდან –ბოროტო – შესძახეთ წვიმას“

iħlinawar pak[upa]ku iħkinawar kurkupal aħħaħtur ħaħin ħaleki³ „სპილენძის კვერი, სპილენძის ღურსმანი დაარტყეს ბოროტის თავს“

[a]ħantima bintu kara⁴ „დააყენა შვილით ორმოს“

waħaħ ħamuruwa waħaħ rewisne wa-ZA ħaħ talwit waħziħerta⁵ „ცუდ მორებს ცუდი იატაკის ქვებს ცუდი ხეებით ვაყრიდით“

imalħibi zeħar imalħib ħamuruwa imalħib talwit kateya⁶ „კარგი შეშები კარგ მორებს კარგი ხეებიც დავადოთ“.

ზოგჯერ არის შემთხვევები, რომ რთულ თანწყობილ წინადადებაში პირდაპირი და ირიბი დამატებები გადანაწილებულია კომპონენტებში და მისი შემადგენელი წინადადების შინაარსობრივი თანწყობა ამას ემყარება:

kaħanwaħuiton antuħ le-zuħ le-ħterah pala le-ħepħep pala aneħ kaħanwaħuiton oitanu pala lezibina pala anes pala antabu biziwaħħap⁷ „ტახტიდან იღებს სამოსელს, ქსოვილსა და ფეხსაცმელს, მერე დააწყობს ყველსა და მაკის, მერე გაუცეთებს ღვთაებებს“

¹ KBo 37.1, 7-8.

² KUB 28.4, 21-22.

³ KBo 37.1 IV 66-69.

⁴ KBo 37.1 I 43.

⁵ KUB 2.2, Kol. II, 57.

⁶ KUB 2.2, Kol III, 3-6.

⁷ KUB 2.2 Kol. III 16, 19-20; 23-24, 26.

პირველ ნაწილში (შერწყმულ წინადადებაში) წარმოდგენილია პირდაპირი დამატებები: le-zux „სამოსელი“, le-šterah „ქსოვილი“, le-šepšep „ფაჩურები“, oitanu „ყველი“, le-zibina „მაკიკი“, ხოლო მეორეში – ირიბი დამატება: biziwašhap „ღვთაებებს“.

კოგნიტიური თვალსაზრისით, ხატური ამჯონინებს გარეშე მოვლენა-საგნის ხაზგასმას და საკუთარი ღვაწლის გამოხატვას მცირედით ჯერდება, ეს მინიმალში ზმნა-შემასმენლის სუბიექტური პრეფიქსებია. ზემოთ მოყვანილ მაგალითში ეს თვისება კარგად მელავენდება, ქვემდებარე არ ჩანს, თუმცა მის მონაწილეობას ზმნური თავსართი გვიჩვენებს a-n-ih „იღებს“, a-n-e-š „დებს“, a-n-ia-b-u „უკეთებს“. მიუხედავად იმისა, რომ სამსავე ფორმაში ჩანს n- ობიექტური პრეფიქსი, პირდაპირ ობიექტს მაინც ამოწმებს წინადადებაში. ამას ვერ ვიტყვოდი ირიბი ობიექტის შესახებ, რადგან მას ზმნური აფიქსი არ მოეპოვება, თუმცა მოქმედების შემსრულებელი მეორე ნაწილშიც არ გამოჩნდა.

მთავარი დამატება ბრუნვაუცვლელი მოცემულობაა ხატურში: ირიბი ყოველთვის მიცემითის ფორმით გვხვდება, ხოლო პირდაპირი – სახელობითით.

2. წინადადების არამთავარი წევრები

ა) უბრალო დამატება

დამატება წევრები ხათურში, თვისებითი უნარებიდან გამომდინარე, წინადადებაში ნაწილდებიან მთავარ და არამთავარ წევრებად. უბრალო დამატება არამთავარი წინადადების წევრია. იგი შეიძლება წარმოდგენილ იქნეს იმავე მეტყველების ნაწილებით, რითიც მთავარი დამატებაც გამოიხატება. მათ შორის სინტაგმატურ (რეპ. შეკავშირებით) სხვაობას ვხვდებით: უბრალო დამატება დისტანციურად ახდენს შეკავშირებას წინადადების ყველა მთავარ წევრზე. იგი, უმეტესად, მოქმედებითი ბრუნვის ფორმით მონაწილეობს წინადადების აგებულებისას:

binu-wa-t ḥapantali šedugas¹ „შვილებითურთ მიადგეს ხაფანთალი“

[ʔar]un le-milub antiu iwašaiš² „თარუს საქონლები დატოვა რქებით“

ušrikaša kaiš³ „მოკაჩე რქით“

kawahbi ḥaluḥalutu malḥibi⁴ „მოიხმეს ნიშნებით სიკეთე“

უბრალო დამატებად შეიძლება იქცეს წინადადების რომელიმე არამთავარი წევრი იმ შემთხვევაში, თუ ზმნა-შემასმენელი შეიცვლის მოდალობას. ḥa-tili-tu ḥa-kanṭiuz-tu waḥašah eškirib ḥaišumina⁵ „ქაობიდან, კლდიდან – ბოროტო – შესძახიან წვიმას“.

ბ) განსაზღვრება

განსაზღვრება არამთავარ წევრთა შორის ყველაზე ხშირად მონაწილეობს წინადადების შექმნაში. ზედსართავი და არსებითი სახელი ქვემდებარისა ან დამატების ატრიბუტად ხშირად გვევლინება. მაგრამ არსებობს შემთხვევები, რომ რიცხვითი ან ჩვენებითი ნაცვალსახელითაც იყოს გამოხატული. მოვიყვანოთ სათანადო ნიმუშები.

ა) განსაზღვრება გამოხატულია ზედსართავი სახელით:

wašah ḥaunuruwa wašah tewisne wa-ZA šah talwit waḥzihieta⁶ „ცუდ მორებს ცუდი იატაკის ქვებს ცუდი ხეებით ვაყრიდით“

imalḥibi zehar imalḥib ḥamuruwa imalḥib talwit kateya⁷ „კარგი შეშები კარგ მორებს კარგი ხეებიც დავადეთ“

¹ KUB 28.4, 19.

² KBo 37.1, 50-51.

³ KBo 21.82 Vs. I 19.

⁴ KUB 2.2 Kol. III 47+51.

⁵ KUB 28.4, 21-22.

⁶ KUB 2.2, Kol. II, 57.

ruḥṣul ruwaxṣi tedib ekaḥim iṣkateḥ¹ „ოთხი კედელი, დიდები, მთავარი შენდება“
 eṣaṣip le-ḥapalkian [ḥa]-i-marin zuḥawon le-ṣṭup ḥaimarin parnin kiṣ ankatiuma²
 „ფეხსაცმელი მის რკინის ფარს, სამოსელთა ძაფი ფარს ეს მარნეულიც დაადეს“
 bi-b iṣḥi taṣtekazia³ „ქეები ცუდი არ დადოთ!“
 pala anzaraṣma ureṣ ḥuzaṣaiṣa⁴ „მერე მოიხმეს უფროსი მკედელი“.

ბ) განსაზღვრება გადმოცემულია არსებითი სახელით:

eṣaṣip le-ḥapalkian [ḥa]-i-marin zuḥawon le-ṣṭup ḥaimarin parnin kiṣ ankatiuma⁵
 „ფეხსაცმელი მის რკინის ფარს, სამოსელთა ძაფი ფარს ეს მარნეულიც დაადეს“
 [ṣar]un le-milub antiu iwakaiṣ⁶ „თარუს საქონლები დატოვა რქებით“
 [ṣk]aṣaḥziwa[r]en ṣe-aleb inabo waṣḥap⁷ „ქათახიფურის სიტყვა შესრულდეს,
 ღმერთო“
 ṣaṣḥazan ziṣim aḥkunuwa⁸ „ლახვის მთებმა დაგინახეს“
 katti le-paṣun anzaniw⁹ „მეფის სულს დასვაშს“; ṣinite iṣkinawar muwakupaku¹⁰
 „ღებს საილენძის კვრებს“

გ) ჩვენებითი ნაცვალსახელით წარმოდგენილი განსაზღვრების რამდენიმე ნიმუში
 მოიპოვება:

eṣaṣip le-ḥapalkian [ḥa]-i-marin zuḥawon le-ṣṭup ḥaimarin parnin kiṣ ankatiuma¹¹
 „ფეხსაცმელი მის რკინის ფარს, სამოსელთა ძაფი ფარს ეს მარნეულიც დაადეს“
 ki le-kurtabi ammiṣ¹² „ამ კვირტებს იღებს“

¹ KUB 2.2, Kol III, 3-6.

² KUB 2.2, Kol. III, 35-36.

³ KBo 21.82 I 10-12.

⁴ KUN 2.2 Kol. II, A 51.

⁵ KBo 37.1 I 11-12.

⁶ KBo 21.82 I 10-12.

⁷ KBo 37.1, 50-51.

⁸ KBo 37.1, 75-6.

⁹ KUB 28.4, 9.

¹⁰ KBo 21.82, 9.

¹¹ KBo 37.1 I 13-14.

¹² KBo 21.82 I 10-12.

¹³ KBo 37.1 I 26.

ნაცვალსახელოვან განსაზღვრებად არ განვიხილავ *le-/ʒe-/te-* პროკლიტიკურ ნაწილაკებს, რომელიც ერთვის ფუძეს და სხვა წევრ განსაზღვრების ქვემდებარესა ან დამატებასთან შეკავშირებას ამყარებს.

დ) რიცხვითი სახელით გამოხატული განსაზღვრების შემთხვევაა *tuxal tawaxʃi tedib ekaʃil iʃkateʃ*¹ „ოთხი კედელი, დიდები, მთავარი შენდება“.

შერწყმული წინადადების წარმოქმნის მიზეზი შეიძლება რამდენიმე განსაზღვრების ერთფამიერი თავმოყრა გახდეს: *tuxal tawaxʃi tedib [b]ekaxʃil iʃkateʃ*² „ოთხი კედელი, დიდები, მთავარი შენდება“ – ეს მაგალითი აერთიანებს სხვადასხვა სახის განსაზღვრებას და საგნის სემანტიკური სიმრავლე აისახება მომდევნოდ დართულ ატრიბუტიკებშიც.

გ) გარემოება

ხატურში გარემოებას გამოხატავს ლოკატიურ ბრუნვებში მდგომი არსებითი სახელები, აქედან გამომდინარე გვაქვს მხოლოდ ადგილის გარემოება, სხვა სახეობები არ განირჩევა.

ა) ადგილის გარემოებას გამოხატავს სახელი ადგილობრივი ბრუნვით: *kaniwaʃ sa³ tawanana kamuɬale*⁴ „დაჯდეს დედოფალი ცეცხლთან“.

ბ) დაწყებითი ბრუნვით გადმოცემს სახელი ადგილის გარემოებას:

biyaɬan antaɬukuru kataɬziwuri ziyaɬdu „ცემა დაინახონ ქათამციფური ციდან“⁵

*[k]abɬu ziyaɬdu ankasma*⁶ „მათ ციდან გააბრაზეს“

*pala aneʃ kaɬanwaʃɬudon le-oitanu le-zibina*⁷ „მერე იღებს ტახტიდან (თავის) ყელსა და მაკიცს“

*ɬatɬɬu ɬakantɬuɬu waɬaʃaɬ eʃkirib ɬaɬumina*⁸ „ქაობიდან, კლდიდანაც –ბოროტო – შესძახიან წვიმას“.

3. წინადადების წევრთა შეკავშირების თავისებურებანი

¹ KUB 2.2, Kol. III, 35-36.

² KUB 2.2, Kol. III, 35-36; [b]ekaxʃil ფორმის აღდგენა შესტერისეულია (Schuster 1974, 72) და მეც ვიზიარებ მის მოსაზრებას, რადგან მსაზღვრელთა კავშირი საზღვრულთან ზოითხოვს შეთანხმებას რიცხვისა და კლასის მიხედვით.

³ KBo 37.1, 61-3.

⁴ KUB 28.4, 17-18.

⁵ KUB 28.4, 15.

⁶ KUB 2.2 Kol. III 23-24.

⁷ KUB 28.4, 21-22.

წინადადების წევრთა შეკავშირება შედარებით მსხვილი ენობრივი ერთეულის – სინტაგმის (resp. შესიტყვების) წარმოქმნას იძლევა შედეგად. პროცესი შეიძლება წარიმართოს როგორც ორ მთავარ ან არამთავარ, ისე მთავარ და არამთავარ წევრს შორის. შესიტყვება ითვალისწინებს ყოველი წევრის მორფოლოგიურ თვისებებს და წარმოქმნილი სინტაგმატური წყვილი გამოკვეთს იმ მექანიზმს, რის საფუძველზეც მოხდა ორი დამოუკიდებელი წევრის ურთიერთშეთავსება.

შესიტყვება მთავრდება ორი შედეგით: კომპონენტთა ფორმაცვალებადობითა ან ფორმაუცვლელობით. ფორმაცვალებადი შესიტყვება შეიძლება შეიცავდეს როგორც მთავარ, ისე არამთავარ წევრს, მაგრამ ფორმაუცვლელის შემთხვევაში არამთავარი წევრი, უმეტესად, განსაზღვრება აუცილებლად უნდა მონაწილეობდეს.

სინტაგმა, შეკავშირების მიხედვით, ორი სახისაა: მთავარ წევრთა შორის წარმოქმნილი – ქმედებითი (აქტობრივი) და მთავარ და არამთავარ წევრთა მიერ გამოწვეული – განსაზღვრებითი (ატრიბუტული).

ქმედებითი (აქტობრივი) სინტაგმა რამდენიმე კომბინაციისაა: *waḥabma eṣaur aṣkaḥir*¹ „ღვთაება ქვეყანას საზღვრავს“. ამ მარტივ წინადადებაში სამი ქმედებითი შესიტყვება გამოიყოფა:

- 1) ქმედებარე-შემასმენლის შეთანხმება: *waḥabma aṣkaḥir*
- 2) მთავარდამატება-შემასმენლის შეთანხმება: *eṣaur aṣkaḥir*
- 3) მთავარდამატება-ქმედებარის შეთანხმება: *waḥabma eṣaur*.

ქმედებარისა და შემასმენლის შესიტყვება ორმხრივი პროცესია: ქმედებარე წევრი ითანხმებს შემასმენელს პირითა და რიცხვით, შემასმენელი კი – ბრუნვით: *waḥab-m-a² a-ṣkaḥir*; ქმედებარე ერგატივშია, შემასმენელი კი მხოლოდითი რიცხვის მესამე პირი ფორმითაა.

შემასმენელი მთავარ (პირდაპირ) დამატებას მართავს ბრუნვით (სახელობითი), თავად კი კლასით შეეთავსება: *eṣaur a-ṣ-kaḥir*; პირდაპირი დამატება სახელობითშია, შემასმენელი კი მეორე კლასის ფორმითაა.

¹ KUB 2.2 Kol. II 40.

² იხ. ზემოთ გვ. 15.

პირდაპირი დამატებისა და ქვემდებარის შეთანხმება ბრუნვითა ფუნქციურ გადნაწილებაზეა დამოკიდებული. ქვემდებარე მოთხოვნითის ფორმით, ხოლო მთავარდამატება სახელობითით გვხვდება: waṣḥab-m-a ḥawur.

განხილული სამივე სახის წევრთა შეერთება გვიჩვენებს, რომ აქტობრივი სინტაგმა შემადგენელ კომპონენტთა ფორმაცვალებადობას განაპირობებს.

განსაზღვრებითი (ატრიბუტული) შესიტყვება მთავარ და არამთავარ წევრთა წერის წარმოადგენს, სადაც არამთავარი წევრი, უმეტესად, განსაზღვრება, მთავარი კი – ქვემდებარე ან მთავარდამატება. ატრიბუტული სინტაგმის შემადგენელი განსაზღვრება ფორმას ზოგჯერ შეიცვლის, ზოგჯერ – არა. ფორმის შეცვლა დამოკიდებული უნდა იყოს მეტყველების ნაწილთა ერთგვარობაზე: თუ მსაზღვრელი და საზღვრული ერთი და იმავე სახელით გადმოიცემა, მაშინ განსაზღვრება ფორმაუცვლელი იქნება, მაგრამ სხვადასხვა სახელისაგან შემდგარი მსაზღვრელ-საზღვრულის შემთხვევაში განსაზღვრება ფორმაცვალებადი იქნება.

pala anzarāṣma ureṣ ḥuzaḥaiṣa¹ „მერე მოიხმეს უფროსი მკედელი“. ამ წინადადებაში გამოიყოფა ატრიბუტული სინტაგმა ureṣ ḥuzaḥaiṣa „უფროსი მკედელი“, სადაც განსაზღვრება ფორმაცვალებადია და ირგებს პირდაპირი დამატების რიცხვსა და ბრუნვას; მსგავსი ნიმუშებია აგრეთვე: iṣkinawar kurkupai² „სპილენძის საკინძე“, ḥapalkian terekuzan³ „რკინის კერა“ ḥaḥ talwir⁴ „ცული ხეები“, imalḥib talwir⁵ „კარგი ხეები“ და სხვ.

მოყვანილ მაგალითებში განსაზღვრება გადმოიცემა ზედსართავით, ხოლო საზღვრული არსებითი სახელია. ruḥṣa ruwaḥṣi⁶ „ოთხი კედელი“ – ეს ატრიბუტული სინტაგმა შედგება რიცხვითი სახელით გადმოცემული განსაზღვრებისა და ქვემდებარისაგან, ხოლო wa-ḥaḥ ḥa-muruwa „ცულ მორებს“; i-malḥib ḥa-muruwa „კარგ მორებს“ განსაზღვრებისა და ირიბი დამატების კომბინაციას გვიჩვენებს, შეთანხმება კი რიცხვის მიხედვით ხდება.

მამასადამე, მსაზღვრელის ფორმაცვალებადობა დამოკიდებულია სინტაგმის კომპონენტთა ჰეტერორგანულობაზე.

¹ KBo 37.1 I 11-12.

² KBo 37.1 I 13.

³ KBo 37.1 I 23.

⁴ KUB 2.2 Kol. II 58.

⁵ KUB 2.2 Kol. III 5.

⁶ KUB 2.2, Kol. III 35-36.

ბათურში გვხვდება ისეთი ატრიბუტული სინტაგმებიც, რომელიც ჰომორგანული კომპონენტებისაგან, უმეტესად, არსებითი სახელებისაგან, შედგება. განსაზღვრება ქვემდებარეს მართავს კლასით, ქვემდებარე განსაზღვრებას კი – ბრუნვით (ნათესაობითით):

ʃah-in ɬa-le-kis¹ „ბოროტის თავს“ (I კლ.)

ʃah-in ʃi-alip² „სიბოროტის სიტყვები“ (II კლ.)

ʰɬattus-in te-ʃɪap³ „ქ. ბათუსის ღმერთი“ (II კლ.)

wur-u-n te-wa-katti⁴ „ქვეყნის მეფე“ (II კლ.)

ʊʀʊʃaɬza-n le-weɪ⁵ „ლახვის სასახლე“ (I კლ.)

zuɬaw-o-n le-ʃrup⁶ „სამოსელთა ძაფი“ (I კლ.)

საზღვრული ქვემდებარე ამ შემთხვევაში იცვლის კლასის ნიშანს, ხოლო განსაზღვრება უცვლელი ფორმით უერთდება და, სავარაუდოდ, ბრუნების პროცესს ამ სახით ახორციელებს⁷. ჩვენ არ მოგვეპოვება ტექსტებში მსაზღვრელის (კერძოდ, ზედსართავის) ბრუნების ნიმუშები, ამიტომ შეიძლება ითქვას, რომ ჰომორგანულ წევრთა მსგავსად ხდებოდა თავდაპირველად ჰეტეროგენულ წევრთა შეერთებაც.

– არ არის გამოწვეული, რომ ატრიბუტული სინტაგმის მსაზღვრელ კომპონენტებში ფუძისა და ნათესაობითის ფორმათა შეპირისპირება ზოგადობა-კუთვნილებითობის სემანტიკურ კორელაციას გამოხატავდა თავიდან. ბათურში, ფუნქციური თვალსაზრისით, შეთანხმებული მსაზღვრელი მართულთან შედარებით უფრო თავისუფალი ჩანს, ამიტომ თავადვე განაპირობებს მორფოლოგიური მონაწილეობის ფორმებს. იგი ბრუნვით შეთანხმებისაგან თავს იკავებს მთავარ წევრთან, მაგრამ იზიარებს მის რიცხვისა ან კლასის ფორმებს. მაგალითად, wa-ʃah ɬa-muruwa „ცუდ მორებს“; i-malɬib ɬa-muruwa „კარგ მორებს“; i-malɬip zeɬar „კარგი ზემა“, i-malɬib tal-wi-t „კარგი ხეებიც“, ʃah talwit „ცუდი ხეებიც“; imalɬibi

¹ KBo 37.1 Vs. IV 66-69.

² KBo 37.1. Vs. IV 17-18.

³ KBo 25.62, 5. w-a-ʃɪap I კლასის სახელია, თუმცა საზღვრულის რანგში ემორჩილება რა მსაზღვრელს და მართვის გამო ირთავს მის კლასოვან წინსართ ნაწილაც: te-ʃɪap.

⁴ KBo 37.49, Rs. X, 13. აქაც იგივე შეიძლება ითქვას: katti I კლასის სახელია (wa-katti მრავლ. რ. ფორმით), თუმცა სინტაქსური თვალსაზრისით, საზღვრული ემორჩილება მსაზღვრელს და ირთავს მისი კლასის მაჩვენებელ კუთვნილებით პროკლიტიკურ ნაწილაც ნაწილაც: te-wa-katti.

⁵ KBo 37.1 Vs. I 3.

⁶ KBo 21.82 I 10.

⁷ ამის თქმის უფლებას მაძლევს ის გარემოება, რომ მოყვანილ მაგალითებში საზღვრული წევრი ზოგან სახელობითშია, ზოგან – მიცემითში.

zehar imalhib hamuruwa imalhib talwit kateya¹ „კარგი შეშები კარგ მორებს კარგი ხეებიც დავადოთ“; wa-šah hamuruwa wa-šah tewisne wa-ZA šah talwit wahzihera² „ცუდ მორებს ცუდი იატაკის ქვებს ცუდი ხეებიც ვაყრიდით“. ვფიქრობ, ჯერ არ არის ჩამოყალიბებული კლასითა და რიცხვით საზღვრულთან შეთანხმება, რადგან ხან მის რიცხვის წინაშე ირთავს, ხან კლასისას და სრული სურათისათვის ორივე ფაქტორი უნდა იჩენდეს თავს, ისევე როგორც ეს ჩამოყალიბდა ჰომოგრანულ წევრთა შესიტყვებისას.

ზოგჯერ შერწყმული წინადადება შეიცავს ჩართულ წევრებს: nuḫṣal tuwaḫṣi teḫḫ [b]ekāšil iškateh „ოთხი კედელი, დიდები, მთავრები შენდება“; ჩართული და ძირითადი ელემენტები წინადადებაში გარეგან სემანტიკურ შეკავშირებას იჩენენ, ძირითადი ნაწილია nuḫṣal tuwaḫṣi „ოთხი კედელი“, იგი წინადადების ისეთივე დამოუკიდებელი ერთიანი სემანტია, როგორც teḫḫ „დიდები“ და [b]ekāšil „მთავრები“. ამ ორ სემანტს შორის მეორეული შეთანხმება მიმდინარეობს და nuḫṣal tuwaḫṣi ჩართული წევრებისათვის ერთიანი სემანტიკური მონაცემია, რომელსაც პოსტ-პოზიციურ მსაზღვრელად ter-iḫ და [b]e-kašil ევლინება და ამიტომ უნდა იმეორებდეს მისი რიცხვის ფორმას.

ფორმაუცვლელ ატრიბუტულ სინტაგმებს განეკუთვნება აგრეთვე შემასმენლის გარემოებას ან უბრალო დამატებასთან ყოველგვარი შეკავშირება.

ა) შემასმენლისა და უბრალო დამატების შესიტყვება:

binuwat ḫapantali šedugas³ „შვილებითურთ მიადგეს ხაფანთალი“

[^ušar]jun le-milub antiu iwakaš⁴ „თარუს საჭონელები დატოვა რქებით“

შესიტყვებაში არამთავარი წევრი მოქმედებითი ბრუნვის ფორმით მონაწილეობს: binu-wa-t šedugas „შვილებითურთ მიადგეს“ და antiu i-wa-ka-š „დატოვა რქებით“.

ბ) შემასმენლისა და გარემოების შესიტყვება:

biyaḫḫan antaḫkuru kataḫziwuri ziyahdu „ცებმა დაინახონ ქათახციფური ციდან“

[k]abḫu ziyahdu ankasma⁵ „მათ ციდან გააბრაზეს“

pala aneš kaḫanwawšuidon le-oitanu le-zibina⁶ „მერე იღებს ტახტიდან (თავის) ყველსა და მაჭიკს“

¹ KUB 2.2, Kol III, 3-6.

² KUB 2.2, Kol. II, 57.

³ KUB 28.4, 19.

⁴ KBo 37.1, 50-51.

⁵ KUB 28.4, 17-18.

⁶ KUB 28.4, 15.

hātilitu hākantūztu wahašah eškirib hāišūmina¹ „ჰაობიდან, კლდიდან – ბოროტო
– შესძახიან წვიმას“

სინტაგმაში არამთავარი წევრი აბლატივის ფორმით გვხვდება: hā-tili-tu eškirib „ჰაობიდან
ყვირიან“; hā-kantūz-tu eškirib „კლდიდან ყვირიან“; aneš ka-hanwašai-do-n „იღებს ტახტიდან“;
zi-yaḥ-du ankasma „ციდან გააბრაზეს“; antahūkuru zi-yaḥ-du „დაინახავს ციდან“.

ოგივე ვითარებაა შეესიტყვება უბრალო დამატების ან გარემოების ქვემდებარესა თუ
მთავარ დამატებასთან შესიტყვების შემთხვევაში:

ა) ქვემდებარისა და უბრალო დამატების სინტაგმა (მოყვანილი მაგალითის
მიხედვით): binu-wa-t hāpantali „შვილებითურთ ხაფანთალი“;

ბ) მთავარ (პირდაპირ) და უბრალო დამატებათა შესიტყვების le-milub i-wa-ka-iš
„საქონლები რქებით“.

გ) ქვემდებარისა და გარემოების შესიტყვების შემთხვევებია: biyahān zi-yaḥ-du
„ცეზმაციდან“; [k]abḥu zi-yaḥ-du „მათ ციდან“.

დ) პირდაპირი დამატებისა და გარემოების შესიტყვების ნიმუშია: ka-hanwašai-do-n
le-oitanu „ტახტიდან ყელი“; ka-hanwašai-do-n le-zibina „ტახტიდან მაჯიკი“;

ე) ირიბი დამატებისა და გარემოების შესიტყვების მაგალითებია: hā-tili-tu hāšah
„ჰაობიდან წვიმას“; hā-kantūz-tu hāšah „კლდიდან წვიმას“.

გვაქვს შემთხვევები, როდესაც გარემოება ლოკატივის ფორმით შეესიტყვება
შემასმენელს ან ქვემდებარეს:

kaniwaš ^{SAL}tawanana kamuḥal-e² „დაჯდეს დედოფალი ცეცხლთან“

ქვემდებარისა და გარემოების სინტაგმა ^{SAL}tawanana ka-muḥal-e „დედოფალი ცეცხლთან“,

ხოლო შემასმენლისა და გარემოების – kaniwaš ka-muḥal-e „ჯდებოდა ცეცხლთან“,

¹ KUB 2.2 Kol. III 23-24.

² KUB 28.4, 21-22.

³ KBo 37.1, 61-3.

4. გავრცობილი და გაუვრცობელი წინადადებები

ხათურში გვაქვს წინადადება გავრცობილი და გაუვრცობელი წინადადებებიც. გაუვრცობელი წინადადება იგუბს ქვემდებარისა ან დამატების უქონლობას, მაგრამ უმემასმენლოდ ვერ იქმნება, როგორც სტრუქტურული ერთეული.

გაუვრცობელი წინადადების ნიმუშია: *towa laowa tobi tshkuwat*¹ „დევი, დევი, დევი, ყვიროდა“; *uštikaša kaiš*² „სიბოროტეს უკეთებდით, მოქაჩე“.

გავრცობილი წინადადებაა, მაგალითად: *imalhibi zehar imalhīb hamuruwa imalhīb talwit kateya*³ „კარგი შუშები კარგ მორებს კარგი ხეებიც დავადოთ“; *wa-šah hamuruwa wa-šah tewisne wa-ZA šah talwit wahzihera*⁴ „ცუდ მორებს ცუდი იატაკის ქვებს ცუდი ხეებიც ვაყრიდით“.

¹ KUB 28.4, 11.

² KBo 21.82 Vs. 1 19.

³ KUB 2.2, Kol III, 3-6.

⁴ KUB 2.2, Kol. II, 57.

5. კავშირი

წერილობით ძეგლებში გვხვდება პოლიფუნქციური მავრთებელი კავშირი *pala*, რომელიც აერთებს ორ წინადადებას და ქმნის რთულ თანწყობილ წინადადებას. ¹*katahziwuri ukʰupa ɬaluma wamarkup pala anzarəʒma ureʒ ɰuzaʒaɬʒu*¹ „ქათახივური დასვეს, დამლია, ვარკობთ, შემდეგ მოიხმეს უფროსი მკედელიც“; *antəhan kaʃtib ʔzi[liburie]u kati pala ambu lewa[el]*² „აღებს კარს ცილიფური და ამბობს“; *antuɰ le-zuɰ le-ʃterəɰ bala le-ʃ[epʃ]ep*³ „იღებს სამოსელს, ქსოვილსა და ფხსაცმელს“; *aneʒ kaɰanwaʃuiton le-oitanu pala le-zipina pala aneʒ pala andabu biziwaʃɰap*⁴ „აწყობს ტახტიდან ყველსა და მაკიკს, შემდეგ უწყობს და ულაგებს ღვთაებას“.

მოყვანილი შემთხვევები გვიჩვენებს, რომ ერთი და იგივე სიტყვა სხვადასხვა გზით ახერხებს ერთეულთა შეკავშირებას, ერთდროულად ასრულებს ორი სახელის მავრთებელი და ორი წინადადების მაქვემდებარებელი კავშირის როლს.

ხათურში მეტყველების ნაწილთა დაკავშირება სხვა სიტყვით ნაკლებად შეიმჩნევა, მაგრამ ანგარიშასაწევია *pala* კავშირის მაღალი სიხშირით რეალიზება სხვადასხვა ფუნქციით. ზემოთ წარმოდგენილ მაგალითებში ჩანს, რომ ერთი რთული წინადადების ფარგლებში იგი ასრულებს ერთგვარ წევრთა მავრთებელი და წინადადების მაქვემდებარებელი კავშირის ფუნქციას.

კავშირი, როგორც მეტყველების ნაწილი, წერილობით ძეგლებში ნაკლებად გვხვდება. სავარაუდოდ, არსებობდა სხვა სიტყვებით გამოხატული კავშირებიც, მაგრამ *pala* მოსახერხებელი უნდა აღმოჩენილიყო აღწერითი ჟანრის ტექსტისათვის, რომელთაც განეკუთვნება „ხათური სამშენებლო რიტუალები“ და „თქმულება ციდან ჩამოვარდნილ მთვარეზე“.

¹ KBo 37.1 I 10-12.

² KUB 2.2 Kol. III 14-15.

³ KUB 2.2 Kol. III 19. შეინიშნება *p/ɰ* თანხმოვანთმონაცვლეობა.

⁴ KUB 2.2 Kol. III 20+23+26.

A

al სიტყვა, ენა

alahzan უცნობი ძირი (ტოპონიმი?)

an(a) ეს, აი.

are უცნობი ძირი

arisa საღვთო ეპითეტი

axti ჩიტი, ფრინველი

E

et || et დება, დადგმა

estan მზის ღმერთი, მზე

H

haipinamul კაცობრიობა, კაცობა

haipule ბედი

hayama საღვთო ეპითეტი

hagazuel თამადა

hal უცნობი ზმნური ძირი

haliyana საღვთო ეპითეტი

halputi მეშვე

halshalu ნიშნები

han ზღვა

han გაღება, გახსნა

hanal საკვები, საკმელი

haniku ანქუვის დედოფალი

ოanikuა ალერსობითი (ან სადინასტიო) ფორმით საკუთარი სახელი ოaniku
 სს ოantipšawa მზარეული
 ოanwašait „სამეფო ტახტი“
 ოapalk(i) რკინა
 ოapraა აფთარი
 ოar უცნობი ზმნური ძირი
 ოarkimaა შედგომა, გახდომა, მოხდენა, შექნა
 ოaštanuel საღვთო ეპიტეტი
 ოat(t)uša ხათუსა, დედაქალაქი
 ოazuwaა გაფართოება
 ოel / ოil 1. დაყრა, დაფანტვა; 2. გაზრდა.
 ოer სხეულის ნაწილი
 ოermaა უცნობი ფუძე
 ოir / ოer განსაზღვრა, გაყოფა, განაწილება
 ოu თქმა, ხმოვა, ძახილი
 ოuა ოupalli მუსიკალური საგანი
 ოukur ცქერა, ყურება
 ოule/ ოuli უცნობი ზმნური ძირი
 ოunzinar მუსიკალური საგანი
 ოur სხეულის ნაწილი (ყური)
 ოurla / wa- ოurla ხურიტი, ხურელი
 ოაა უცნობი ძირი
 ოud გადაბოჯება
 ოuzaა მკედელი

iyara უენობი ძირი

imallen / imallin ეს, ის

I(n)ta აგრეთვე, ასევე

ippizinawar მცირე მუსიკალური საკრავი

iṣtarazil მიწა

izzi კარგი, ვარგისი

izziṣtanu დღეობა, ზეიმი

yah ცა

yaḥṣul / yaḥtul ცისშვილი, ცისწული, ციური

yay მიცემა

K

ka იგი

ka რქა

kait მარცვლეულის სახეობა

kam უენობი ზმნური ძირი

^{pl}kamama ღვთაების სახელი

karkar დამარხვა, დაფლვა

kaṣ თავი

kaṣku მთვარე, მთვარის ღმერთი

kaṣbaruyaḥ ბრწყინვალე, მზინავი

kaṣṣib კიშკარი, კარიბჭე

kat(t)ah დედოფალი

^{pl}kataḥziwuri ღვთაება ქათახცივური

kat(t)e მეფე

katakumi	მჩხიბავი, ჯადოქარი
*kateʃhawɪ	ღვთაებრივი მეფე
kaz(z)a	წითელი,
kazue /gazue	მსმელი, თამადა
ki	ეს, ეგ
kiɫuɫ	მყიდველი, მომხმარებელი
(iʃ)kina	სპილენძი
kip	სროლა
kip / kpi / kup	სხეულის ნაწილი (კბილი')
kitat / kiʃat	დახმარება, შველა
ku / wa-ku	მხედარი, რიგითი
ku	ჩაწყობა, ჩალაგება
kuelzip	სხეულის ნაწილი
(ʃ)kuɫ	სხეულის ნაწილი
kuɫi	უცნობი ფუძე
kukaʃ	სხეულის ნაწილი
kul-(ip)	უცნობი ფუძე
kun	ცქერა
ku(n)kuɫu	ცხოვრება
kurkupal	საკინძე, სარჭი, ლურსმანი
kurt	ფოთოლი
kuru	სხეულის ნაწილი (ყური')
kuʃim	ტახტი
kut / kot	ღვიძლი; სული'
kuzan	კერა

lama კავშირი

leliyah ბრწყინვა

lianu ჭურჭელი

lin სმა, დაღევა

liš წელიწადი

lu შეძლება, დაძლევა

luiz(z)il მრბოლი, მდევარი

M

ma და

Mai/maiu თეთრეული, ტანსაცმელი

malh კარგი, საუკეთესო, რჩეული

mane შემდეგ, მერე

mar გაჭრა, დაბარვა

maššel / paršel პროფესიის აღმნიშვნელი სიტყვა

meme ცხერის ბლავილი (ხმაბაძვითი)

mil საქონელი, პირუტყვი, მსხვილფეხა

minzu უცნობი ზმნური ძირი

miš აღება, აკრეფა

mu დედა

mu უცნობი ზმნური ძირი

muša(l) კერა, ნახშირი

mumun ზმუილი, საქონლის ბლავილი (ხმაბაძვითი)

muua ფუძე, საფუძველი

muuu მორი, კოჭი

muš ხილი

mut სხეულის ნაწილი

N

naḥ	უნეობი ძირი
nimaḥ	თვალი
Nimḥut	ქალი, ქალბატონი
Ḥniduḥel	სამეუფო სიწმინდე, საღვთო სიწმინდე
niw	ჯდომა, დაბრძანება
ntel	სურათი, წარმოდგენა, სხეულის ნაწილი
nti-	არსებობა, დგომა
nu	მოტანა
nuḥ	სხეულის ნაწილი
nziṣ	სხეულის ნაწილი

P/B

pa/wa	დასმა, დადება, დადგმა
pakkupakku	კვერი
pala	მერე, და
pama	კავშირი
par / war	ათასი
Parai // warai	ხუცესი, უხუცესი
paraṣni	ღვთაების მოპირდაპირედ მყოფი (?)
Paril > waril	უენობი ფუძე
parnuli	მარნეული
baruwapṣa	საღმრთო ეპითეტი
Pṣatae, paṣtae	ერთგვარი მოწყობილობა
Paṣun // waṣun	სული
pizil	ქარი

pin ძე, შვილი, ბავშვი

Pin(u) უცნობი ზმნური ძირი

pip ქვა

pir სხეულის ნაწილი (პირი')

piš სმენა

Pit / pid უცნობი ზმნური ძირი

wiuh ადამიანთა მეგობრული მიმართვა (ხმაბამებით)

(p)izi კარგი, გამოსადეგი

pnu დაკვირვება, ცქერა, დათვალიერება

pu კეთება

pulañi პური, პურეული, ნამცხვარი

puluku ფოთოლი, მწვანე

pulpta პურის სახეობა

pun / wun სიკვდილიანობა, კაცობრიობა

pupišet ცეცხლი

paš თქვლეფა

pašan სუნთქვა

put ყოფნა

putu მოკრა

§

šal / taš ცუდი, ბოროტი

šahiš ღვია

šahu / tašu საფუძველი, მიზეზი

šahtaril სამღვდელოება

šail / zil ბატონი

šaip სიკეთე, კარგის ქმნა

ႁႃႏႱ / ႁႃႏႱ / ႁႃႏႱ ბატონო (წოდებითი)

ႁႃ-ႁႁ ოფიციალური

ႁႃ-ႁႁ / ႁႃ-ႁႁ უცხოეთში ოფიციალური

ႁႃႏ ოფიციალური

ႁႃႏႱ // ႁႃႏႱ ოფიციალური ოფიციალური

ႁႃ-ႁႱ // ႁႃ-ႁႱ ოფიციალური ოფიციალური

ႁႃ-wat ოფიციალური, ოფიციალური ႁႃ

ႁႃ ოფიციალური ოფიციალური

ႁႃႱ / ႁႃႱ ოფიციალური ႁႃႱ

ႁႃ-zzႱ ႁႃႱ ႁႃႱ

ႁႃႱႱႱ / ႁႃႱႱႱ ႁႃႱ

ႁႃႱႱႱ / ႁႃႱႱႱ ႁႃႱ ႁႃႱ

ႁႃႱ ႁႃႱ ႁႃႱ

ႁႃႱ / ႁႃႱ ႁႃႱ ႁႃႱ

ႁႃ ႁႃႱ ႁႃႱ (ႁႃႱ)

ႁႃႱ(ႁႃ) ႁႃႱ, ႁႃႱ, ႁႃႱ

ႁႃႱ ႁႃႱ ႁႃႱ ႁႃႱ

ႁႃႱ / ႁႃႱ ႁႃႱ, ႁႃႱ

ႁႃႱ / ႁႃႱ ႁႃႱ ႁႃႱ

ႁႃႱႱ / ႁႃႱႱ ႁႃႱ

ႁႃႱ ႁႃႱ

T/D

ႁႃႱႱ ႁႃႱ ႁႃႱ

ႁႃႱႱ ႁႃႱ, ႁႃႱ

ႁႃႱႱႱ ႁႃႱ ႁႃႱ

ႁႃႱႱႱ ႁႃႱ ႁႃႱ ႁႃႱ

tip უცნობი ფუძე
tir სხეულის ნაწილი (თითი)
tirtahzilat დიდი ტახტი (სამეფო)
tiuz / ziuz კლდე, კლდის ლოდი
tu კამა
tuḥ დაჭერა, აღება, პყრობა
tuḥan უცნობი ფუძე
tuḥal ოთხი
tuk / dug / duḥg მიახლოება
tun უცნობი ფუძე
tunip სხეულის ნაწილი
dun შელოცვა
tup უცნობი ზმნური ძირი
tupi სატირუალო შემახილი
tupi ხილი
tur დარტყმა, ზეგვა, ცემა
taḥ უცნობი ზმნური ძირი
ა^აtaḥawadun taniḥawe მოსამართლე, გვირგვინოსანი მოსამართლე
ა^აduduḥiyal მოსამართლე
tuwahi კედელი
tuwentu უცნობი ზმნური ძირი

U/O

uk როგორც, ისე როგორც
ubala სამოსლის სახეობა
ur(i) წყალი, შადრევანი
orana ქვით მოპირკეთებული, ქვიანი

ure მძიმე, ძლიერი

ure႕ უფროსი

uruwi႕ სხეულის ნაწილი

uthuru ერთგვარი ღვთის ასამაღლებელი, საღვთო შეძახილი

W

wa მოსვლა

wae / bae კვარცხლბეკი

wael / wel სახლი

wahya შორისდებული, შეძახილი!

walwal უცნობი გაირკეცილი ფუძე

wapah ფრინველის სახეობა, ფრინველი

wa-zaril ადამიანი

win ღვინო

witanu / oitanu ყველი

(e႕)-wur ქვეყანა

Z

zar ცხვარი, ზვარაკი

Zar / zara႕ მოხმობა, ძახილი

za႕ უცნობი ზმნური ძირი

ze႕ar / zi႕ar შეშა

zel / zil ტირილი, ღრიალი, ყვირილი

zi მცირე, პატარა

zi႕arta႕il მეშეშე, შეშის მჭრელი, მაგიდის ოსტატი, ხის ოსტატი

ziyana / zena შეძახილი რიტუალისა, საკუთარი სახელი?

zik დაცემა, დავარდნა

zilat ტახტი

zi-luwaluwa	საღვთო ეპითეტი
zinar	ერთგვარი მუსიკალური ინსტრუმენტი
zintuhi	გოგონა
zi(n)zalmet	სხეულის ნაწილი
zipina	მაჭიკი
ziplandel	ქ. ციპლანდის მცხოვრები
ziš	მთა
zizintu	შთამომავალი
zuḥ	ჩასაცმელი, ტანისამოსი
zuluwe	ხის მთლელი, დურგალი
zuwa	ქალი
zuwasini	ხარაჩოს ნაწილი

ხატური ლურსმული დამწერლობა

ხატური წერილობითი მეგობები ლურსმული დამწერლობის ხეიურ სახეობას ეფუძნება და მცირედი სპეციფიკითაა განსხვავებული მისგან; მარცვლის აგებულების მიხედვით სამგვარი გრაფემები მოგვეპოვება: CV – თანხმოვანს მოსდევს ხმოვანი, VC – ხმოვანს მოსდევს თანხმოვანი და CVC ხმოვანი ორ თანხმოვანს შორისაა.

უნდა აღინიშნოს, რომ ხეიური ტექსტებისაგან განსხვავებით ხატურში იშვიატად გვხვდება შუმერული იდეოგრამები.

ხატურს აქვს ე. წ. „ქვეშინურილი“ სილაბოგრამები, შედგენილი w პერის ხეი ვოკალურ გრაფემასთან კომბინაციით, რაც უცხოა ხატურისათვის.

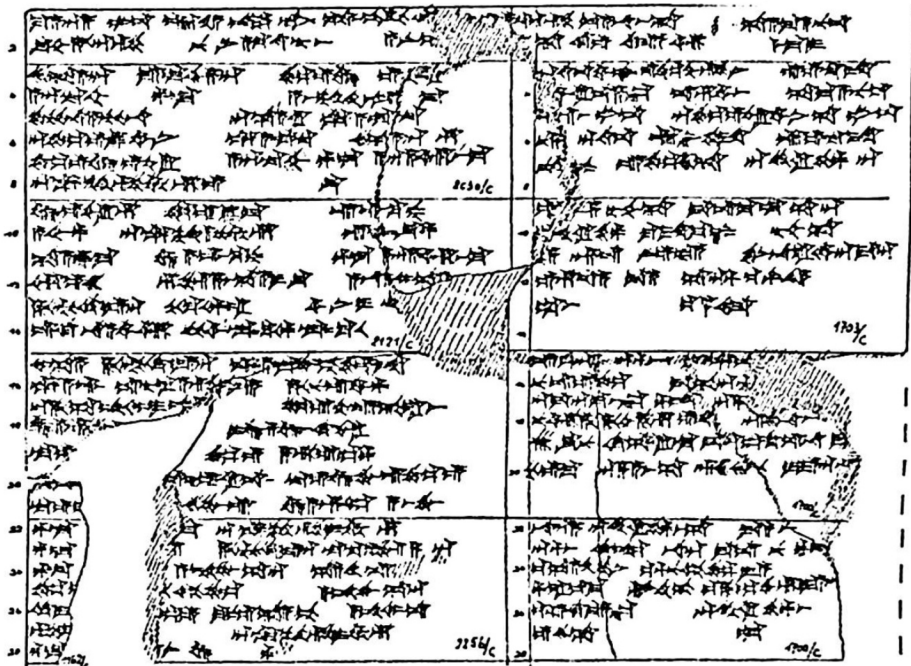
c \ v	a	e	i	o	u
-	𐌵	𐌶	𐌷	𐌸	𐌹
b	𐌺	-	𐌽	-	𐌻
p	𐌾	-	𐌽	-	𐌻
d	𐌲	-	𐌶	-	𐌴
t	𐌴	𐌶	𐌶	-	𐌴
z	𐌵	𐌶	𐌶	-	𐌴
g	𐌶	𐌶	𐌶	-	𐌶
k	𐌶	𐌶	𐌶	-	𐌶
q	𐌶	-	-	-	-
s	𐌶	𐌶	𐌶	-	𐌶
h	𐌶	𐌶	𐌶	-	𐌶
r	𐌶	-	𐌶	-	𐌶
l	𐌶	𐌶	𐌶	-	𐌶
m	𐌶	𐌶	𐌶	-	𐌶
n	𐌶	𐌶	𐌶	-	𐌶
w	𐌶	𐌶	𐌶	𐌶	𐌶
y	𐌶	-	-	-	-

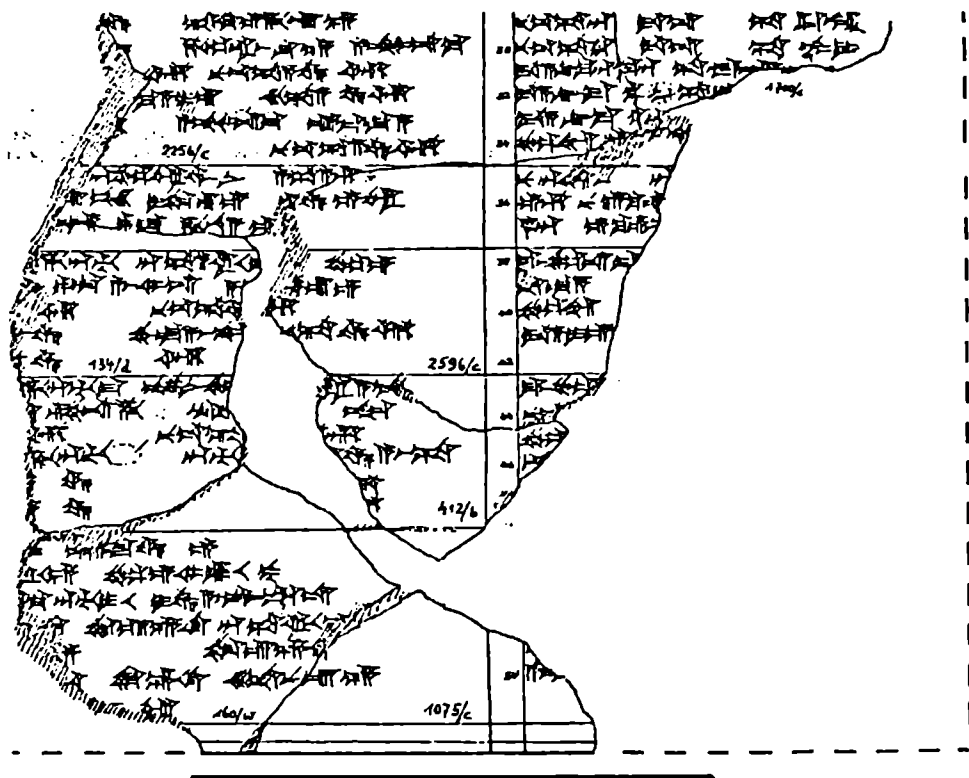
a	e	i	o	u	v/c
ㄚ	ㄝ	ㄟ	ㄛ	ㄨ	-
ㄣ	-	ㄨㄣ	-	ㄨㄣ	b/p
ㄨㄣ	-	ㄨㄣ	-	ㄨㄣ	d/t
ㄨㄣ	-	ㄨㄣ	-	ㄨㄣ	z
ㄨㄣ	-	ㄨㄣ	-	ㄨㄣ	g/k/q
ㄣ	ㄝ	ㄟ	-	ㄨ	s
ㄨ	-	ㄨ	-	ㄨ	h
ㄨ	-	ㄨ	-	ㄨ	r
ㄨ	-	ㄨ	-	ㄨ	l
ㄨ	-	ㄨ	-	ㄨ	m
ㄨ	ㄝ	ㄟ	-	ㄨ	n

ხათური ტექსტები

KBo 37.1

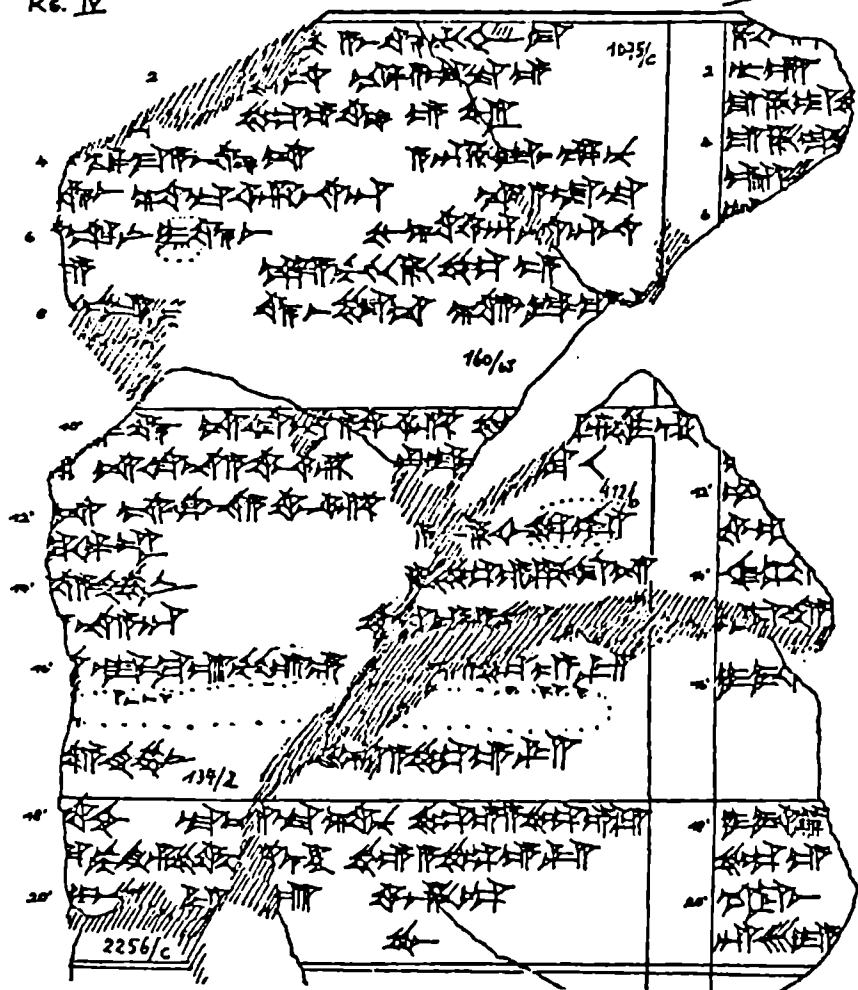
სასახლის შენების რიტუალი

Re. IV

五

3: ეშთანი ლახცის სასახლეს 4: აშენებს, შემდეგ ჩაყარეს 5: საფუძვლები თარუ მეფემ, 6: ლელვანი მეფემ, ეშთანმა 7: სასახლეს აშენებს, მერე მოიხმეს 8: ღვთაება ქათახცივურიც. 9: სასახლემ დაძლია, მიაკედელთ 10: გააკეთეს. ღვთაება ქათახცივური დასვით. 11: დაძლია! ვაჭედებთ, შემდეგ მოიხმეს 12: უფროსი მჭედელიც. აიღო 13: რკინის საკინძე, ადებს 14: სპილენძის კვერს. 15: აიღე რკინის გრდემლზე დადე. 16: გაჭერი მიწა, დააყენე 17: ღვთაება ხაშამილი, 18: დამარხე ლოცვა გულით. 19: მისი შეწირული 20: უფროსი გამოვა 21: ღვთაება გამოვა. 22: ქათახცივური დააყენეს 23: რკინის დიდი ქურა 24: მერე აჩვენებს ღვასაც, 25: მარნულსაც აჩვენებს, 26: ამ ფოთლებს იღებს 27: ქათახცივური 28: მერე დასვეს, 29: მერე ჯიხვმა, 30: აფთარმა აიღეს 31: დამწვარი (?) 32: თეთრეული ათასი, 33: აიღეს otela (?) 34: დამწვარი (?) 35: ღვთაება ლელვანი ბოროტებას 36: მოქმედებს სასახლე 37: მერე საკმელი 38: აყენებენ თარუს ... 39: მერე იღებს 40: დამწვარ(ი) (?) 41: ათას პურს 42: დამწვარი (?) 43: დაატენს ღვინოც ორმოში 44: მთამ იატაკი 45: დამწვარი 46: აყენებს დებს 47-49: [დაზიანებულია]. 50: შარუს საქონლებს 51: ტოვებს რქებით 52: tonki შარუს 53: tonki 54: tonki ეშთანისა. 55: [დაზიანებულია]. 56: გააშენეს 57: მეფის 58: სასახლე, 59: გაუხსნიან 60: ჯდება თაბარნა მეფე 61: ჯდება დედოფალი 62: კერასთან 63: ვწავთ ხურს.

¹ წინამდებარე თარგმანი საკუთრივ ხათური ტექსტის ქართული პუნქტუაცია.

40

ორდულის დაყენების რიტუალი
 ორდულის დაყენების რიტუალი
 ორდულის დაყენების რიტუალი

45

ორდულის დაყენების რიტუალი
 ორდულის დაყენების რიტუალი
 ორდულის დაყენების რიტუალი

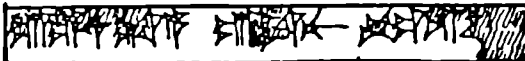
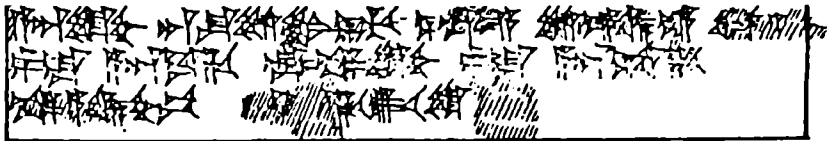
ორდულის დაყენების რიტუალი
 ორდულის დაყენების რიტუალი
 ორდულის დაყენების რიტუალი

60

ორდულის დაყენების რიტუალი
 ორდულის დაყენების რიტუალი
 ორდულის დაყენების რიტუალი

5

𐎠𐎡𐎢𐎣𐎤𐎥𐎦𐎧𐎨𐎩𐎪𐎫𐎬𐎭𐎮𐎯𐎰𐎱𐎲𐎳𐎴𐎵𐎶𐎷𐎸𐎹𐎺𐎻𐎼𐎽𐎾𐎿𐏀𐏁𐏂𐏃𐏄𐏅𐏆𐏇𐏈𐏉𐏊𐏋𐏌𐏍𐏎𐏏𐏐𐏑𐏒𐏓𐏔𐏕𐏖𐏗𐏘𐏙𐏚𐏛𐏜𐏝𐏞𐏟𐏠𐏡𐏢𐏣𐏤𐏥𐏦𐏧𐏨𐏩𐏪𐏫𐏬𐏭𐏮𐏯𐏰𐏱𐏲𐏳𐏴𐏵𐏶𐏷𐏸𐏹𐏺𐏻𐏼𐏽𐏾𐏿𐐀𐐁𐐂𐐃𐐄𐐅𐐆𐐇𐐈𐐉𐐊𐐋𐐌𐐍𐐎𐐏𐐐𐐑𐐒𐐓𐐔𐐕𐐖𐐗𐐘𐐙𐐚𐐛𐐜𐐝𐐞𐐟𐐠𐐡𐐢𐐣𐐤𐐥𐐦𐐧𐐨𐐩𐐪𐐫𐐬𐐭𐐮𐐯𐐰𐐱𐐲𐐳𐐴𐐵𐐶𐐷𐐸𐐹𐐺𐐻𐐼𐐽𐐾𐐿𐑀𐑁𐑂𐑃𐑄𐑅𐑆𐑇𐑈𐑉𐑊𐑋𐑌𐑍𐑎𐑏𐑐𐑑𐑒𐑓𐑔𐑕𐑖𐑗𐑘𐑙𐑚𐑛𐑜𐑝𐑞𐑟𐑠𐑡𐑢𐑣𐑤𐑥𐑦𐑧𐑨𐑩𐑪𐑫𐑬𐑭𐑮𐑯𐑰𐑱𐑲𐑳𐑴𐑵𐑶𐑷𐑸𐑹𐑺𐑻𐑼𐑽𐑾𐑿𐒀𐒁𐒂𐒃𐒄𐒅𐒆𐒇𐒈𐒉𐒊𐒋𐒌𐒍𐒎𐒏𐒐𐒑𐒒𐒓𐒔𐒕𐒖𐒗𐒘𐒙𐒚𐒛𐒜𐒝𐒞𐒟𐒠𐒡𐒢𐒣𐒤𐒥𐒦𐒧𐒨𐒩𐒪𐒫𐒬𐒭𐒮𐒯𐒰𐒱𐒲𐒳𐒴𐒵𐒶𐒷𐒸𐒹𐒺𐒻𐒼𐒽𐒾𐒿𐓀𐓁𐓂𐓃𐓄𐓅𐓆𐓇𐓈𐓉𐓊𐓋𐓌𐓍𐓎𐓏𐓐𐓑𐓒𐓓𐓔𐓕𐓖𐓗𐓘𐓙𐓚𐓛𐓜𐓝𐓞𐓟𐓠𐓡𐓢𐓣𐓤𐓥𐓦𐓧𐓨𐓩𐓪𐓫𐓬𐓭𐓮𐓯𐓰𐓱𐓲𐓳𐓴𐓵𐓶𐓷𐓸𐓹𐓺𐓻𐓼𐓽𐓾𐓿𐔀𐔁𐔂𐔃𐔄𐔅𐔆𐔇𐔈𐔉𐔊𐔋𐔌𐔍𐔎𐔏𐔐𐔑𐔒𐔓𐔔𐔕𐔖𐔗𐔘𐔙𐔚𐔛𐔜𐔝𐔞𐔟𐔠𐔡𐔢𐔣𐔤𐔥𐔦𐔧𐔨𐔩𐔪𐔫𐔬𐔭𐔮𐔯𐔰𐔱𐔲𐔳𐔴𐔵𐔶𐔷𐔸𐔹𐔺𐔻𐔼𐔽𐔾𐔿𐕀𐕁𐕂𐕃𐕄𐕅𐕆𐕇𐕈𐕉𐕊𐕋𐕌𐕍𐕎𐕏𐕐𐕑𐕒𐕓𐕔𐕕𐕖𐕗𐕘𐕙𐕚𐕛𐕜𐕝𐕞𐕟𐕠𐕡𐕢𐕣𐕤𐕥𐕦𐕧𐕨𐕩𐕪𐕫𐕬𐕭𐕮𐕯𐕰𐕱𐕲𐕳𐕴𐕵𐕶𐕷𐕸𐕹𐕺𐕻𐕼𐕽𐕾𐕿𐖀𐖁𐖂𐖃𐖄𐖅𐖆𐖇𐖈𐖉𐖊𐖋𐖌𐖍𐖎𐖏𐖐𐖑𐖒𐖓𐖔𐖕𐖖𐖗𐖘𐖙𐖚𐖛𐖜𐖝𐖞𐖟𐖠𐖡𐖢𐖣𐖤𐖥𐖦𐖧𐖨𐖩𐖪𐖫𐖬𐖭𐖮𐖯𐖰𐖱𐖲𐖳𐖴𐖵𐖶𐖷𐖸𐖹𐖺𐖻𐖼𐖽𐖾𐖿𐗀𐗁𐗂𐗃𐗄𐗅𐗆𐗇𐗈𐗉𐗊𐗋𐗌𐗍𐗎𐗏𐗐𐗑𐗒𐗓𐗔𐗕𐗖𐗗𐗘𐗙𐗚𐗛𐗜𐗝𐗞𐗟𐗠𐗡𐗢𐗣𐗤𐗥𐗦𐗧𐗨𐗩𐗪𐗫𐗬𐗭𐗮𐗯𐗰𐗱𐗲𐗳𐗴𐗵𐗶𐗷𐗸𐗹𐗺𐗻𐗼𐗽𐗾𐗿𐘀𐘁𐘂𐘃𐘄𐘅𐘆𐘇𐘈𐘉𐘊𐘋𐘌𐘍𐘎𐘏𐘐𐘑𐘒𐘓𐘔𐘕𐘖𐘗𐘘𐘙𐘚𐘛𐘜𐘝𐘞𐘟𐘠𐘡𐘢𐘣𐘤𐘥𐘦𐘧𐘨𐘩𐘪𐘫𐘬𐘭𐘮𐘯𐘰𐘱𐘲𐘳𐘴𐘵𐘶𐘷𐘸𐘹𐘺𐘻𐘼𐘽𐘾𐘿𐙀𐙁𐙂𐙃𐙄𐙅𐙆𐙇𐙈𐙉𐙊𐙋𐙌𐙍𐙎𐙏𐙐𐙑𐙒𐙓𐙔𐙕𐙖𐙗𐙘𐙙𐙚𐙛𐙜𐙝𐙞𐙟𐙠𐙡𐙢𐙣𐙤𐙥𐙦𐙧𐙨𐙩𐙪𐙫𐙬𐙭𐙮𐙯𐙰𐙱𐙲𐙳𐙴𐙵𐙶𐙷𐙸𐙹𐙺𐙻𐙼𐙽𐙾𐙿𐚀𐚁𐚂𐚃𐚄𐚅𐚆𐚇𐚈𐚉𐚊𐚋𐚌𐚍𐚎𐚏𐚐𐚑𐚒𐚓𐚔𐚕𐚖𐚗𐚘𐚙𐚚𐚛𐚜𐚝𐚞𐚟𐚠𐚡𐚢𐚣𐚤𐚥𐚦𐚧𐚨𐚩𐚪𐚫𐚬𐚭𐚮𐚯𐚰𐚱𐚲𐚳𐚴𐚵𐚶𐚷𐚸𐚹𐚺𐚻𐚼𐚽𐚾𐚿𐛀𐛁𐛂𐛃𐛄𐛅𐛆𐛇𐛈𐛉𐛊𐛋𐛌𐛍𐛎𐛏𐛐𐛑𐛒𐛓𐛔𐛕𐛖𐛗𐛘𐛙𐛚𐛛𐛜𐛝𐛞𐛟𐛠𐛡𐛢𐛣𐛤𐛥𐛦𐛧𐛨𐛩𐛪𐛫𐛬𐛭𐛮𐛯𐛰𐛱𐛲𐛳𐛴𐛵𐛶𐛷𐛸𐛹𐛺𐛻𐛼𐛽𐛾𐛿𐜀𐜁𐜂𐜃𐜄𐜅𐜆𐜇𐜈𐜉𐜊𐜋𐜌𐜍𐜎𐜏𐜐𐜑𐜒𐜓𐜔𐜕𐜖𐜗𐜘𐜙𐜚𐜛𐜜𐜝𐜞𐜟𐜠𐜡𐜢𐜣𐜤𐜥𐜦𐜧𐜨𐜩𐜪𐜫𐜬𐜭𐜮𐜯𐜰𐜱𐜲𐜳𐜴𐜵𐜶𐜷𐜸𐜹𐜺𐜻𐜼𐜽𐜾𐜿𐝀𐝁𐝂𐝃𐝄𐝅𐝆𐝇𐝈𐝉𐝊𐝋𐝌𐝍𐝎𐝏𐝐𐝑𐝒𐝓𐝔𐝕𐝖𐝗𐝘𐝙𐝚𐝛𐝜𐝝𐝞𐝟𐝠𐝡𐝢𐝣𐝤𐝥𐝦𐝧𐝨𐝩𐝪𐝫𐝬𐝭𐝮𐝯𐝰𐝱𐝲𐝳𐝴𐝵𐝶𐝷𐝸𐝹𐝺𐝻𐝼𐝽𐝾𐝿𐞀𐞁𐞂𐞃𐞄𐞅𐞆𐞇𐞈𐞉𐞊𐞋𐞌𐞍𐞎𐞏𐞐𐞑𐞒𐞓𐞔𐞕𐞖𐞗𐞘𐞙𐞚𐞛𐞜𐞝𐞞𐞟𐞠𐞡𐞢𐞣𐞤𐞥𐞦𐞧𐞨𐞩𐞪𐞫𐞬𐞭𐞮𐞯𐞰𐞱𐞲𐞳𐞴𐞵𐞶𐞷𐞸𐞹𐞺𐞻𐞼𐞽𐞾𐞿𐟀𐟁𐟂𐟃𐟄𐟅𐟆𐟇𐟈𐟉𐟊𐟋𐟌𐟍𐟎𐟏𐟐𐟑𐟒𐟓𐟔𐟕𐟖𐟗𐟘𐟙𐟚𐟛𐟜𐟝𐟞𐟟𐟠𐟡𐟢𐟣𐟤𐟥𐟦𐟧𐟨𐟩𐟪𐟫𐟬𐟭𐟮𐟯𐟰𐟱𐟲𐟳𐟴𐟵𐟶𐟷𐟸𐟹𐟺𐟻𐟼𐟽𐟾𐟿𐠀𐠁𐠂𐠃𐠄𐠅𐠆𐠇𐠈𐠉𐠊𐠋𐠌𐠍𐠎𐠏𐠐𐠑𐠒𐠓𐠔𐠕𐠖𐠗𐠘𐠙𐠚𐠛𐠜𐠝𐠞𐠟𐠠𐠡𐠢𐠣𐠤𐠥𐠦𐠧𐠨𐠩𐠪𐠫𐠬𐠭𐠮𐠯𐠰𐠱𐠲𐠳𐠴𐠵𐠶𐠷𐠸𐠹𐠺𐠻𐠼𐠽𐠾𐠿𐡀𐡁𐡂𐡃𐡄𐡅𐡆𐡇𐡈𐡉𐡊𐡋𐡌𐡍𐡎𐡏𐡐𐡑𐡒𐡓𐡔𐡕𐡖𐡗𐡘𐡙𐡚𐡛𐡜𐡝𐡞𐡟𐡠𐡡𐡢𐡣𐡤𐡥𐡦𐡧𐡨𐡩𐡪𐡫𐡬𐡭𐡮𐡯𐡰𐡱𐡲𐡳𐡴𐡵𐡶𐡷𐡸𐡹𐡺𐡻𐡼𐡽𐡾𐡿𐢀𐢁𐢂𐢃𐢄𐢅𐢆𐢇𐢈𐢉𐢊𐢋𐢌𐢍𐢎𐢏𐢐𐢑𐢒𐢓𐢔𐢕𐢖𐢗𐢘𐢙𐢚𐢛𐢜𐢝𐢞𐢟𐢠𐢡𐢢𐢣𐢤𐢥𐢦𐢧𐢨𐢩𐢪𐢫𐢬𐢭𐢮𐢯𐢰𐢱𐢲𐢳𐢴𐢵𐢶𐢷𐢸𐢹𐢺𐢻𐢼𐢽𐢾𐢿𐣀𐣁𐣂𐣃𐣄𐣅𐣆𐣇𐣈𐣉𐣊𐣋𐣌𐣍𐣎𐣏𐣐𐣑𐣒𐣓𐣔𐣕𐣖𐣗𐣘𐣙𐣚𐣛𐣜𐣝𐣞𐣟𐣠𐣡𐣢𐣣𐣤𐣥𐣦𐣧𐣨𐣩𐣪𐣫𐣬𐣭𐣮𐣯𐣰𐣱𐣲𐣳𐣴𐣵𐣶𐣷𐣸𐣹𐣺𐣻𐣼𐣽𐣾𐣿𐤀𐤁𐤂𐤃𐤄𐤅𐤆𐤇𐤈𐤉𐤊𐤋𐤌𐤍𐤎𐤏𐤐𐤑𐤒𐤓𐤔𐤕𐤖𐤗𐤘𐤙𐤚𐤛𐤜𐤝𐤞𐤟𐤠𐤡𐤢𐤣𐤤𐤥𐤦𐤧𐤨𐤩𐤪𐤫𐤬𐤭𐤮𐤯𐤰𐤱𐤲𐤳𐤴𐤵𐤶𐤷𐤸𐤹𐤺𐤻𐤼𐤽𐤾𐤿𐥀𐥁𐥂𐥃𐥄𐥅𐥆𐥇𐥈𐥉𐥊𐥋𐥌𐥍𐥎𐥏𐥐𐥑𐥒𐥓𐥔𐥕𐥖𐥗𐥘𐥙𐥚𐥛𐥜𐥝𐥞𐥟𐥠𐥡𐥢𐥣𐥤𐥥𐥦𐥧𐥨𐥩𐥪𐥫𐥬𐥭𐥮𐥯𐥰𐥱𐥲𐥳𐥴𐥵𐥶𐥷𐥸𐥹𐥺𐥻𐥼𐥽𐥾𐥿𐦀𐦁𐦂𐦃𐦄𐦅𐦆𐦇𐦈𐦉𐦊𐦋𐦌𐦍𐦎𐦏𐦐𐦑𐦒𐦓𐦔𐦕𐦖𐦗𐦘𐦙𐦚𐦛𐦜𐦝𐦞𐦟𐦠𐦡𐦢𐦣𐦤𐦥𐦦𐦧𐦨𐦩𐦪𐦫𐦬𐦭𐦮𐦯𐦰𐦱𐦲𐦳𐦴𐦵𐦶𐦷𐦸𐦹𐦺𐦻𐦼𐦽𐦾𐦿𐧀𐧁𐧂𐧃𐧄𐧅𐧆𐧇𐧈𐧉𐧊𐧋𐧌𐧍𐧎𐧏𐧐𐧑𐧒𐧓𐧔𐧕𐧖𐧗𐧘𐧙𐧚𐧛𐧜𐧝𐧞𐧟𐧠𐧡𐧢𐧣𐧤𐧥𐧦𐧧𐧨𐧩𐧪𐧫𐧬𐧭𐧮𐧯𐧰𐧱𐧲𐧳𐧴𐧵𐧶𐧷𐧸𐧹𐧺𐧻𐧼𐧽𐧾𐧿𐨀𐨁𐨂𐨃𐨄𐨅𐨆𐨇𐨈𐨉𐨊𐨋𐨌𐨍𐨎𐨏𐨐𐨑𐨒𐨓𐨔𐨕𐨖𐨗𐨘𐨙𐨚𐨛𐨜𐨝𐨞𐨟𐨠𐨡𐨢𐨣𐨤𐨥𐨦𐨧𐨨𐨩𐨪𐨫𐨬𐨭𐨮𐨯𐨰𐨱𐨲𐨳𐨴𐨵𐨶𐨷𐨹𐨺𐨸𐨻𐨼𐨽𐨾𐨿𐩀𐩁𐩂𐩃𐩄𐩅𐩆𐩇𐩈𐩉𐩊𐩋𐩌𐩍𐩎𐩏𐩐𐩑𐩒𐩓𐩔𐩕𐩖𐩗𐩘𐩙𐩚𐩛𐩜𐩝𐩞𐩟𐩠𐩡𐩢𐩣𐩤𐩥𐩦𐩧𐩨𐩩𐩪𐩫𐩬𐩭𐩮𐩯𐩰𐩱𐩲𐩳𐩴𐩵𐩶𐩷𐩸𐩹𐩺𐩻𐩼𐩽𐩾𐩿𐪀𐪁𐪂𐪃𐪄𐪅𐪆𐪇𐪈𐪉𐪊𐪋𐪌𐪍𐪎𐪏𐪐𐪑𐪒𐪓𐪔𐪕𐪖𐪗𐪘𐪙𐪚𐪛𐪜𐪝𐪞𐪟𐪠𐪡𐪢𐪣𐪤𐪥𐪦𐪧𐪨𐪩𐪪𐪫𐪬𐪭𐪮𐪯𐪰𐪱𐪲𐪳𐪴𐪵𐪶𐪷𐪸𐪹𐪺𐪻𐪼𐪽𐪾𐪿𐫀𐫁𐫂𐫃𐫄𐫅𐫆𐫇𐫈𐫉𐫊𐫋𐫌𐫍𐫎𐫏𐫐𐫑𐫒𐫓𐫔𐫕𐫖𐫗𐫘𐫙𐫚𐫛𐫜𐫝𐫞𐫟𐫠𐫡𐫢𐫣𐫤𐫦𐫥𐫧𐫨𐫩𐫪𐫫𐫬𐫭𐫮𐫯𐫰𐫱𐫲𐫳𐫴𐫵𐫶𐫷𐫸𐫹𐫺𐫻𐫼𐫽𐫾𐫿𐬀𐬁𐬂𐬃𐬄𐬅𐬆𐬇𐬈𐬉𐬊𐬋𐬌𐬍𐬎𐬏𐬐𐬑𐬒𐬓𐬔𐬕𐬖𐬗𐬘𐬙𐬚𐬛𐬜𐬝𐬞𐬟𐬠𐬡𐬢𐬣𐬤𐬥𐬦𐬧𐬨𐬩𐬪𐬫𐬬𐬭𐬮𐬯𐬰𐬱𐬲𐬳𐬴𐬵𐬶𐬷𐬸𐬹𐬺𐬻𐬼𐬽𐬾𐬿𐭀𐭁𐭂𐭃𐭄𐭅𐭆𐭇𐭈𐭉𐭊𐭋𐭌𐭍𐭎𐭏𐭐𐭑𐭒𐭓𐭔𐭕𐭖𐭗𐭘𐭙𐭚𐭛𐭜𐭝𐭞𐭟𐭠𐭡𐭢𐭣𐭤𐭥𐭦𐭧𐭨𐭩𐭪𐭫𐭬𐭭𐭮𐭯𐭰𐭱𐭲𐭳𐭴𐭵𐭶𐭷𐭸𐭹𐭺𐭻𐭼𐭽𐭾𐭿𐮀𐮁𐮂𐮃𐮄𐮅𐮆𐮇𐮈𐮉𐮊𐮋𐮌𐮍𐮎𐮏𐮐𐮑𐮒𐮓𐮔𐮕𐮖𐮗𐮘𐮙𐮚𐮛𐮜𐮝𐮞𐮟𐮠𐮡𐮢𐮣𐮤𐮥𐮦𐮧𐮨𐮩𐮪𐮫𐮬𐮭𐮮𐮯𐮰𐮱𐮲𐮳𐮴𐮵𐮶𐮷𐮸𐮹𐮺𐮻𐮼𐮽𐮾𐮿𐯀𐯁𐯂𐯃𐯄𐯅𐯆𐯇𐯈𐯉𐯊𐯋𐯌𐯍𐯎𐯏𐯐𐯑𐯒𐯓𐯔𐯕𐯖𐯗𐯘𐯙𐯚𐯛𐯜𐯝𐯞𐯟𐯠𐯡𐯢𐯣𐯤𐯥𐯦𐯧𐯨𐯩𐯪𐯫𐯬𐯭𐯮𐯯𐯰𐯱𐯲𐯳𐯴𐯵𐯶𐯷𐯸𐯹𐯺𐯻𐯼𐯽𐯾𐯿𐰀𐰁𐰂𐰃𐰄𐰅𐰆𐰇𐰈𐰉𐰊𐰋𐰌𐰍𐰎𐰏𐰐𐰑𐰒𐰓𐰔𐰕𐰖𐰗𐰘𐰙𐰚𐰛𐰜𐰝𐰞𐰟𐰠𐰡𐰢𐰣𐰤𐰥𐰦𐰧𐰨𐰩𐰪𐰫𐰬𐰭𐰮𐰯𐰰𐰱𐰲𐰳𐰴𐰵𐰶𐰷𐰸𐰹𐰺𐰻𐰼𐰽𐰾𐰿𐱀𐱁𐱂𐱃𐱄𐱅𐱆𐱇𐱈𐱉𐱊𐱋𐱌𐱍𐱎𐱏𐱐𐱑𐱒𐱓𐱔𐱕𐱖𐱗𐱘𐱙𐱚𐱛𐱜𐱝𐱞𐱟𐱠𐱡𐱢𐱣𐱤𐱥𐱦𐱧𐱨𐱩𐱪𐱫𐱬𐱭𐱮𐱯𐱰𐱱𐱲𐱳𐱴𐱵𐱶𐱷𐱸𐱹𐱺𐱻𐱼𐱽𐱾𐱿𐲀𐲁𐲂𐲃𐲄𐲅𐲆𐲇𐲈𐲉𐲊𐲋𐲌𐲍𐲎𐲏𐲐𐲑𐲒𐲓𐲔𐲕𐲖𐲗𐲘𐲙𐲚𐲛𐲜𐲝𐲞𐲟𐲠𐲡𐲢𐲣𐲤𐲥𐲦𐲧𐲨𐲩𐲪𐲫𐲬𐲭𐲮𐲯𐲰𐲱𐲲𐲳𐲴𐲵𐲶𐲷𐲸𐲹𐲺𐲻𐲼𐲽𐲾𐲿𐳀𐳁𐳂𐳃𐳄𐳅𐳆𐳇𐳈𐳉𐳊𐳋𐳌𐳍𐳎𐳏𐳐𐳑𐳒𐳓𐳔𐳕𐳖𐳗𐳘𐳙𐳚𐳛𐳜𐳝𐳞𐳟𐳠𐳡𐳢𐳣𐳤𐳥𐳦𐳧𐳨𐳩𐳪𐳫𐳬𐳭𐳮𐳯𐳰𐳱𐳲𐳳𐳴𐳵𐳶𐳷𐳸𐳹𐳺𐳻𐳼𐳽𐳾𐳿𐴀𐴁𐴂𐴃𐴄𐴅𐴆𐴇𐴈𐴉𐴊𐴋𐴌𐴍𐴎𐴏𐴐𐴑𐴒𐴓𐴔𐴕𐴖𐴗𐴘𐴙𐴚𐴛𐴜𐴝𐴞𐴟𐴠𐴡𐴢𐴣𐴤𐴥𐴦𐴧𐴨𐴩𐴪𐴫𐴬𐴭𐴮𐴯𐴰𐴱𐴲𐴳𐴴𐴵𐴶𐴷𐴸𐴹𐴺𐴻𐴼𐴽𐴾𐴿𐵀𐵁𐵂𐵃𐵄𐵅𐵆𐵇𐵈𐵉𐵊𐵋𐵌𐵍𐵎𐵏𐵐𐵑𐵒𐵓𐵔𐵕𐵖𐵗𐵘𐵙𐵚𐵛𐵜𐵝𐵞𐵟𐵠𐵡𐵢𐵣𐵤𐵥𐵦𐵧𐵨𐵩𐵪𐵫𐵬𐵭𐵮𐵯𐵰𐵱𐵲𐵳𐵴𐵵𐵶𐵷𐵸𐵹𐵺𐵻𐵼𐵽𐵾𐵿𐶀𐶁𐶂𐶃𐶄𐶅𐶆𐶇𐶈𐶉𐶊𐶋𐶌𐶍𐶎𐶏𐶐𐶑𐶒𐶓𐶔𐶕𐶖𐶗𐶘𐶙𐶚𐶛𐶜𐶝𐶞𐶟𐶠𐶡𐶢𐶣𐶤𐶥𐶦𐶧𐶨𐶩𐶪𐶫𐶬𐶭𐶮𐶯𐶰𐶱𐶲𐶳𐶴𐶵𐶶𐶷𐶸𐶹𐶺𐶻𐶼𐶽𐶾𐶿𐷀𐷁𐷂𐷃𐷄𐷅𐷆𐷇𐷈𐷉𐷊𐷋𐷌𐷍𐷎𐷏𐷐𐷑𐷒𐷓𐷔𐷕𐷖𐷗𐷘𐷙𐷚𐷛𐷜𐷝𐷞𐷟𐷠𐷡𐷢𐷣𐷤𐷥𐷦𐷧𐷨𐷩𐷪𐷫𐷬𐷭𐷮𐷯𐷰𐷱𐷲𐷳𐷴𐷵𐷶𐷷𐷸𐷹𐷺𐷻𐷼𐷽𐷾𐷿𐸀𐸁𐸂𐸃𐸄𐸅𐸆𐸇𐸈𐸉𐸊𐸋𐸌𐸍𐸎𐸏𐸐𐸑𐸒𐸓𐸔𐸕𐸖𐸗𐸘𐸙𐸚𐸛𐸜𐸝𐸞𐸟𐸠𐸡𐸢𐸣𐸤𐸥𐸦𐸧𐸨𐸩𐸪𐸫𐸬𐸭𐸮𐸯𐸰𐸱𐸲𐸳𐸴𐸵𐸶𐸷𐸸𐸹𐸺𐸻𐸼𐸽𐸾𐸿𐹀𐹁𐹂𐹃𐹄𐹅𐹆𐹇𐹈𐹉𐹊𐹋𐹌𐹍𐹎𐹏𐹐𐹑𐹒𐹓𐹔𐹕𐹖𐹗𐹘𐹙𐹚𐹛𐹜𐹝𐹞𐹟𐹠𐹡𐹢𐹣𐹤𐹥𐹦𐹧𐹨𐹩𐹪𐹫𐹬𐹭𐹮𐹯𐹰𐹱𐹲𐹳𐹴𐹵𐹶𐹷𐹸𐹹𐹺𐹻𐹼𐹽𐹾𐹿𐺀𐺁𐺂𐺃𐺄𐺅𐺆𐺇𐺈𐺉𐺊𐺋𐺌𐺍𐺎𐺏𐺐𐺑𐺒𐺓𐺔𐺕𐺖𐺗𐺘𐺙𐺚𐺛𐺜𐺝𐺞𐺟𐺠𐺡𐺢𐺣𐺤𐺥𐺦𐺧𐺨𐺩𐺪𐺫𐺬𐺭𐺮𐺯𐺰𐺱𐺲𐺳𐺴𐺵𐺶𐺷𐺸𐺹𐺺𐺻𐺼𐺽𐺾𐺿𐻀𐻁𐻂𐻃𐻄𐻅𐻆𐻇𐻈𐻉𐻊𐻋𐻌𐻍𐻎𐻏𐻐𐻑𐻒𐻓𐻔𐻕𐻖𐻗𐻘𐻙𐻚𐻛𐻜𐻝𐻞𐻟𐻠𐻡𐻢𐻣𐻤𐻥𐻦𐻧𐻨𐻩𐻪𐻫𐻬𐻭𐻮𐻯𐻰𐻱𐻲𐻳𐻴𐻵𐻶𐻷𐻸𐻹𐻺𐻻𐻼𐻽𐻾𐻿𐼀𐼁𐼂𐼃𐼄𐼅𐼆𐼇𐼈𐼉𐼊𐼋𐼌𐼍𐼎𐼏𐼐𐼑𐼒𐼓𐼔𐼕𐼖𐼗𐼘𐼙𐼚𐼛𐼜𐼝𐼞𐼟𐼠𐼡𐼢𐼣𐼤𐼥𐼦𐼧𐼨𐼩𐼪𐼫𐼬𐼭𐼮𐼯𐼰𐼱𐼲𐼳𐼴𐼵𐼶𐼷𐼸𐼹𐼺𐼻𐼼𐼽𐼾𐼿𐽀𐽁𐽂𐽃𐽄𐽅𐽆𐽇𐽋𐽍𐽎𐽏𐽐𐽈𐽉𐽊𐽌𐽑𐽒𐽓𐽔𐽕𐽖𐽗𐽘𐽙𐽚𐽛𐽜𐽝𐽞𐽟𐽠𐽡𐽢𐽣𐽤𐽥𐽦𐽧𐽨𐽩𐽪𐽫𐽬𐽭𐽮𐽯𐽰𐽱𐽲𐽳𐽴𐽵𐽶𐽷𐽸𐽹𐽺𐽻𐽼𐽽𐽾𐽿𐾀𐾁𐾃𐾅𐾂𐾄𐾆𐾇𐾈𐾉𐾊𐾋𐾌𐾍𐾎𐾏𐾐𐾑𐾒𐾓𐾔𐾕𐾖𐾗𐾘𐾙𐾚𐾛𐾜𐾝𐾞𐾟

თარგმანი

Kol. II

40: ღვთაება ქვეყანას ყოფს, ჯდება 41: ქ. ხათუსა – სამეფო ტახტი ჯდება! 42: თაბარნა მეფე დაბრძანდება. 45: აი, იყოფიან, თაბარნა[ს] 46: სასახლე უკეთებენ. 47: აი, კარგები 51: ქვები! ცუდი არ [დადოთ]! 52: ძალიან წვეტიანები 53: არ დადოთ! 57: მოიტანეთ საქთუნუეური [შეშა]! 58: ცუდებ მორებს ცუდებს 59: იატაკის ქვებს, ხეებსაც 60: ვაყრიდით.

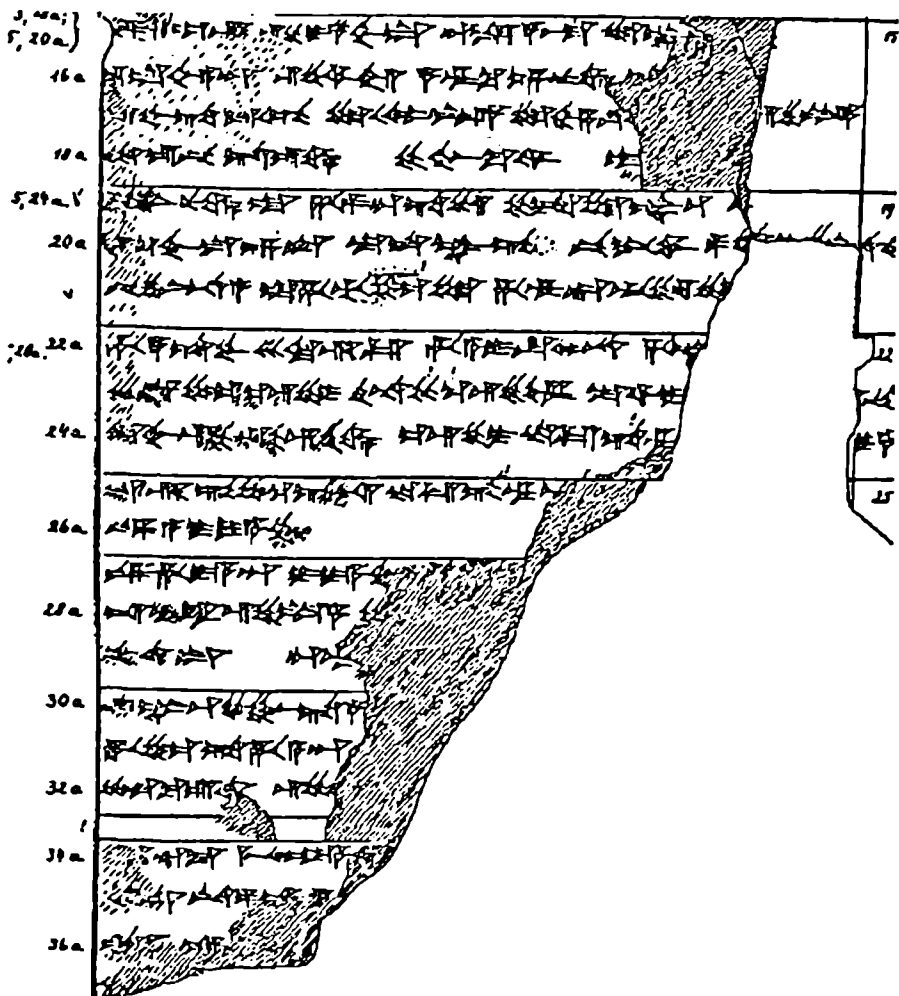
Kol. III

3: კარგები შეშა, კარგ 4: მორებს კარგი 5: ხეებიც 6: დაედოს! 10: მიწები ცუდები დაეცა[ყარეთ] 11: [დაზიანებულია]. 14: ალებს კარს 15: მეფე, მერე აკეთებს თავის... 16: ტახტიდან 19: ილებს სამოსელს, ტყავსა (ნაქერს) და ფეხსაცმელს, 20: შემდეგ ილებს ტახტიდან 23: ყველსა და მაჰისს 24: მერე ტახტიდან 26: [უფენს ღვთაებებს] 27: და მიუძღვნა ლოცვა თაბარნა მეფემ. 30: მერე კი დედოფლის შვილები და 31: [დაზიანებულია] 34: იხმოვენ შულინქათეს 35: [მეფეს] ოთხი კედელი, დიდები 36: მთავრ[ებ]ი შენდება. 40: ბოროტება არ მოვა! 41: სახლი არ მისცე! 45: მიიღო ღვ. შულინქათე მისმა სასახლემ. 46: მერე აიღო დედოფალი და მიიღო 47: იხმოვენ ნიშნებით. 51: სიკეთე რჩება, ბოროტება 52: არ დარჩა! შულინქათე მეფე 53: დაბრძანდეს, 53: უთხრეს. 57: დაუდეთ ყველი...

„თქმულება ციდან ჩამოვარდნილ მთვარეზე“

9. ~~მეფე იყო ანტონი~~ ~~მეფე იყო ანტონი~~ ~~მეფე იყო ანტონი~~ ~~მეფე იყო ანტონი~~ ~~მეფე იყო ანტონი~~
~~მეფე იყო ანტონი~~ ~~მეფე იყო ანტონი~~ ~~მეფე იყო ანტონი~~ ~~მეფე იყო ანტონი~~ ~~მეფე იყო ანტონი~~
 10. ~~მეფე იყო ანტონი~~ ~~მეფე იყო ანტონი~~ ~~მეფე იყო ანტონი~~ ~~მეფე იყო ანტონი~~ ~~მეფე იყო ანტონი~~

11. ~~მეფე იყო ანტონი~~ ~~მეფე იყო ანტონი~~ ~~მეფე იყო ანტონი~~ ~~მეფე იყო ანტონი~~ ~~მეფე იყო ანტონი~~
 12. ~~მეფე იყო ანტონი~~ ~~მეფე იყო ანტონი~~ ~~მეფე იყო ანტონი~~ ~~მეფე იყო ანტონი~~ ~~მეფე იყო ანტონი~~
 13. ~~მეფე იყო ანტონი~~ ~~მეფე იყო ანტონი~~ ~~მეფე იყო ანტონი~~ ~~მეფე იყო ანტონი~~ ~~მეფე იყო ანტონი~~

თარგმანი

8: მათ ციდან გააბრაზეს, ევემი. 9: ლაზცის მთებმა დაინახეს თარუ. 10: გტოვებს წვიმაში, დაგიტოვა ქარი. 11: დევი, საშინელება ყვიროდა. მოვიყვანეთ 12: ხაფანთალი, მივიდა, შეულოვავს. 13: დადგა. ცის ღმერთი დაინახავს 14: ციდან და

ასე უთხრა: 15: [მათ ციდან] გაგაბრაზეს, ეცემი 16: ლახცის მთებმა დაინახეს თარუ. 17:
 გტოვებს წვიმაში, გიტოვებს ქარებს. 18: დევი, საშინელება [ყვირ]ოდი. 19: შვილებით
 ხაფანთალი მივიდა, 20: შეულოცავს: 'დადგა' შვილები მერე მათ, 21: შვილებმაც,
 ჭაობიდან, კლდიდანაც 22: ბოროტო! – შესძახიან წვიმას 23: გულით ბატონს' 24:
 ეცემოდო ... 25: გრეხილი რქით, მოგიტანეს 26: [დაზიანებულია] 27: გაიხსნეს ცაც!
 ახდეს! 28: მიწა გაკეთდეს! ალებს იგი, 29: იზამს! 30: მისცა კიდევ თავისი ღვიძლი, 31:
 გარეცხილს მეფის 32: ღვიძლი. 34-36: [ხეთური მინაწერებია].

Final conclusions:

Consonantism of the Hattian language consists of three types of consonants: a) stop-plosives: b-p, d-t, z, g-k; b) fricatives: š, ḥ; c) sonors and sonants: r, l, m, n, w, y.

Alternation of voiced and voiceless consonants often takes place: p / b, t / d, k / g, which is, in my opinion, should be caused by difference quality between Hittite and Hattian.

A vocal system consists of five elements: a, e, i, o, u.

Few cases of alternation of o and u vowels were revealed, which should be a result of the labial transformation.

It appears from the written sources, that phonological nature of w and y sonants is diachronically leveled, which, naturally, caused the weakening of their phonemic position in a word. It became a contributing factor to their transformation - both underwent consonantization (in pre-vocal position) as well as vocalization (in pre-consonant position).

A sonant w mainly characterized by the transformation into a consonant. Transformation of w > p || > b || > m is the result just of this changing.

Transformation of y sonant has passed varied and more complex stages. Its articulation completely differs from initial one - it was shifted towards two directions - front (anterior) and back (posterior) zones. Most likely, while a gradual narrowing of a resonance area of a sonant was taking place initially it turned into a spirant, and then - into a stop-plosive:

t <|| š <* y> ḥ ||> k.

Morphological processes of noun declension and verb conjugation are well developed.

A noun and verb have two forms of number: singular and plural. A noun

as well as verb has a grammatical class. Therefore, the number and class are common features.

The case system consists of Basic and Local cases. Each has its own form expression.

The verb conjugation is based on changing mechanism according to a class and person, of which an acting person is expressed by the subject personal markers, and action object – by class ones.

Preverb, scribe and aspect formants form a verb structure.

A verb has a morphological category of a voice.

Of form-unchanging parts of speech an adverb, conjunction occur in the written sources. Both of them are poorly represented, but high frequency of their realization and poly-semantics is observable. For example, *pala* expresses a subordinating as well as connecting conjunction.

The basic cases are: Nominative, Ergative, Genitive, Dative, Instrumental and Vocative.

Locative and Ablative cases are distinguished among the Definite cases.

Cases are expressed by means of affixes. According to location there are three types of case affixes: prefix, suffix and confix.

In Hattian prop. names aren't declined.

In Hattian in a Nominative case a noun is given in the form of a root and it isn't marked. For example, *wel* "house", *katte* "King", *wašḥap* "deity", *šakil* "heart", *ešwur* "country" and so forth.

It should be noted that in formation of a compound predicate a noun is in a Nominative case: *le-zariumpa le-pinu wuruš tewabo* "His donated child will be elder."

In linguistic sources the following is observable: if in a fused sentence a subject and any object is repeated, it retains a syntagmatic contact with a predicate without form-changing: *ḥabrašun amišma nušta-war, maio ešta-war* "Let a tiger give a thousand,... a thousand the garment".

Ergative case is derived by means of a suffix *-n* which is added to a noun root. It is only a case of a subject.

A verb governs a subject in an Ergative case, if it is transitive.

Another way to express an Ergative case is to use an enclitic particle *-ḥ (u)* as a case marker.

Usage of an enclitic particle as a case marker seems of later as the main suffix -n was not always added to one group of the nouns, and its occurring as a stem would lead to a functional analogy with the Nominative in a case system. Both of them (Nominative and Ergative cases) are strictly differentiated case units, which used this method in order to avoid their mixing.

A Genitive case marker is -(i)n suffix.

On the border of morphemes in the case of a noun with vowel-ending two vowels occur together, but the advantage has of a stem, affix vowel is either reduced or completely disappears from a word: *wašah-in še-alep* "evil words".

A Dative case marker is a confix *ḥa-n* || *ka-n*, *zi-n*. For example, *ka-ḥamvašuit-u-n* "throne/sofa".

In Hattian a Dative case should have initially formed by means of prefix: *ḥa-* || *ka-*, *zi-*. *ḥa-le-kiš* "smb's head".

In Locative cases forming a derivating stem is based on a Dative form and a suffix is added to show a form difference.

Formation of Dative by means of confix should be of later, and it has the following sufficient grounds: it underwent a marking mechanism of Locative cases and because of a common prefix (*ḥa-* || *ka-*, *zi-*) the trend of form opposing appeared in the language, n sonor was selected as a suffix, which is a weak sound in terms of influence.

Dative prefixes *ḥa-* || *ka-*, *zi-* must be originated from the initial marker of II class (* y).

As mentioned above a Locative case is derived by means of confix *ḥa-i* || *ka-i*, *zi-i*. For example, *ḥa-wašḥap-i* "at the deity."

An Ablative case markers are confixes *ḥa-š (u)* || *ka-š (u)*, *zi-š (u)* \ *ḥa-t (u)* || *ka-t (u)*, *zi-t (u)* \ *ḥa-d (u)* || *ka-d (u)*, *zi-d (u)*. For example, *ka-yah-šu* || *ka-yah-tu*, *zi-yah-šu* "from the sky."

This abundance is due to phonetic basis. A last part of a confix was a compound sound, which was transformed and the components appeared in the form of reflex.

An Instrumental case marker is -š (u), -d (u) || -t (u) suffix. For example, *zar-d (u)* "with a sheep".

A primary Instrumental case suffix was an affricate | -z |. It is preserved in a text in the archaic form *eškil-i-z-* (i).

In Hattian a Vocative case is represented in two ways: in the form of stem and by means of wa- prefix.

The number category consists of singular and plural forms.

In singular a noun is represented in the form of stem.

Plural form is expressed by means of pe- || pa- || pi-, ma-, waa- || wee- || wii -or ap- || ep prefixes which are added to a noun stem.

One of ways to produce a plurality is a root reduplication. For example, šepšep "shbes".

Declension of plural nouns differs from of singular ones: a noun stem consists of root and plural marker and case formants are added.

A grammatical class is an only category which is common for a noun and verb. At present I discuss its reflection in a noun.

Nouns are divided into two classes.

The first part includes the male deities and other spiritual nouns. Its marker is a prefix w (a).

The second class comprises other animate and inanimate nouns. It is expressed by -(e) š prefix.

Grouping of nouns into grammatical classes isn't always reflected. Very often a stem does not contain its expressive morpheme, but in coordination with either a determinandum or verb a semantic differentiation instantly appears: *eštan URUlaḫzan le-wel anteh* "Eshtan is building a Lakhtsi's palace."

Apparently, the grammatical classes were expressed by means of the same formants in a noun and verb.

In my view the second class initial marker should have been *y- prefix.

It possible to say that sound-shifting of t <|| š <* y> h ||> k-type primarily was reflected just in a grammatical class category.

Apparently, a grammatical class position has been weakened in written sources. In all likelihood, in an initial condition *w- and *y- prefixes occurred in all

proper nouns, but the process would have continued up until the class category was developed in a noun semantically.

In addition, connection of two nouns as determinandum-determinatum is particular. Determinatum is governed by a determinandum according to a class since its position exceeds the position of a governing member, its own class marker is added to it in the form of a proclitic possessive particle.

I class possessive particle is *le-*, of II- (e) *-š-e* - // *t-e-*.

Adding of a possessive particle gives a specific feature to a noun: during governance a Genitive form determinatum is connected with a determinandum which is preceded by the possessive pronoun of that class, which includes a determinandum noun and not determinatum: *Dhattus-in te-šhap* "T. Khatusi's {its} God. "

An adjective stem is agglutinative and is easily fragmented. It distinguishes number forms, primary and derived stems. It is used to form a compound predicate and possessive composite (resp. bahuvrih).

Like nouns an adjective is represented in the form of a stem in singular, in plural a place-changing affix *wa* - // *ib-* is added.

-war and *-(i)* are derivative suffixes and highlight the origin or external features, which turn a noun into an adjective which occurs as an attribute in a sentence.

Superlative degree is expressed by means of *-eš* || *-et* suffix.

There are several types of pronoun: personal, demonstrative, possessive.

In Hattian personal and demonstrative pronouns are expressed by the same word, for example: *ka* "it", "this"; *ša* "that". They can be differentiated syntactically: if a word is a subject (or object), then it is a personal pronoun, if it has an attribute function - it is a demonstrative pronoun.

As for declension of pronouns, there are Nominative forms with formants and Ergative forms with enclitic particles.

Possessive pronoun often occurs in the written sources. It is various according to the classes: the nouns of I class are expressed by means of *le*, the ones of II class *-še* / *te*. Both express the 3rd person.

Possessive pronouns of I and II persons have not yet been observed in the texts.

Co-existence is one of the features of a Hattian noun. It expresses action and repetition of a noun and stresses its minor participation in the general process. It is derived by means of -t suffix. Examples: *ḫuzaša-i-š-u* "even a blacksmith"; *tal-wi-t* "even the trees", *ḫa-kanti-uz-t-u* "even from a rock".

From a syntax viewpoint a co-existence is revealed in the fact that its adding turns a simple sentence into a fused one.

A Hattian verb has the following morphological categories: person, class, number, tense, mood, voice.

Verb conjugation is of class-personal type and is characterized by the following features: both components have their function which is distributed to the subjective and objective personal reflection mechanism.

In an uni-personal verb a priority is given to class, a subjective person is marked by means of a class formant, in a bi-personal verb a class expresses an objective person, subject is characterized of a personality.

The first subject personal marker is *wa-* prefix: *wa-nupa* "We came".

The second subject personal marker is *o-* / *u-* prefix: *u-štipte* "You were making smth to smb."

The third subject personal marker is *-a* prefix. *a-kḫakan* "Smb is opening".

The plural is formed by means of adding *-aw* suffix (its variants, as well) to a root morpheme in three persons.

Personal category is mostly outlined in bi- and poly-personal verbs.

I believe that three subject personal markers are originated from the first-class *w* (*a*)- marker.

In the case of the third person an issue of a class grouping of nouns arises, which is reflected in a subject.

The second class noun uses *š-*, *t-*, *ḫ-*, *k-* prefixes originated from primary **y-* as a subject personal marker.

One of the features of a Hattian verb is a grammar class. There are two different classes and, therefore, there are two verbal prefixes: first class is expressed by means of w-; m- ||> n-; b-; p-, the other - š-; t-; ḥ-; k-.

In Hattian the grammar classes are distinguished on the basis of binary principle. There are two groups: I – private and II – common.

Morphological position of a grammatical class is much stronger than of a person.

It should be noted that plural form of uni-personal verbs is derived by combination of class and number markers.

The voice category is very peculiar in Hattian. It has two types – active and passive, however, it has no derivative affixes.

The main distinguishing feature is a verb conjugation mechanism: all class-personal conjugation verbs are of active voice, the same verb can derive passive on the basis of class conjugation.

The tense category is expressed by means of -a and -u suffixes in a verbal stem. Of them -a expresses past, -u – future, the present has no marker.

In Hattian there are two types of mood: indicative and imperative. It has no derivative markers, opposing means is the conjugation mechanism.

The imperative mood differs from an indicative one due to reducing the number of persons, due to what the preference is given to class conjugation.

Aspect category expresses repetition or non-repetition of action. There are two kinds of aspect: non-repetition – perfect, poly-repetition – imperfect.

Perfect aspect has no formant.

Imperfect aspect is expressed by means of a suffix -t in a verb: *wa-ḥ-zih-er-t-a* "We were throwing."

Adverb is a prefixal integral element of a verbal stem. In the written sources the followings often occur in most verbal stems: ka- / ḥa- / ga-, ta- / da / za-, ma- / pa-, ti- / zi, taḥ- / daḥ, kaš- / ḥaš-.

There are several types of a sentence in the written sources: simple, fused and compound.

A sentence consists of principal and non-principal members. The principal members are: subject, predicate, object, non-principal members are: simple object, attribution and adverbial modifier.

There are two different types of a predicate: simple and compound. A compound predicate is given in the form of a stem: *ešbu wašḥap* "Deity will come out." The number of this type of a predicate is little. Unlike it the number of a simple predicate is large: *ešamazi taštemaštelḥaniw* "We won't sit even them down."

The sentences without a subject often occur in Hattian. Reason for it should be a strong syntax position of a predicate as well as the fact that a verb contains a subject indicator prefix, which from a semantic viewpoint, is a kind of tool for compensation of a lost member.

It occurs in the form of two cases: a subject which coordinates with an intransitive verb-predicate is in a Nominative case, with an Adverbial modifier – in Narrative one.

A subject can be expressed by: noun - *wašḥabma ešwur aškaḥir* "Deity controls the world"; adjective - *tiṭ zaniwašu* "Let the Big sit down!"; pronoun - *akḥan kan* "It opens."

Like in other languages, there are two types of object in Hattian: direct and indirect. Both of them may be expressed by means of four types of noun.

Case of a direct object is nominative: *anamiš ḥabalkian kurkupal* "Take the metal fasteners." In terms of linguistic, a Hattian indirect object yearns for strengthening syntax.

A Hattian sentence can adapt the lack of predicate, but it cannot adapt the lack of direct object.

Discussing the morphology, I mentioned that prop. names aren't declined (except of Genitive), but the strength of syntax position should have caused the difference of a subject and a direct object to build a sentence structure. Due to this a subject had to derive Ergative form by means of an enclitic *-ḥu* particle: *eštanḥu le-wel anteḥ* "Eshtan is building a palace."

Indirect object occurs less in the texts. Its appearing depends on the tri-personal verb-predicate.

Morphologically an indirect object has its own case - Dative: *ħatilitu ħakantiuẓtu waħašah eškirib ħaišumina* "From the swamp, from the rock they call the rain: "You're evil".

Sometimes there are cases when in a compound coordinate sentence direct and indirect objects are distributed in components, and a sentence contextual order is based on it: *kaħamwašuiton antuħ le-zuħ le-šteraħ pala le-šepšep pala aneš kaħamwašuiton oitanu pala lezibina pala unes pala antabu biziwašħap* "From the sofa smb takes garments, fabrics and shoes, then puts the cheese and rennet, and then makes it for the deities". In the first part (a fused sentence) there are given direct objects: *le-zuħ* "garment", *le-šteraħ* "fabrics/cloth", *le-šepšep* "shoes/slippers", *oitanu* "cheese", *le-zibina* "rennet", while in the second - indirect objects: *biziwašħap* "deities".

From cognitive standpoint, Hattian prefers to accentuate external event and object.

A simple object is a member of a non-principal sentence. It can be expressed by the same parts of speech, by what a direct object is expressed.

A simple object remotely coordinates with all principal members of a sentence. It is mainly involved to build a sentence structure in the Instrumental case form: *binu-wa-t ħapanali šedugas* "Khafantal visited with children".

Of the principal members an attribute is most frequently involved in the building of a sentence structure. Adjective and noun often attribute a subject and an object. But there are cases when it is expressed by numeral or Demonstrative pronoun.

An attribute is expressed by means of an adjective: *wašah ħamuruwa wašah tewisne wa-ZA šuħ talwit waħziħerta* "We dropped bad logs under bad floor with bad trees".

An attribute is expressed by means of a noun: *[Dšar] un le-milub antiu iwakaiš* "It left Tarus' cattle with the horns".

An attribute is expressed by means of a Demonstrative pronoun: *ki le-kurtabi ammiš* "It gets these buds."

An attribute is expressed by means of numeral: *tulul tinvaħši tedib ekašil iškateħ* "Four walls, the great, are being built."

In Hattian an adverbial modifier is expressed by the nouns in Locative cases, therefore there is only an adverbial modifier of place, the other types don't occur.

An adverbial modifier of place is expressed by a noun in a Locative case: *kaniwaš SALtawanana ḫamuḫale* "Let the Queen sit down by the fire."

An adverbial modifier of place is expressed by a noun in Ablative case: *[k] abḫu ziyalidu ankasma* "They angered smb from the heaven".

Coordination of the sentence members results relatively large linguistic unit – syntagma (resp. collocation).

Syntagma provides the morphological properties of each member and a formed syntagmatic pair identifies the mechanism, on the basis of which two independent members combined.

A syntagmatic process ends with two results: form-changing and form-unchanging components.

According to collocation, there are two types of syntagma: those occurring between the principal members – active and active syntagma of several combinations caused by principal and non-principal members: *wašḫabma ešwur aškaḫir* "Deity controls the world". In this simple sentence there are three active collocations:

Syntagma of the subject and predicate is of two-way process: the subject coordinates the predicate in person and number, the predicate – in case: *wašḫab-m-a a-škaḫir*; the subject is in Ergative, the predicate is in the third person singular form.

1. Coordination of the subject and predicate: *wašḫabma aškaḫir*
2. Coordination of direct object and predicate: *ešwur aškaḫir*
3. Coordination of the direct object and subject: *wašḫabma ešwur*.

Syntagma of the subject and predicate is of two-way process: the subject coordinates the predicate in person and number, the predicate – in case: *wašḫab-m-a a-škaḫir*.

The predicate governs a directly object in case (Nominative), it itself coordinates in class: *ešwur a-š-kaḫir*.

Coordination of an direct object and subject depends on the functional distribution of the cases. A subject is in Ergative case, direct object – in Nominative one: *wašḥab-m-a ešwur*.

Attributive syntagma is the combination of principal and non-principal members, where a non-principal member is mostly an attribute, the principal – either a subject or direct object.

Sometimes an attribute which consists of an attributive syntagma changes a form, sometimes – does not. Form changing should depend on the homogeneous nature of the parts of speech: If a determinandum and determinatum are expressed by the same noun, then an attribute is form-unchanging, but if a determinandum-determinatum is expressed by different nouns thus an attribute is form-changing.

A determinandum member of an attributive syntagma can be expressed by an adjective, numeric and demonstrative pronoun: adjective - *ureš ḥuzašaišu* "the senior blacksmith"; numeric - *tuḥul tuwaḥši* "four walls".

In Hattian there are such attributive syntagmas which consist of homorganic components, mostly of nouns. An attribute governs a subject according to class, a subject governs an attribute according to a case (Genitive): *šaḥ-in ḥa-le-kiš* "evil's head" (I class.); *šaḥ-in eš-alip* "evil words" (II class.)

Form-unchanging attributive syntagmas include any correlation of a predicate with adverbial modifier and simple object:

a) syntagma of a predicate and simple object: *binuwat šedugas* "Smb came with children" (*binuwat ḥapantali šedugas* "Khafantali visited with children"). In the syntagma a non-principal member is in Instrumental case:

b) syntagma of a predicate and adverbial modifier: *ziyaḥdu ankašma* "Smb was angered from heaven". ([k] *abḥu ziyaḥdu ankašma* "They anger smb from heaven"). In the syntagma a non-principal member occurs in Ablative.

c) syntagma of a subject and simple object (according to given example): *binu-wa-t ḥapantali* "Khafantali with children".

d) syntagma of direct and simple objects: *le-milub i-wa-ka-iš* "cattle with horns."

e) syntagma of a subject and adverbial modifier: *biyaḥan zi-yaḥ-du* "Heaven deities from heaven"; [k] *abḥu zi-yaḥ-du* "they from heaven".

f) syntagma of a direct object and adverbial modifier: **ka-ḥanwašui-do-n le-oitanu** "cheese from the sofa"; **ka-ḥanwašui-do-n le-zibina** "rennet from the sofa";

g) syntagma of an indirect object and adverbial modifier: **ḥa-tili-tu ḥašaḥ** "It rains from swamp"; **ḥa-kantiuz-tu ḥašaḥ** "It rains from the rock."

An example of an expanded sentence: **imalḥibi zeḥar imalḥib ḥamuruwa imalḥib talwit kateya** "Let put good trees on wood, good logs". In Hattian there are unexpanded and expanded sentences. Example of unexpanded sentence: **towa taowa tobi taḥkuwat** "Giant! Giant! Giant!" – smb was shouting"; **uštikaša kaiš** "You was doing evil thing, pull".

In the written sources there occurs poly-functional conjunction **pala**, which connects two sentences and creates compound coordinate sentence.

Заключительные положения:

Консонантизм хаттского языка состоит из трёх видов звуков класса согласных: а) смычные: b-p, d-t, z, g-k; б) щелевые: š, h; в) соноры и сонанты: r, l, m, n, w, y.

Частыми являются случаи замещения звонких и глухих смычных согласных p/b, t/d, k/g, что, по моему мнению, должно быть вызвано различием в степени звонкости хаттского и хеттского языков.

Вокальная система состоит из пяти элементов: a, e, i, o, u.

Было выявлено несколько случаев замещения гласных o и u, что должно быть результатом лабиальной трансформации.

Как следует из письменных памятников, диахронически была нивелирована фонологическая ценность сонантов w и y, что, естественно, вызвало ослабление их фонемной позиции в слове; это же стало фактором, способствующим их перезвучию, и оба они испытывали на себе как консонантизацию, так и вокализацию (в преконсонантной позиции).

Сонант W характеризует преобразование в основной согласный. Большое количество случаев перезвучия w>p||>b||>m является результатом именно этого изменения;

Многообразные и более сложные ступени прошла трансформация сонанта y. Его артикуляция полностью перешла границы первоначального вида, и произошел его перенос по двум направлениям – в передний (антериорный) и задний (постериорный) ряды. Предположительно, имело место поэтапное сужение резонансности сонанта, и изначально он преобразовался в спирант, затем же – в смычный: t<||š<*y>h||>k.

Довольно развиты морфологические процессы склонения имён и спряжения глагола.

Имя и глагол имеют двойную форму числа: единственное и множественное; отличие по грамматическому классу характерно как для имени, так и для глагола; таким образом, число и класс общие понятия.

Система падежей состоит из основного и местного падежа. Каждый из них имеет собственное формальное выражение.

Спряжение глагола опирается на механизм чередования классов и лиц, действующее лицо из которых выражают показатели субъектного лица, а предмет действия (объект) – показатели класса.

В строении глагольной формы принимает участие преверб и приставки, отражающие ряд и аспект.

Глагол различает и морфологическую категорию рода.

Из частей речи, неизменяемых по форме, в письменных источниках нам встречается преверб, союз. Хотя оба из них и представлены в небольшом количестве, но ощущается из реализация и многозначность высокой частоты; например, *pała* выражает подчинительный и соединительный союз.

К числу основных падежей относятся: именительный, повествовательный, родительный, дательный, действительный и звательный.

Среди же локативных падежей различаются местный и начальный.

Маркировка падежей осуществляется посредством аффиксации. Показатели падежей объединяют в себе аффиксы трёх видов по местоположению: префикс, суффикс и конфикс.

Имена собственные в хаттском языке не склоняются.

Именительный падеж (номинатив) в хаттском языке в виде основы показывает имя без его маркировки. Например, *wel* «дом» *katte* «царь», *wašhar* «божество», *šakil* «сердце», *ešwur* «страна» и др.

Следует отметить, что при производстве составного сказуемого в качестве именительного падежа встречается имя: *le-zariumpa le-pinu wuruš tewabo* «принесенный им в жертву сын выйдет старшим».

В языковых памятниках отмечается: если в слитном предложении повторяется подлежащее или какое-либо дополнение, они, не меняя формы, сохраняют словосочетательный союз со сказуемым: *ḥabrašun amišta nušta-war, maio ešta-war* «дай тигр одеяний тысячу, ... тысячу».

Для производства повествовательного падежа (эргатива) к основе имени присоединяется суффикс *-n*; это падеж только подлежащего.

Глагол управляет субъектом в эргативной форме в том случае, если он является переходным.

Ещё один способ выражения эргатива - присоединение энклитической частицы *h(u)* в качестве показателя падежа.

Использование энклитической частицы в качестве падежного показателя представляется нам поздним, так как основной суффикс *-n*, как мы видим, не всегда присоединялся к отдельным группам имён, и его представление в качестве основы вызвало бы функциональную аналогию с именительным падежом в системе падежей. Каждый из них (именительный и повествовательный) строго разграниченные меж собой падежные единицы, во избежание смешения которых и был избран указанный путь.

Показателем родительного падежа (генитива) является суффикс *-(i)n*.

В случае имени, оканчивающегося на гласный, на рубеже морфем наблюдается средоточие двух гласных, исходя из позиции, преимуществе же имеет корневой или гласное редуцирование аффикса полностью исчезает из слова: *wašaḥ-in še-alep* «слова зла».

Показателем дательного падежа (датив) является конфикс $\text{ḥa-n} \parallel \text{ka-n, zi-n}$. например, ka-ḥanwaʃuit-u-n «трону».

В хаттском языке изначальное оформление датива мы должны были иметь лишь посредством префиксации: $\text{ḥa-} \parallel \text{ka-}, \text{zi-}$. ḥa-le-kiʃ «ему».

В процессе образования локативных падежей производная основа опирается на дательную форму и для выражения формального отличия присоединяет суффикс.

Суффиксальное оформление датива должно быть более поздним, и основание для этого состоит в следующем: механизм маркировки локативных падежей отразился и на нём и из-за общего префикса ($\text{ḥa-} \parallel \text{ka-}, \text{zi-}$) в языке появилась тенденция противопоставления по форме, суффиксом же был избран сонор n , как слабый звук с точки зрения влияния.

Префикса датива $\text{ḥa-} \parallel \text{ka-}, \text{zi-}$ должны происходить от изначального показателя II класса (* y).

Оформление местного (локативного) падежа, как мы уже отметили выше, происходит посредством присоединения суффиксов $\text{ḥa-i} \parallel \text{ka-i}, \text{zi-i}$. Например, ḥa-waʃḥar-i «с божеством».

Показателем начального падежа (аблатив) является конфикс $\text{ḥa-ʃ(u)} \parallel \text{ka-ʃ(u), zi-ʃ(u)} \parallel \text{ḥa-t(u)} \parallel \text{ka-t(u), zi-t(u)} \parallel \text{ḥa-d(u)} \parallel \text{ka-d(u), zi-d(u)}$. Например, $\text{ka-yaḥ-ʃu} \parallel \text{ka-yaḥ-tu, zi-yaḥ-ʃu}$ «с неба».

Это множество было вызвано на фонетической почве. Последней частью конфикса был сложный звук, который преобразовался, в результате чего составные компоненты образовались в виде рефлекса.

Показатель творительного падежа (инструменталис) суффикс $-\text{ʃ(u), -d(u)} \parallel -\text{t(u)}$. Например, zar-d(u) «овцой».

Первоначальным суффиксом творительного падежа был аффрикат $[-z]$; он сохранился в тексте арханчной формы $e\check{s}kil-i-z-(i)$.

Звательный падеж (вокатив) в хаттском языке представлен в двух видах: в виде основы и префикса $wa-$.

Категория числа различает формы единственного и множественного числа.

В единственном числе имя представлено в виде основы.

Для выражения множественного числа к основе слова присоединяются суффиксы $re-||ra-||ri-$, $ma-$, $wa-$ || $we-$ || $wu-$ и $ap-$ || $ep-$.

Одним из способов образования множественного числа также является редупликация основы. Например, $\check{z}er\check{z}er$ «башмаки».

Склонение имён во множественном числе отличается от единственного числа: основа имени состоит из корня и показателя множественного числа, и она в таком виде присоединяет к себе форманты падежей.

Грамматический класс является одной из категорий, являющейся общей для имени и глагола. Сейчас рассмотрим его выражение в имени.

Имена делятся на два класса.

В первый входят божества и другие одушевленные имена мужского пола; его показателем является суффикс $w(a)-$.

Второй класс объединяет в себе остальные одушевленные и неодушевленные имена. Он выражается префиксом $-(e)\check{z}$.

Группирование имён по грамматическим классам не всегда находит отражение морфологически. Часты случаи, когда основа не содержит выражающие их морфемы, однако при согласовании с детерминантом или глаголом чётко проявляется семантическая дифференциация: $e\check{s}tan$ $urU\check{h}an\check{z}an\ le-wel\ anteh$ «Эштан строит дворец Лахц».

Видимо, в имени и глаголе грамматические классы отмечались одними и теми же формантами.

По нашему мнению, первоначальным показателем второго класса должен был быть префикс *у.

Смело можно сказать, что перенос звуков $t < ||\check{s} < *y > h || > k$ в первый ряд отразился именно на категории грамматического класса.

Грамматическая позиция класса уже кажется ослабленной в письменных памятниках; возможно, в первоизданном положении суффиксы *w- 𐎧𐎺 *у- были представлены всех надлежащих именах, однако указанный процесс протекал бы до тех пор, пока в имени не началось семантическое развитие категории класса.

Помимо этого, очень своеобразным является процесс связки двух имён существительных в качестве детерминанта и определяемого; детерминант управляет определяемым по классу, и ввиду того, что его позиция преобладает над управляемым членом, он присоединяет к нему показатель собственного класса в виде проклитической притяжательной частицы.

Притяжательной частицей I класса является le-; II класса – (e)-š-e-//t-e-.

При присоединении притяжательной частицы имя характеризует одна особенность: при управлении определяемое связано с детерминантом в форме родительного падежа, а перед ним стоит притяжательное местоимение того класса, к которому относится сам детерминант, а не управляемое слово. Dḥattus-in te-šḥar «города Хаттуса его бог».

Приставочная основа является агглютинативной и легко разбирается. Различает формы числа и изначальные и производные основы; используется при образовании составного сказуемого и притяжательного композита (resp. бахуврихи).

Как и имена существительные, в именительном падеже и имена прилагательные представлены в виде основы, а во множественном числе присоединяют к себе заменяемый аффикс *wa-/ib-*.

-war и *-(i)an* являются деривационными суффиксами, и содержательная сторона ограничивается акцентированием на свойствах происхождения или внешних свойствах, что преобразует указанное имя в прилагательное и представляет его в предложении как определение.

Формы превосходной степени производят суффиксы *-eš||-et*.

В хаттском языке мы имеем несколько видов местоимений: личные, указательные, притяжательные.

Личные и указательные местоимения в хаттском являются одним и тем же словом, например, *ka* «он», «это»; *ša* «этот». Различить их можно синтаксически: если слово в предложении встречается как подлежащее (или дополнение), подразумевается личное местоимение, если находится в позиции определения – указательное местоимение.

Что касается склонения местоимений, мы имеем формы именительного падежа и повествовательного падежа с энклитическими частицами.

В письменных памятниках притяжательные местоимения встречаются довольно часто. Различаются они по классам: имена I класса представляет *le*, а II класса – *še/te*. Вместе они обозначают третье лицо.

Притяжательные местоимения I и II лица в текстах пока не обнаружены.

Одним из свойств имени в хаттском является «соучастное». Оно выражает значение повторяющегося действия и подчёркивает его второстепенное участие в едином процессе. Его производной является суффикс *-t*. Рассмотрим примеры: *huzaša-i-i-š-u* «и кузнец»; *tal-wi-t* «и деревья», *ha-kanti-uz-t-u* «и со скалы»:

Значение соучастие с синтаксической точки зрения в том смысле, что посредством его присоединения простое предложение становится слитным.

Глагол в хаттском языке имеет следующие морфологические категории: лицо, класс, число, время, наклонение, род.

Спряжение глагола носит классово-личный вид и характеризуется следующими особенностями: оба компонента имеют собственную функцию, и это распределено на механизм выражения субъективных и объективных лиц.

В одноличном глаголе преимущество за обозначением класса, и маркировка субъективного лица осуществляется посредством форманта класса, в двуличном глаголе класс выражает лицо объекта, для субъекта же характерна личность.

Первый показатель субъективного лица приставка *wa-*: *wa-pura* «мы пришли».

Второй показатель субъективного лица приставка *o-/u-*: *u-štipre* «мы делали для него».

Третий показатель субъективного лица приставка *-a*. *a-khakan* «он открывает».

Во всех трёх лицах множественное число образуется одинаково, посредством присоединения суффикса *-aw* (вариантов).

Ценность категории лица, в основном, проявляется в двуличных глаголах и глаголах с большим количеством лиц.

Все три показателя, по нашему мнению, должны происходить от показателя первого класса *w(a)-*.

В случае с третьим лицом, проявляется вопрос классовой группировки имён, что и выражается в указании субъекта.

Имя второго класса в качестве показателя субъективного лица использует приставки *š-*, *t-*, *h-*, *k-*, происходящие от изначального **y-*.

Одной из характерных особенностей глагола в хаттском языке является грамматический класс. Различают два класса, и, соответственно, здесь у нас два глагольных префикса: первый класс обозначают: *w-*; *m-*||>*n-*; *b-*; *p-*, а второй – *š-*; *t-*; *h-*; *k-*

В хаттском языке разбор грамматических классов основывается на бинарном принципе, и здесь различаются две группы: I – отдельные и II – общие.

Морфологическая позиция грамматического класса намного сильнее позиции лица.

Здесь же следует отметить, что и одноличные глаголы образуют множественное число посредством комбинации показателей класса и числа.

Категория рода в хаттском языке является своеобразной данностью. Она различает два вида – творительный и пассивный, однако, производные аффиксы не выявлены.

Основным отличительным показателем является механизм глагольного спряжения: к творительному относятся все глаголы классово-личного спряжения, образование пассива требует того же глагола на основании классового спряжения.

Категория времени маркирована в глагольной основе посредством приставок *-a* и *-u*. В том числе *-a* является показателем прошедшего времени, *-u* – будущего, настоящее время же характеризует отсутствие показателя.

В хаттском языке различаются два типа наклонения: повествовательное и повелительное. Они не имеют производных приставок, и способом их противопоставления является механизм спряжения.

Повелительное наклонение отличается от повествовательного путём сокращения лиц, из-за чего преимущество отдаётся классовому спряжению.

Категория аспекта передаёт повторяемость или однократность действия. Различаются два типа аспекта: однократный – совершенный и многократный – несовершенный.

Однократный, то есть совершенный аспект не имеет выражающего его аффикса.

Многократный (resp. несовершенный) аспект выражается в суффиксом -t в глаголе: wa-ḥ-ziḥ-er-t-a «сыпали»,

Преверб является составным префиксным элементом глагольной основы. Он встречается в большинстве глагольных форм, представленных в письменных памятниках: ka-/ḥa-/ga-, ta-/da/za-, ma-/pa-, ti-/zi, taḥ-/daḥ, kaš-/ḥaš-,

В письменных источниках встречаются несколько видов предложений: простое, слитное и сложное.

Предложение, в свою очередь, состоит из главных и второстепенных членов. Главные члены: подлежащее, сказуемое, главное дополнение, к второстепенным членам относятся простое дополнение, определение и обстоятельство.

Различают два типа сказуемого: простое и составное. Именной член составного сказуемого представлен в виде основы: ešbu wašḥar «божество выйдет». Этот вид сказуемого встречается в очень небольшом количестве.

В отличие от него, показать примеры простого сказуемого не составляет сложности: *ešamazi taštemaštehaniw* «и их не посадим».

В хаттском языке часто встречаются предложения без подлежащего; причиной этого должна быть сильная синтаксическая позиция сказуемого, а также то обстоятельство, что глагол содержит приставку-показатель лица, что с семантической точки зрения является своеобразным средством восполнения утеряннного члена предложения.

Он выражается в двух падежных формах: в именительном подлежащее, связанное с непереходным глаголом-сказуемым, а с переходным – в повествовательном.

Подлежащее может быть выражено: именем существительным – *wašhabma ešwur aškañig* «божество ограждает страну»; именем прилагательным – *tit zapiwašu* «пусть великий сядет», местоимением – *akhan kan* «открывает он».

Главное дополнение в хаттском языке, наподобие других языков, различает два вида: прямой и косвенный. Оба они могут быть переданы четырьмя видами имени.

Падежом прямого дополнения является номинатив: *anamiš habalkian kurkural* «возьми железную скрепу». С языковой точки зрения, стремится к усилению синтаксической ценности.

Предложение в хаттском языке терпит отсутствие сказуемого (гесп. скрытность), невыражение же прямого дополнения – нет.

В разборе морфологии мы отметили, что имя собственное не склоняется (за исключением родительного), однако, твёрдость синтаксической позиции должна была вызывать формальное различие подлежащего и прямого дополнения с целью строения конструкции предложения; в связи подлежащее было вынуждено образовать форму эргатива посредством энклитической частицы *-ñu*: *eštanñu le-wel anteh* «Эштан строит дворец».

Косвенное дополнение в сравнении с прямым дополнением встречается в текстах редко. Его выделение зависит от трехличности глагола-сказуемого.

Морфологически и косвенное дополнение снаряжено собственным падежом – дательным: *ḥatilitu ḥakantiuztu waḥašaḥ eškirib ḥaiṣumina* «из болот, со скалы – злодей – призывают дождь»;

Иногда встречаются случаи, когда в сложном предложении прямое и косвенное дополнение распределены в компонентах, и содержательный строй его составного предложения основывается на этом: *kaḥanwašuiton antuḥ le-zuḥ le-šteraḥ pala le-šepšep pala aneš kaḥanwašuiton oitanu pala lezibina pala anes pala antabu biziwašḥar* «берёт с трона одеяния, ткань и обувь, затем кладёт сыр и сычуг, затем делает божествам». В первой части (слитном предложении) представлены прямые дополнения: *le-zuḥ* «одеяния», *le-šteraḥ* «ткань», *le-šepšep* «тапки», *oitanu* «сыр», *le-zibina* «сычуг», а во втором – косвенное дополнение: *biziwašḥar* «божествам».

С когнитивной точки зрения, хаттский язык предпочитает акцент на внешнем событии-предмете и немного примиряется с выражением собственного вклада, этот минимализм – субъективные префиксы глагола-сказуемого.

Простое дополнение является членом второстепенного предложения. Оно может быть представлено теми же частями речи, которыми выражается главное дополнение.

Простое дополнение дистанционно оказывает влияние на все главные члены предложения. При построении предложения оно, в основном, принимает в нём участие в форме творительного падежа: *binu-wa-t ḥarantali šedugas* «с детьми пришли к Хапантали».

Из второстепенных членов предложения определения чаще всего принимает участие в построении предложения. Имена прилагательное и существительное часто выступают атрибутами подлежащего или дополнения, однако, есть случаи, когда оно может быть выражено либо числительным, либо указательным местоимением.

Определение, выраженное прилагательным: *wašah ħamuruwa wašah tewisne wa-ZA šah talwit wahziħerta* „плохие брёвна плохими напольными камнями, плохими деревьями мы засыпали»;

Определение, переданное именем существительным: *[Pšar]un le-milub antiu iwakaiš* «оставил скот Тару с рогами»;

Есть несколько образцов определения, представленного в виде указательного местоимения: *ki le-kurtabi ammiš* «берёт эти почки».

Случаем определения, выраженным числительным, является *tuħul tuwahši tedib ekašil iškateħ* «четыре стены, большие, главная строится».

Обстоятельство в хаттском языке выражают существительные в локативном падеже, исходя из этого, здесь мы имеем лишь обстоятельство места, другие виды не различаются.

Обстоятельство места выражает имя в местном падеже: *kaniwaš^{SAL} tawaṇapa ħamuħale* «пусть царица сядет у огня».

Имя передает обстоятельство в начальном падеже: *[k]abħu ziyalħdu ankasma* «их с небес прогневили».

Соединение членов предложения является результатом образования сравнительно крупной языковой единицы - синтагмы (resp. совокупности слов).

Синтагма предусматривает морфологические свойства каждого члена, и образовавшаяся синтагматическая пара выделяет тот механизм, на основании которого произошла совокупность двух самостоятельных членов.

Синтагма завершается двумя итогами: формоизменением компонентов или неизменяемостью формы.

Синтагма с точки зрения связи членов предложения бывает двух видов: образованной между главными членами – творительной (актовой) и вызванной главными и второстепенными членами творительной (актовой)

в нескольких комбинациях: *wašḥabma ešwur aškaḥir* «божество страну ограждает». В этом простом предложении три творительные синтагмы:

- 1) Совокупность подлежащего и сказуемого является двухсторонним процессом: подлежащее согласует сказуемое по лицу и числу, сказуемое же – по падежу: *wašḥab-m-a a-škaḥir*; подлежащее в эргативе, сказуемое же в форме третьего лица единственного числа.

Согласование подлежащее-сказуемое: *wašḥabma aškaḥir*

Согласование главное дополнение-сказуемое: *ešwur aškaḥir*

Согласование главное дополнение-подлежащее: *wašḥabma ešwur*.

Совокупность подлежащего и сказуемого является двухсторонним процессом: подлежащее согласует сказуемое по лицу и числу, сказуемое же – по падежу: *wašḥab-m-a a-škaḥir*

Сказуемое управляет главным (прямым) дополнением по падежу (именительный), само же сменяет класс: *ešwur a-š-kaḥir*

Согласование прямого дополнения и подлежащего зависит от функционального распределения падежей. Подлежащее встречается в форме повествовательного падежа, а главное дополнение – именительного: *wašḥab-m-a ešwur*.

Определительная (атрибутивная) синтагма представляет собой совокупность главного и второстепенных членов предложения, в основном, определение, главные члены же – подлежащее или прямое дополнение.

Сказуемое атрибутивной синтагмы иногда меняет форму определения, иногда – нет. Изменение формы должно зависеть от однородности частей

речи: если детерминант и определяемое слово передаются одним и тем же именем, определение не изменит форму, но в случае детерминанта и определяемого слова, состоящего из разных имён, оно меняет форму.

Детерминант определительной синтагмы может передаваться прилагательным, числительным или указательным местоимением: прилагательное определение – *ureš ħuzašaišu* «и старший кузнец» или числительное – *tuḥul tuwaḥši* «четыре стены».

В хаттском языке встречаются и такие атрибутивные синтагмы, которые состоят из гомоганных компонентов, в основном, имён существительных. Определение управляет подлежащим по классу, а подлежащее определением – по падежу (родительный): *šaḥ-in ḥa-le-kiš* «главе злодея» (I кл.); *šaḥ-in eš-alip* «слова зла» (II кл.)

К атрибутивным синтагмам, не меняющим форму, также относятся всяческая совокупность сказуемого и обстоятельства или простого дополнения.

а) совокупность сказуемого и простого дополнения: *binuwat šedugas* «с детьми пришёл» (*binuwat ḥapantali šedugas* «с детьми пришли к Хапантали»). В синтагме второстепенный член участвует в форме творительного падежа:

б) совокупность сказуемого и обстоятельства: *ziyaḥdu ankašma* «с небес прогневили»

(*[k]abḥu ziyaḥdu ankašma* «их с небес прогневили»). В синтагме второстепенный член встречается в форме аблатива.

в) синтагма подлежащего и простого дополнения (по приведенному примеру): *binu-wa-t ɥapantali* «с детьми к Хапантали»;

г) главное (прямое) и простое дополнения - *le-milub i-wa-ka-iʃ* «скоты с рогами».

д) случаи синтагмы подлежащего и обстоятельства: *biyaɥan zi-yaɥ-du* «; [k]abɥu zi-yaɥ-du «их с небес»,

е) образец синтагмы прямого дополнения и обстоятельства: *ka-ɥanwaʃui-do-n le-oitanu* «с трона сыр»; *ka-ɥanwaʃui-do-n le-zibina* «с трона сычуг»;

ё) примеры синтагмы косвенного дополнения и обстоятельства: *ɥa-tili-tu ɥaʃaɥ* «с болота дождь»; *ɥa-kantiuz-tu ɥaʃaɥ* «со скалы дождь».

Распространённое предложение, например: *imalɥibi zeɥar imalɥib ɥamuruwa imalɥib talwit kateya* «хорошие дрова на хорошие брёвна и хорошие деревья положим»; в хаттском языке мы имеем распространенные и нераспространенные предложения. Образец нераспространенного предложения: *towa taowa tobi taɥkuwat* «дэв, дэв, дэв, кричал»; *uʃtikaʃa kaiʃ* «злу делали, тяни».

В письменных памятниках встречается полифункциональный соединительный союз *paɭa*, соединяющий два предложения и создающий сложноподчиненное предложение.

დამოწმებული ლიტერატურა:

1. Bleichsteiner R. Zum Protohattischen, Berichte des Forschungs-institutes für Osten und Orient 3. Wien 1923: 102-6.
2. Braun J. Локальные префиксы хаттского глагола и те же морфему в абхазо-адыгских языках. Silva Anatolica. Anatolian Studies presented to M. Popko on the occasion of his 65th birthday. Warszawa 2002: 55-6.
3. Braun J. Хаттский и Абхазо-Адыгский, RO 49. Warszawa 1994: 15-23.
4. Fähnrich H. Zum genealogischen Einordnungen der Hattischen und Kassitischen. Georgica 3. Tbilisi 1980: 73-5.
5. Girbal Chr. Beiträge zur Grammatik des Hattischen Frankfurt am Mein-Bern-New York 1986.
6. Girbal Chr. Das hattische Wort für „Kuh“. AoF 27. Berlin 2000: 373-9.
7. Girbal Chr. Ein Hattischer Paragraph. AoF 27. Berlin 2000: 367-72.
8. Girbal Chr. Hattisch *taḫanti* groß, angesehen AoF 28. Berlin 2001: 289-97.
9. Goedegebuure P. Central Anatolian languages and language communities in the Colony period: A Luwian-Hattian symbiosis and the independent Hittites. Old Assyrian archives studies 3. Leiden 2008: 137-80.
10. Goedegebuure P. The Alignment of Hattian. An Active Language with Ergative Base. Babel und Bibel 4/2: 949-81.
11. Julius von meszaros. Das Phakhy-Sprache. Chicago, 1934.
12. Kammenhuber A. „Das Hattische“, HbOr 1/2.21 Leiden-Köln 1969: 428-546; 584-8.
13. Kammenhuber A. Die protohattisch-hethittische Bilinguis vom Mond, der vom Himmel gefallen ist. ZA 51. Leipzig-Berlin-New York 1955: 102-23.
14. Kammenhuber A. Hattische Studien I, RHA 20. Paris 1962: 1-29.
15. Kammenhuber A. Protohattisch-Hethittische, MSS 14. München 1959: 63-83.
16. Kammenhuber A. Хаттский язык. Древние языки малой азии, Москва, 23-98.

- 17.Klinger J. Das hattisch. Sprachen des Alten Orients. Darmstadt 2005: 128-34.
- 18.Klinger J. Hattisch und Sprachverwandschaft. *Hethitica* 12, 23-40.
- 19.Klinger J. Zu einigen hattischen Ausrufen in hethittischen Festritual. *SMEA* 32. Roma 1993: 91-110.
- 20.KUB 2. Berlin 1935 (H. Güterbock)
- 21.Laroche E. *Études Protohittites*. RA 41. Paris 1947: 67-98.
- 22.Laroche E. *Hattic deities and Their Epithets*. JCS 1, New Haven 1947: 187-216.
- 23.Laroche E. Une conjuration Bilingue Hatti-Hittite. JKF 1, Heidelberg-Istanbul 1950-1: 174-181.
- 24.Schuster H. S. „Die hattisch-hethittischen Bilinguen“ Teil I. Brill-Leiden, 1974.
- 25.Schuster H. S. „Die hattisch-hethittischen Bilinguen“ Teil II. Brill-Leiden-Boston-Köln, 2002.
- 26.Śmieszek A. *Bezdzwieczne l w języku elamickim I protochetyckim*, RO 2. Warszawa 1918: 145-152.
- 27.Soyсал O. „Hattischer Wortschatz in hethitischer Textüberlieferung“. Chicago 2004.
- 28.Soyсал O. Bazı kayıp, gözden kaçmış ve yanlış saptanmış hattice fragmentar. *ArAn* 4. Ankara 2000: 177-205.
- 29.Soyсал O. Eine Hattische 'Notzeit' Beschreibung. *N.A.B.U* 2002 #4. Paris 2002: 8-9.
- 30.Soyсал O. Einige bemißte, übersehene oder verkannte hattische Fragmente. *Gslmparati I-II*, 11. Firenze 2002: 753-81.
- 31.Soyсал O. Hattice araştırmalarında son durum. *StBoT* 45. Wiesbaden 2001: 642-51.
- 32.Soyсал O. Ist das hattische Wort für „Kuh“ gefunden? *AoF* 28. Berlin 2001: 282-8.
- 33.Soyсал O. New materials for the Hattian Corpus. *N.A.B.U.* 2001 #3. Paris 2001: 67-8.

34. Taracha P. „Zum Stand der hattischen Studien: Mögliches und unmögliches in der Erforschung des hattischen. ხეთოლოგიის მე-2 საერთაშორისო კონგრესის მასალები, პავია, 1995: 351-8.
35. Taracha P. More on the Hattic Sentence-Building: Does the Category of tense exist in Hattic?. GsGarter (2000): 233-43.
36. Taracha P. Probleme der hattischen Syntax. Die Personalanzeiger und ihre Stellubg im hattischen Satz. Sumlu IV, papers presented at the international conference ... Poznan 1993: 287-93.
37. Taracha P. Zu den Syntatischen Verknüpfungen im Hattischen. AoF 15. Berlin 1988: 59-68.
38. Thiel H. J. Bemerkungen zur Phonologie des Hattischen WZKM 68. Wien 1976: 143-70.
39. Дунаевская И. Zum Hattischen OLZ 68. Leipzig-Berlin 1973: 16-22.
40. Дунаевская И. Zur Klärung der Präfixe im Hattischen. Труды 25-го международного конгресса востоковедов. Т. 1. Москва 1962: 275-82.
41. Дунаевская И. Дьяконов И. Языки Азии и Африки, #3. Москва 1979: 79-86.
42. Дунаевская И. Значение префиксов хаттского глагола. Институт народов Азии 40. Москва 1961: 3-10.
43. Дунаевская И. О структурном сходстве хаттского языка с языками северо-западного Кавказа. აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიისა და კულტურის ხარკვევები, თბილისი, 1960: 73-77.
44. Дунаевская И. Порядок размещения префиксов хаттского глагола. Вестник Древней Истории. Москва 1959, 20-34.
45. Дунаевская И. Принципы структуры хаттского (протохеттского) глагола. Переднеазиатский сборник. Москва 1961: 57-159. 583-6.
46. Дунаевская И. Протохеттский именной суффикс косвенного дополнения. Вестник Древней Истории. Москва 1964: 102-5.
47. Иванов В. В. Интерпретация текста хаттско-хеттского строительного ритуала (в свете данных внешнего сравнения). Семантика и структура. Москва 1983: 5-36, 296-7.

- 48.Иванов В. В. К исследованию хаттско-хеттских билингв.
„კავკასიურ-ახლო აღმოსავლური კრებული“, #7, თბილისი 1984: 74-84
- 49.Иванов В. В. Об отношении хаттского языка к северозападнокавказским. Древняя Анатолия». Москва 1985: 26-59.
- 50.Иванов В. В. Структура хаттских и хеттских ритуальных текстов и система хаттских притяжательных префиксов. Структура текста» 81. Москва 1981: 6-8.
- 51.Касьян А. Hattic as a Cino-Caucasian languageსო UF 41. kevelaer-Neukirchen-Vluyn 2009: 309-47.
- 52.Касьян А. Хаттский язык. Языки Мира. Древние реликтовые языки Передней Азии. Москва 2010: 168-84.
- 53.გაბესკირია შ. იბერიულ-კავკასიური ენების ხეთურთან და ურარტულთან მიმართების შესახებ, კავკასიოლოგთა 1-ლი საერთაშორისო კონგრესის მასალები, თბილისი, 2007, გვ. 46-8.
- 54.გაბესკირია შ. Hattiler, Hatti ve Hitit devleri üzerine bazı düşünceler, Acts of the 3rd international congress of Hittitology. Corum 1998: 223-31.
- 55.გაბესკირია შ. On the Etymology of Hatti and Hattusa Acts of the 5th International Congress of Hittitology. Ankara 2005: 345-57.
- 56.გაბესკირია შ. ხეთური და ხათური ენების მნიშვნელობის შესახებ ქართველური ონომასტიკისა და ქართული ენის ისტორიისათვის. კავკასიოლოგთა მე-2 საერთაშორისო კონგრესის მასალები, თბილისი, 2010, გვ. 44-....
- 57.გიორგაძე გრ. „უძველესი ახლო აღმოსავლური ეთნოსები და ქართველთა წარმომავლობა“, თბილისი, 2002.
- 58.გიორგაძე გრ. ათასი ღვთაების ქვეყანა, თბილისი, 1988.
- 59.გიორგაძე გრ. ხეთოლოგიური და ქართველოლოგიური ძიებანი, ტბილისი, 1999.
- 60.გორდეზიანი რ. ქართველურ-მედიტერანული მიმართებები, I, საწყისები, თბილისი, 2007.
- 61.ტატიშვილი ი. ასირიოლოგიის შესავალი, კავკასიურ-ახლო აღმოსავლური კრებული XV, თბილისი 2013 86-142.

62. ტატიშვილი ი. ხეთურ-ქართული ლექსიკონი, ნაკვ. 1-9, თბილისი, 2006-2013.
63. ჩიქობავა არნ. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი, თბილისი, 1979.
64. ჩუხუა მ. ხათური (პროტოხეთური) ენის ქართველური იზოგლოსებისათვის, არნ. ჩიქობავას ენათმეცნიერების ინსტიტუტის 74-ე სამეცნიერო სესიის მასალები, თბილისი, 2015, 45-47.
65. ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიის ქრესტომათია (რედ. გ. მელიქიშვილი), თბილისი, 1990.

ს ა რ ჭ ე ვ ი

შესავალი	6
ხატური ენის შესწავლის ისტორია	10
თავი I – ხატური ენის ფონეტიკის ძირითადი საკითხები	
1. თანხმოვანთა სისტემა	19
2. ხმოვანთა სისტემა	23
თავი II – ხატური ენის მორფოლოგია	
1. სახელის მორფოლოგია	28
ა) ბრუნვათა სისტემის ო. სომხალისეული და ა. კამენჰუბერისეული ინტერპრეტაციები: საერთო და განსხვავებული ელემენტები	30
ბ) ბრუნვათა სისტემა ხატურში	32
გ) აკუზატივის საკითხისათვის ხატურში	42
დ) მრავლობითი რიცხვის წარმოება ხატურში	44
ე) სახელთა ბრუნვების თავისებურებანი მრავლობით რიცხვში	45
ვ) გრამატიკული კლასის კატეგორიის ასახვის თავისებურებანი სახელში	52
ზ) ზედსართავი სახელი	57
წ) რიცხვითი სახელი	59
თ) ნაცვალსახელი	60
ი) თანაობითის კატეგორია	62
2. ზმნის მორფოლოგიის ძირითადი საკითხები	64
ა) პირი	65
ბ) კლასის კატეგორია	70
გ) გვარი	74
დ) დრო	76
ე) კილო	79
ვ) ასპექტი	81
ზ) ზმნისწინი	83
წ) ფლექსიურობის ელემენტები ხატურ ზმნაში	86

თავი III – სინტაქსის ძირითადი საკითხები

ზოგადი მიმოხილვა	87
1. წინადადების მთავარი წევრები	87
ა) შემასმენელი	87
ბ) ქვემდებარე	88
გ) მთავარი დამატება	90
2. წინადადების არამთავარი წევრები	93
ა) უბრალო დამატება	93
ბ) განსაზღვრება	93
გ) გარემოება	95
3. წინადადების წევრთა შეკავშირების თავისებურებანი	96
4. გავრცობილი და გაუვრცობელი წინადადებები	101
5. კავშირი	102
ხატურ-ქართული ლექსიკონი	103
ხატური ლურსმული დამწერლობა	115
ხატური ტექსტები თარგმანებით	117
ვრცელი რეზიუმე (ინგლისური)	127
ვრცელი რეზიუმე (რუსული)	139
გამოყენებული წყაროები	155
სარჩევი	160
Contents	162
Содержание	165

Contents

Introduction.....	6
History of Hattian language studying	10
Chapter I – Key issues of the Hattian language's phonetics	
1. Consonant system	19
2. Vowel system	23
Chapter II - Hattian language's morphology	
Review of the morphology of a noun	28
1. Interpretations of O. Soysal and A. Kammenhuber on a case system: common and different element	30
2. The case system	32
3. Issue of the Accusative in Hattian.....	42
4. Plural formation in Hattian	44
5. Peculiarities of the declination of plural nouns.....	45
6. Category of grammatical class and its reflection in anoun.....	52
7. Adjective.....	57
8. Numeral.....	59
9. Pronoun.....	60
10. Category of co existence.....	62
<i>Part II. Core issues of verb's morphology ...</i>	64
1. Person.....	65
2. Class category	70
3. Voice.....	74
4. Tense.....	76
5. Mood.....	79
6. Aspect.....	81
7. Preverb.....	83
8. Inflexional elements in a Hattian verb	86
Chapter III - Basic syntactic issues	

General review.....	87
<i>Principal members of a sentence</i>	
1. Predicate.....	87
2. Subject.....	88
3. Objects.....	90
<i>Non-principal members of a sentence</i>	
1. Simple object.....	93
2. Attribute.....	93
3. Adverbial modifier.....	95
Coordination peculiarities of the sentence members.....	96
Expanded and non-expanded sentences.....	101
Conjunction.....	102
Hattian-Georgian Dictionary	103
Hattian Cuneiform.....	115
Appendix - Hattian written sources	117
English summary..	127
Russian summary.....	139
References.....	155
C o n t e n t s	160

Введение-----	6
История изучения хаттского языка -----	10
Глава I – Основные вопросы фонетики хаттского языка	
1. Система согласных -----	19
2. Система гласных -----	23
Глава II – Морфология хаттского языка	
<i>Часть I – Общий обзор морфологии имени</i> -----	28
1. Интерпретации по А. Каменгубер: общие и отличные элементы----	30
2. Система падежей в хаттском-----	32
3. К вопросу аккузатива в хаттском -----	42
4. Образование множественного числа в хаттском -----	44
5. Особенности склонения имен во мн. ч. -----	45
6. Категория грамматического класса и особенности его выражения в имени-----	52
7. Имя прилагательное -----	57
8. Имя числительное -----	59
9. Местоимение -----	60
10. Категория соучастия -----	62
<i>Часть II – основные вопросы морфологии глагола</i> -----	64
1. Лицо -----	65
2. Категория класса -----	70
3. Род -----	74
4. Время -----	76
5. Наклонение -----	79
6. Аспект -----	81
7. Преверб -----	83
8. Элементы флексивности в хаттском глаголе -----	86

Глава III – Основные вопросы синтаксиса

Общий обзор	87
-------------	----

Главные члены предложения

1. Сказуемое	87
2. Подлежащее	88
3. Главное дополнение	90

Второстепенные члены предложения

1. Простое дополнение	93
2. Определение	93
3. Обстоятельство	95

Особенности связки членов предложения	96
---------------------------------------	----

Распространенные и нераспространенные предложения	101
---	-----

Союз	102
------	-----

Хаттско-грузинский словарь	103
----------------------------	-----

Хаттская клинопись	115
--------------------	-----

Приложение – хаттские письменные памятники	117
--	-----

Резюме (английский яз.)	127
-------------------------	-----

Резюме (русский яз.)	139
----------------------	-----

Использованные источники	155
--------------------------	-----

Содержание	165
------------	-----

შენიშვნები

გვერდი	სტრიქონი	არის	უნდა იყოს
6	31	ლღაღბის	ლღაღბის
7	22	დაახ. 20 მეტი კმ	20 კმ.-ზე მეტი
8	11	აღნაგბისაა	აღნაგობისაა
9	8	ენისა საქართველოში	ენის შესწავლისა საქართველოში
15	3	მიმართულებებს	მიმართულებებს
20	13	Dagurnail	Dagurnail
27	7	მთარვდება	მთავრდება
50	20	შენარუნებული	შენარჩუნებული
52	5	სხვა სულიერი სახელები	ლეთისმსახური და მამაკაცი
61	22	სასახლებს	სასახლეს
69	2	ასიმილაციით	ასიმილაციით
70	12	სასახლებს	სასახლეს
84	7	იჩენს	იჩენს თავს
98	6	ᲑᲕᲗᲚᲘᲗ-ᲗᲗ	ᲑᲕᲗᲚᲘᲗ-ᲗᲗ
100	5	დაინახავს	დაინახავს
101	2	გვაქვს წინადადება	გვაქვს
105	1	უენობი	უენობი
105	7	დღეობა	დღეობა
112	15	სატირუალო	სარიტუალო
115	ცხრ.	bu/pu 	bu/pu
115	ცხრ.	ka 	ka
116	ცხრ.	az 	az
123	4	ცუღებს	ცუღებს